

FACULTATEA DE LITERE ȘI FILOZOFIE
— DIN BUCUREȘTI —

CHARLES DROUHET

MORALIȘTII FRANCEZI-MOLIERE

CURS DE LITERATURĂ FRANCEZĂ

ȚINUT ÎN ANUL UNIVERSITAR 1932 - 1933

334503

BUCUREȘTI

1933

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITĂȚII

BUCUREȘTI

COTA 59063 varia

820/06

B.C.U. Bucuresti

C20065047

IMPORTANȚA LITERATUREI MORALIȘTILOR FRANCEZI

Factorii care au venit în ajutorul dezvoltării literaturii moraliștilor. - Ieșenătatea producției moraliștilor francezi.

Una din trăsăturile literaturii morale franceze clasice e că-și propune ca obiect studiul naturii morale a omului. Această trăsătură definește literatura franceză clasică din punct de vedere al fondului, după cum imitația literaturii clasice greco-latine o definește din punct de vedere al formei. Preocuparea de chestiuni morale și aptitudinea de a discerne mobilele adevărate ale faptelor le găsim la toți scriitorii sec. al XVII, chiar la cei la care nu ne-am aștepta să le întâlnim.

S'ar putea spune că din cauza acestei aptitudini de a face cu justete analize psihologice și din cauza acestei preocupări de a studia natura morală a omului, toți scriitorii mari ai sec. al XVII sunt niște moraliști.

Totuși denumirea de moraliști s'a rezervat pentru scriitorii, care vorbesc despre moravurile, sentimentele și pasiunile oamenilor, nu în mod incidental, nu a -

lături de alte subiecte, cum fac predicatorii sau dramaturgii, dar care iau studiarea naturii morale a omului ca obiect principal al scrierii lor.

Moralistii francezi au prezentat rezultatele observațiilor lor asupra naturii morale a omului în scrieri de o formă foarte variată. Unii au imitat pe MONTAIGNE, creatorul genului în sec. al XVI și au scris eseuri - des essais - adică mici disertații în care părerile lor sunt expuse, fără să aprofundeze chestiunea, dar înfățișând numai câte-va aspecte ale ei. Alți moralisti cum e CHARRON au compus adevărate tratate morale, care au dedus din principii neîndoelnice toate consecințele lor; alți moralisti, cum sunt LA ROCHEFOUCAULD și LA BRUYÈRE au închinat experiența lor în ce privește cunoașterea inimii omenești în maxime, sentințe și reflecțiuni.

Primul din moralistii francezi e MONTAIGNE în sec. al XVI.

Dar epoca de glorie a moralistilor e sec. XVII în care scriu SAINT FRANCOIS DE SALES, PASCAL nemuritorul autor al lucrării les Pensées, care țintește să fie o apologie a creștinismului, dar această apologie se bazează pe o pătrunzătoare analiză a naturii morale a omului cum și pe considerațiuni despre viața socială, despre moravurile și obiceiurile noastre etc... așa încât les Pensées e opera unui moralist.

În jurul lui PASCAL care în afară de les Pensées a compus ca moralist și un Discours sur les passions de l'amour va gravita cursul de anul acesta dând ca introducere lecțiilor ce-i vom consacra lui PASCAL, câte-va lecțiuni asupra moralistilor care l'au precedat și expunând în câte-va lecțiuni și activitatea moralistilor care au urmat pe PASCAL, ca LA ROCHEFOUCAULD și LA BRUYÈRE, vom încheia aceste lecții cu studiul ultimului moralist al clasicismului francez, VAUVENARGUES, care scrie în prima jumătate a sec. al XVIII.

Literatura moralistilor a putut să se dezvolte și să înflorească în sec. al XVII fiind ajutată de mai mulți factori, pe care-i vom examina în lecțiunea de astăzi.

În primul rând producția literară a moralistilor a găsit condiții favorabile de înflorire în dezvoltarea vieții sociale. E de observat că una din caracteristicile geniului francez e spiritul de sociabilitate.

Încă din Evul Mediu, îndată ce liniștea începe să domnească în Franța, însângerată și turburată multă vreme fie de năvăliri barbare, fie de jafurile și prădăciunile feudale, îndată ce prosperitatea se răspândește și securitatea generală se întinde, adică încă din sec. al XI se constată o ivire a vieții de societate. Castelele masive care fuseseră zidite numai pentru

apărarea seniorilor și protejaților lor se deschid pentru a adăposti întruniri de cavaleri și de doamne care-și petrec timpul în lungi convorbiri cu o nuanță galantă. În castelele marilor feodali, conți și duci și castelele regale, această viață pe care ne-o înfățișează romanele din sec. al XII, ajunge la mare înflorire. În special viața socială capătă o deosebită strălucire în regiunile de la Susul Loirei de oare-ce această parte a țării fusese ferită de turburările în care se zbatuse Nordul.

În special la curtea conților de Provence și Toulouse se dezvoltă o viață socială rafinată al cărui ideal și ale cărei moravuri se reflectă în poezia trubadurilor. Mai târziu când viața socială grație unor împrejurări mai fericite, se întinde și în Nord, delicetatea unei vieți sociale rafinate se răsfrânge și în poezia truverilor. Doamnele în castelele din Sudul Franței tronează în așa numitele Cours d amour, care au răspândit o grație deosebită asupra civilizației cavaleriești din sec. al XII.

Aceste Cours d'amours erau niște adunări formate din doamne și seniori, care discutau și rezolvau diferite contestații ce erau aduse înaintea lor de îndragostiți.

De exemplu: un cavaler făcuse curte unei doamne și-i oferise diferite daruri pe care doamna le primise cu plăcere fără însă să-i acorde nici o favoare, Cavalerul

se plânge unei Cours d'amour și această Curte hotărăște că doamna trebuie să înapoeze darurile primite sau să-i acorde cavalerului dragostea sa, căci altfel merită să fie desconsiderată.

La sfârșitul Evului Mediu, ororile războiului de o sută de ani înăbușe viața socială care învie din nou în Franța de îndată ce cu domnia lui Francisc I se deschide o eră nouă de liniște și de prosperitate. În special la curtea Margueritei de Navarre, sora regelui, se dezvoltă o viață mondenă și socială foarte rafinată al cărui ecou îl găsim în culegerea de nevele a Margueritei de Navarre intitulată l'Heptameron.

Rînd pe rînd, regina ne înfățișează câte-un gentleman din anturajul ei povestind o întâmplare de dragoste pe care o discută alți seniori care critică sau laudă felul cum eroii novelei și-au manifestat sentimentele.

Uneori se canalizează principalele mobile care au determinat dragostea.

Astfel se analizează iubirea cavalerască a unor personaje, iubirea platonica sau cea sensuală a altora, iubirea ușuratică sau iubirea elegantă care aruncă asupra greșelii mantia manierilor rafinate etc.

Aceste analize și discuții constituie elemente importante ce s'ar fi putut oferi ca material de elaborare a operei unui moralist.

Din nenorocire războaiele civile și religioase care însângerau Franța din a doua treime a sec. al XVI încolo, puseră capăt acestei vieți sociale și mondene înfloritoare și curmară efectele pe care le-ar fi putut avea asupra literaturii.

O nouă eră de prosperitate începe cu domnia lui Henric al IV. Sub domnia acestui rege Franța iese din convulsiunile în care se zbatuse mai bine de o jumătate de veac și spiritul de toleranță împrăștiându-se în suflete, societatea franceză își găsește echilibrul.

Societatea simte din nou nevoia de a se întruni pentru a-și trece timpul în conversații și discuții și își propune iarăși realizarea unui ideal de politețe și de galanterie.

Viața mondenă și socială își ia iarăși avântul de altă dată și discuțiile din diferite cercuri și saloane redevin ceea ce fusese în Evul Mediu cele din adunările numite " les Cours d'amour sau, în timpul Renașterii cele de la curtea Margheritei de Valois.

Printre saloanele în care societatea franceză se adună la începutul sec. al XVII, e unul care s'a bucurat de o faimă deosebită - salonul marchizei de Rambouillet.

Marchiza de Rambouillet, nemulțumită de tonul licențios și de manierele prea libere de la curtea lui Henric al IV, se hotărăi să-și formeze un cerc de prieteni

distinși pe care să-i primească în casa părintească, l'hôtel de Rambouillet, situată în apropiere de palatul regal al Luvrului. Tatăl ei fusese timp îndelungat ambasador al Franței la Roma și după mamă se trăgea dintr'o familie din aristocrația italiană.

Ea puse să se prefacă locuința părintească pentru ca la dînsa recepțiile să aibă un caracter mai intim, favorabil conversației; primirile se făceau într' o cameră ornată cu draperii albastre pe care contemporanii o designează sub numele de " la chambre bleue de la marquise."

Aici D-na de Rambouillet primea după moda timpului, pe oaspeți stînd în pat și sprijinită în perne, iar oaspeții luau loc pe scaunele în jurul patului ei.

În "la chambre bleue" se adunară atît seniori și doamne aparținînd aristocrației cît și literați, cum a fost, de exemplu marele prozator GUEZ DE BALZAC care creîndu-și o deosebită reputație prin scrisorile sale a fost supranumit "le grand épistolier de France"; deasemeni poetul autor de versuri prețioase, VINCENT VOITURE.

Dar, afară de scriitori, oaspeții aparținînd burgheziei erau rari. Totuși contemporanii au făcut mare caz de o domnișoară care ajuta mult pe marciză în primirile ei, Angélique Paulet, supranumită din cauza părului

ei blond roscat și a atitudinii sale mândre " la belle lionne.

Ea desfăta de multe ori pe invitați, cântând și acompaniându-se cu instrumentul numit le luth. În entuziasmul ce-l trezise, adoratorii săi spuneau că într' o zi când domnișoară Paulet cântase într' un boschet lângă o fântână, se găsise seara doua privighetori moarte lângă isvor; păsările muriseră de gelozie căci constataseră că glasul d-rei Angélique era mai frumos ca al lor.

Salonul d-nei de Rambouillet era iubitor de discuții literare.

În acest cerc CORNEILLE ceti în 1642 tragedia sa Polyeucte care nu fu pe placul cercului, de oare-ce punea în acțiune un subiect religios și creștin. În schimb cercul fu încântat de eleganța lui BOSSUET al cărui talent oratoric fu foarte precoce; un prieten al marchizei aduce pe BOSSUET, care avea numai 16 ani să predice în fața invitaților marchizei. Si de oare-ce întrunirea se prelungi foarte târziu în noapte, spiritua-lul VOITURE făcând aluzie atât la vârsta precocelui orator cât și la ora târzie, când ținuse predica sa spu-se invitaților:

" Je n' ai jamais vu prêcher ni si tôt ni si tard."

Perioada de strălucire a hotelului de Rambouillet merge de la 1607, când marchiza începe să primească pâ-nă în 1643 când izbucnește războiul civil al Frondei care înprăstie în tabere opuse pe oaspeții acestui salon. Dar înainte ca hotelul de Rambouillet să-și închiadă porțile, adunările marchizei își găsiseră imitatori, căci alte saloane și alte cercuri luaseră ființă, astfel e salonul unei romanciere celebre: Mademoiselle de SCUDERY.

Discuțiile și conversațiile din aceste saloane asupra unor chestiuni literare sau a unor probleme sentimentale au dezvoltat spiritul de observație, înclinarea pentru analiza morală și au ascuțit pătrunderea psihologică a publicului și a literaților, adică au favorizat dezvoltarea condițiilor de producție și de înflorire a literaturii moralistilor.

E de observat că Maximele lui LA ROCHEFOUCAULD au eșit din desbaterea în cercuri mondene a unor probleme sentimentale și că chiar cel mai auster din moralistii francezi ai sec. XVII, PASCAL, a frecventat cercurile mondene și saloanele literare ale epocii sale.

Pe lângă dezvoltarea vieții sociale, mai intervine în sec. al XVII în sprijinul literaturii moralistilor un alt factor hotărâtor: fixarea și perfecționarea limbii franceze în cursul primei jumătăți a secolului

al XVII.

Pentru a lămuri acțiunea acestui factor, se cuvine să cităm definiția pe care DÉSIRÉ NISARD un istoric al literaturii franceze, impregnat de spiritul clasic francez, o dă despre clasicismul francez: «expresiunea unor adevăruri generale într'o limbă definitivă.

Această definiție se aplică în literatura clasică franceză, mai ales operei moralistilor, care au căutat să dea o icoană a naturei morale a omului. Dar clișeele pe care scriitorii căutaseră să prindă aceste icoane fuseseră până în sec. al XVII defectuase. Principalul lor defect fusese mobilitatea, nestabilitatea lor. Intr'adevăr limba, de la origins ei și până în sec. al XVII, fusese într'o stare de veșnică prefacere, ceia-ce avusese drept consecinți, că, după patru sau cinci generații limba unor scriitori nu mai era pricepută de urmașii lor. Limba marilor cronicari medievali, JOINVILLE, VILLEHARDOUIN, etc. e cu totul alta decât a epopeelor medievale cum e La Chanson de Roland, pe care de sigur acești cronicari nu o pricepeau, cum n-o pricepe nici un francez de astăzi, fără un studiu special.

Ba chiar mișcarea de flux și reflux, care atunci agita limba franceză e așa de violentă încât din cauza schimbării pronunțării cuvintelor, a modificării construcțiilor frazelor și a transformării înțele-

sului cuvintelor, limba a doi scriitori în cursul aceluiaș secol diferă cu totul: de exemplu limba lui MONTAIGNE față de limba lui RABELAIS.

Dar afară de scăderile provenite din cauza mobilității sale, limba franceză oferea neajunsuri din cauză că până la începutul sec. al XVII era un instrument imperfect pentru notarea cugetării. Limba era încă masivă și greoaie, ceea ce era o piedică pentru redarea laturilor subtile ale cugetării și a nuanțelor prea delicate ale sentimentelor. În sfârșit îi lipsea limbii omogenitate sau unitate de ton. Limba franceză la sfârșitul sec. al XVI păstrase un număr însemnat de arhaisme și de provincialisme care făceau un contrast straniu cu termenii savanți împrumutați din limba latină și greacă, în epoca Renașterii. Dar pe când provincialismele îi dădeau o nuanță de naivitate și o savoare patriarcală, cuvintele savante îi confereau un aer de pedantism.

Nu se pot crea însă opere definitive într'o limbă care mereu se schimbă și se prefacă. Nu se pot încredința rezultatele unei analize morale pătrunzătoare unei limbi aspre și lipsită de mlădiere și nici nu se pot turna cugetări sau reflecțiuni serioase și grave într'o limbă cu o înfățișare de naivitate și de patriarcală bonomie.

Era nevoie ca limba franceză să fie stabilizată și perfecționată pentru ca literatura moralistilor să se poată dezvolta.

Fixarea și perfecționarea limbii se săvârșeste în prima jumătate a sec. al XVII și se datorește mai multor cauze.

Mai întâi opera de fixare și perfecționare a limbii se datorește acțiunii a doi scriitori: MALHERBE și BALZAC din care primul, MALHERBE face reforma limbii poetice, pe când al doilea, BALZAC face reforma limbii prozei. Acupra rolului lui MALHERBE ca fondator al limbii literare franceze vom stărui în cursul de comentarii.

Dar în afară de acțiunea individuală exercitată de câți-va scriitori e de observat că o mare acțiune asupra perfecționării și fixării limbii a avut-o chiar dezvoltarea vieții de societate. În saloanele din prima jumătate a sec. al XVII discuțiile asupra chestiunilor de limbă erau la ordinea zilei. Se simțea în mod instinctiv că pentru a pătrunde mai bine în jocul pasiunilor și sentimentelor omenești nevoie să se ascute instrumentul de notare și redare a acestor pasiuni și sentimente, adică limba.

Stim de la contemporani că oaspeții d-nei de RamboUillet se pronunțau de multe ori asupra justetei

sau proprietății termenilor sau asupra corectitudinii cutărei forme gramaticale.

Astfel uzagiul ezita atunci între pronunțarea serge sau sarge. D-na de Rambouillet decise că forma serge e cea corectă și această formă a rămas în limbă.

Tot astfel în cercul ei se discută care pronunțare e mai bună: homme sau houe, Rome sau Roume; aceste discuții ar fi analoage cu cele ce ar putea avea loc, care din cele două forme sau pronunțări e mai corectă; Român cum zic Moldovenii și Muntenii sau Rumân cum zic Oltenii.

In special discuțiile asupra limbii deveniră frecvente în cercurile literare din sec. al XVII când se răspândi printre ele defectul preciozității. Prin preciozitate se înțelege defectul în care căzu o parte din societatea sec. al XVII care din ură pentru ce e vulgar căuta cu ori-ce preț distincția în ce privește manierele, sentimentele și limbajul. Prețioșii și prețioasele în dorința lor de a se deosebi de persoanele vulgare căutară să evite vorbele josnice și echivocurile întrebuițate de ele și deteră astfel limbii mai multă decență, totodată prin înclinarea lor de a se exprima cu ingeniozitate și finețe introduseră în limbă unele expresii figurate de un pitoresc delicat care nu rămas, de ex. travestir sa pensée, avoir l'abord peu prévenant, n'avoir que le

masque de la générosité.

Dintre cercurile literare care s'au ocupat de chestiile de limbă, cel care a avut o influență capitală asupra fixării și perfecționării limbei franceze e Academia franceză.

Academia franceză a eșit din întrunirile unor bărbați cărora le plăcea să discute chestiuni literare și gramaticale, întruniri care pe la 1632 se făceau la un amator de literatură, VALENTIN CONRART. Cardinalul de RICHELIEU, care pe atunci era prim ministru și al cărui caracter era să reglementeze și să pună ordine în toate aflând despre aceste adunări ale unui grup de scriitori la CONRART, le propuse să dea întrunirilor lor o existență oficială și să transforme acest cerc într'un corp oficial ale cărui lucrări și discuții să servească la perfecționarea limbei franceze. După oare-care ezitări grupul de scriitori ce se întruneau la CONRART primi protecția Cardinalului și elaboră statutele instituției. Regele semnă edictul "les lettres patentes" de creare și funcționare a acestei instituții în Ianuarie 1635. Unul din articolele din statute prevede că principala grijă a Academiei trebuie să fie "à donner des règles certaines à notre langue et à la rendre pure et capable de traiter les arts et les sciences." Printre lucrările pe care Academia își ia sarcina să le elaboreze, trebuia să fie în primul rând un Dicționar al limbei franceze și o Gramatică.

Trei ani după crearea ei, Academia începu să lucreze la facerea Dicționarului, dar elaborarea Dicționarului mergea cu așa de mare încetineală în cât lucrarea nu putu fi publicată de cât în 1694; e drept că deciziile Academiei cu privire la întrebuințarea și sensul multor cuvinte fură cunoscute de public cu mult înainte de această dată. În întocmirea Dicționarului Academia fu călăuzită de ideia că trebuie să repartizeze cuvintele în clase diferite, unele trebuind să intre în classa vocabularului de stil înalt, alte cuvinte fiind îngăduite numai în stilul familiar, vulgar sau comic. În acelaș timp Academia dovedi un purism excesiv, izgonind din Dicționar un mare număr de cuvinte de o utilitate incontestabilă, care, deși proscrise, reveniră în limba literară, tocmai din cauza utilității lor; deasemenea, Academia fiind preocupată de grija nobleței proscrise o mulțime de expresiuni și imagini populare ca être aux troussez de quelqu'un, hier les vers du nez, sentir le fagot, etc.

Prin această procedare, prin eliminarea provincialismelor și mai ales a expresiunilor familiare și populare, Academia sărăci limba și o făcu mai abstractă, mai lipsită de viuiciune și de pitoresc. Dar această limbă sărăcită câștigă însușiri prețioase de exactitate, de precizie și de finețe. Grație

discuțiilor Academiei franceze se putu nota în chip exact accepciunea cuvintelor și se putu stabili distincțiuni nete între sinonime între fortuné și heureux, între vieux și antique, între convoytise și cupidité. În această tendință spre noblete și decență, învederată prin izgonirea termenilor familiari și în această tendință spre precizie și exactitate se reflectă trebuințele și aspirațiile societății franceze din sec. al XVII. Îmbirea pentru pompă și solemnitate care va caracteriza curtea lui Ludovic al XIV se învederează și în limbă. Nevoia de exactitate și precizie care caracterizează raționalismul lui DESCARTES se învederează și în limbă care devine mai abstractă, mai precisă, mai exactă, -un instrument excelent pentru analiza morală.

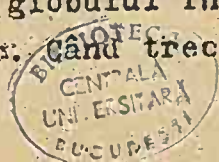
Moralistii dobândiră astfel în sec. al XVII instrumentul potrivit pentru redarea cugetării lor, cu toate nuanțele ei, cu toate subtilitățile ei.

Grație acestui instrument dar bine înțeles și grație valorii observațiunii lor morale și a calității cugetării lor, moralistii francezi din sec. al XVII la grupul cărora trebuie să adăogăm pe VAUVENARGUE care în prima jumătate a sec. al XVIII a scris Maxime, Cugetări și Portrete morale, au dat o operă care n'are nimic corespunzător în nici o literatură.

În alte genuri literare se pot opune scriitorilor

francezi nume nu numai tot atât de ilustre dar
chiar și mai ilustre. Astfel strălucitului trio de
dramaturgi, CORNEILLE, RACINE și MOLIERE, literatura
engleză îi poate opune pe SHAKESPEARE creatorul nu
numai al lui Macbeth și a regelui Lear, dar și a lui
Falstaff și a lui Caliban. -Marii lirici romantici
sunt fiii spirituali ai lui BYRON, al cărui geniu
sombru și tumultuos domină întreaga poezie a sec.
al XIX. Viziunile grandioase ale lui VICTOR HUGO
sunt eclipsate de evocațiunile de un fantastic su-
blim ale Infernului lui DANTE. Tot astfel deși
Francizii și-au făcut o glorie cu capodoperile lui
BALZAC, FLAUBERT și ZOLA, creațiunile acestora pă-
lesc pe lângă cele ale romancierilor ruși, TOLSTOI
sau DOSTOIEVSKI. Când cetim Crimă și pedeapsă sau
Ana Karenina avem în fața multor episoade aceași
înfrorare pe care o simțim în fața peizagiilor su-
blime ale naturei, în fața unui peizagiu alpestru
de înaltă altitudine, de exemplu în fața masivului
Jungfraului, acoperit de zăpezi imaculate, tăiat de
torțante de pietre și de zovani care vorbesc de con-
vulsiiunile trecute ale globului, încremenite pe ve-
cie: într'un somn maestos, și din care se ridică vâr-
furi de munți bizar colțurate, crispațiuni ale for-
țelor lăuntrice ale globului în opintirea lor ne-
putincioasă spre cer. Când trecem de la un episod

74299

ca acel al lui Raskolnikov din Crimă și pedeapsă, îngenunchiând înaintea Soniei, la epizodele unei capodopere a romanului francez, cum e Madame Bovary cu o dispoziție a materiei așa de bine studiată, cu o gradație așa de bine întocmită a fazelor decăderii eroinei, avem aceiași impresie ca și când trecem de la o astfel de priveliște sublimă a naturii la priveliștea unei grădini "à la française" cu alee bine desemnate, cu arbuști în formă de figuri geometrice, cu fântâni cărora omul le-a impus voința sa și care-și răspândesc apa în basinuri ovale, patrute sau octogonale cu o arhitectură rațională permițând dintr'un colț al parcului să îmbrățișezi toată perspectiva lui, a unui parc în felul celui așa de nimerit caracterizat de VERLAINE într'un vers din Poèmes saturniennes:

Imaginez un jardin de Le Nôtre
Correct, ridicule et charmant.

Dar în timp ce poezilor, dramaturgilor și romancierilor francezi li se pot opune nume glorioase din alte literaturi, opere moralistilor francezi nu li se poate opune nici un nume mare. Opere lor cu totul originală și care nu-și găsesc echivalentul nicăieri e creația unei rase cu o experiență bogată, căreia îi place să fie instrui-

tă mai mult de cât să fie distrată și care umblă nu atât după plăcerea de a fi mișcată cât după satisfacția de a pricepe pe semenii noștri și a-și însuși arta de a trăi. Preocuparea de adevăr și grija de a-l reda cu exactitate ar fi putut face ca opera moraliștilor să fie o operă de știință abstractă și rece. Moraliștii francezi au știut însă să asocieze pătrunderea secretelor celor mai profunde ale firei omenești cu pitorescul în înfățișarea portretelor oamenilor cum face LA BRUYÈRE sau cu o poezie înaltă, ba chiar se poate zice sublimă, cum face PASCAL în reflecțiile sale asupra slăbiciunii fizice a omului care e un "roseau pensant" în contrast cu măreția sa morală sau în reflecțiile sale asupra nimicniciei omului așezat între infinit și eternitate.

Studiul moraliștilor se impune tuturor celor care vreau să aibă o idee completă, atât despre geniul francez cât și despre valoarea literaturii franceze.

Se opune de multe ori când e vorba de ideologia Franței, cele două Franțe: Franța monarhică, creștină și catolică în fața Franței revoluționare, democratică și liber-cugetătoare. Această opoziție care a dat naștere acum trei zeci de ani la frământă-

rile dureroase din timpul procesului Dreyfus n'a dispărut cu toată uniunea sacră săvârșită de războiu. Ce sînt aceste două Franțe pe care le găsim în opoziție de-alungul veacurilor?

Pe de-o parte Franța cruciatelor, a cruciatelor denumite de cronicarii Evului Mediu : ^{13^{le} și 14^{le} secole} gesta Dei per Francos. Franța sfântului Ludovic, a Jeanei d'Arc și a lui Saint Vincent de Paul și a acelei minunate mișcări de reînnoire a catolicismului din prima jumătate a sec. al XIX-le, de care sînt legate numele abatelui LAMENNAIS, autorul scrierei Paroles d'un croquant și numele lui LACORDAIRE marele orator al catolicismului romantic. Pe de altă parte, Franța, țara aleasă a protestărilor contra tuturor asupririlor și a tuturor abuzurilor, Franța campioana vecinică a drepturilor spiritului contra ori-cărei tutele și ori-cărei îngrădiri a cugetării, Franța lui RABELAIS și a lui CALVIN, Franța filozofilor din sec. al XVIII-le, în frunte cu VOLTAIRE. Adică de o parte Franța traditionalistă, de alta Franța revoluționară și novatoare. Adversarii Franței au adus de multe ori spiritului francez învinuirea neintemeiată că-i place să se îndărătnicească în păzirea formelor învechite și în cultivarea instituțiilor perimate, zădărniciind ori-ce avînt novator.

Cum e cu putință să se aducă această învinuire Franței, Revoluției și a lui VOLTAIRE, Franței lui RENAN și a lui ANATOLE FRANCE, Franței care la sfârșitul veacului trecut a reînnoit poezia mondială prin simbolism, a dat o viață nouă picturii creând impresionismul și a dat un imbold nebănuit artei decorative moderne prin creațiunile pe care le-a invederat expoziția artelor decorative din Paris din 1925 ?

Aceeași dualitate pe care o constatăm în ideologia Franței, o constatăm și în literatura franceză.

Pentru mulți literatura franceză reflectează numai spirit, grație, eleganță ușoară ba chiar frivolitate.

Pentru mulți, poezia franceză se rezumă în producția poeților așa zisi "légers" din secolul al XVIII-lea ca BERTIN, PARAY, BOUFFLERS și alții. Pentru mulți poeții francezi ar fi meșteri în ticluirea de madrigale și de complimente galante, în întocmirea de versuri coquette, spirituale și provocatoare ca alunițele ucigăse ale unei marchize pudrate și fardate din epoca D-nei de Pompadour, dar poeții francezi, după detractorii genului francez n'ar fi în stare să dea glas pasiunii sau unui sentiment profund.

Cei care privesc literatura franceză din acest unghiuită că un MUSSET care a cântat pe Mimi Pinson și e autorul a numeroase versuri sprintene și spirituale, a făcut însă de multe ori "une perle d'une larme" și tot el cântându-și durerea a scris Noptile cărora se

petrivește spusa poetului.

Les plus désespérés sont les chants les plus beaux
Et j'en sais d'immortels qui sont de purs sanglots

Detractorii geniului francez, pe care-l socotesc ca e întrupare a spiritului ușor și frivol nu vor să țină seamă în poezie de LAMARTINE, de VIGNY și de LECONTE de LISLE după cum nu vor să țină seamă în proză de producția literară a scriitorilor cugetători, DESCARTES, MONTESQUIEU, RENAN și TAINE. Ei uită mai ales producția moralistilor care reflectă latura gravă și austeră a spiritului francez. Studiând pe moralistii francezi vom face cunoștință cu unele din trăsăturile cele mai nobile, dar, în același timp, cele mai caracteristice ale spiritului francez.

MONTAIGNE.

Scriitoru| cu care se incepe seria moraliştilor francezi e Montaigne. Deşi în anul trecut am consacrat cursul de comentarii explicării câtor-va din capitolele ce le mai caracteristice din Essais opera acestui moralist totuşi de oare-ce mă găsesc în faţa a numeroşi auditori noi şi de oare-ce de la opera lui MONTAIGNE purcede opera moraliştilor clasici e necesar pentru înţelegerea acestora să îmbrăţişăm cu o privire repede aspectele ce le mai însemnate ale operii lui MONTAIGNE şi să-i prindem caracteristicile.

În viaţa scriitorilor sînt intîmplări de la care existenţa lor ia o întorsătură nouă şi care fac ca activitatea lor să iasă din făgaşul urmat : până atunci şi să-şi croiască un drum nou.

O astfel de intîmplare a fost în viaţa lui MONTAIGNE retragerea lui din magistratură în Febr. 1571.

Scriitorul ocupa funcţiunea de consilier la Parlamentul (acea-ce în limba epocii însemna Curtea de Apel) din Bordeaux dar, desgustat de această ocupaţiune îşi dă demisia şi se retrage în casa părintească de la o proprietate lângă Bordeaux, cu hotărârea să-şi închine restul vieţii studiului şi meditaţiunii. MONTAIGNE refă-

cu această casă și consacră hotărârea luată printr' o inscripție în latinește săpată pe o piatră din biblioteca sa, căci în această bibliotecă pe care o numește " ma librairie " și pe care o descrie într' un capitol din Essais " își petrecu de aci înainte cea mai mare parte a timpului său. Casa părintească a scriitorului era situată pe o măgură lângă Bordeaux une montagne, cuvânt care în sec. al XVI-le se pronunța montaigne de la acest loc pe care era situată casa părintească își trage scriitorul numele sub care e cunoscut în literatură căci numele său de familie era MICHEL EY-QUEM de MONTAIGNE care mai pe urmă fu scurtat în MICHEL de MONTAIGNE cum se întâmplă la nobili, care își iau numele de la proprietatea părintească. Totuși și MONTAIGNE nu era nobil, domeniul de la MONTAIGNE fusese cumpărat de un strămos al său la sfârșitul secolului al XV, după ce se îmbogățise făcând negoț la Bordeaux cu pește sărat și cu vin.

Dar această familie de burghezi îmbogățiți se ridică cu vremea și tatăl moralistului luă parte la expediția regelui Carol al VIII în Italia și ajunse primar al orașului Bordeaux. Totuși, deși nu avea nici un drept la noblețe, MONTAIGNE ca o dovadă a slăbiciunii firei omenești care se manifestă chiar la cei mai cu-

mintă, dintre noi, avea pretenții nobilitare și în ESSAIS vorbește de blasonul familiei sale pe care puse să-l sculpteze pe o piatră din biblioteca sa și să-l zugrăvească în capela castelului său.

Putină vreme după retragerea sa Montaigne începu să redacteze lucrarea sa de căpătenie " Les Essais " pe care o publică mai întâi în 1580 la Paris. Această primă ediție are două cărți, o nouă ediție din 1588 conține o a treia carte pe lângă adăosuri și modificări importante aduse celor două cărți de eseuri publicate anterior. În sfârșit după moartea scriitorului întâmplată în 1593, o scriitoare a epocii, Mlle de Gouff^rmay pe care din cauza devotamentului ei Montaigne o numia " sa fille d'alliance " se asocia cu un discipol al lui Montaigne Pierre de Brach și deteră în 1595 o nouă ediție din " Les Essais " luând ca bază textul ediției din 1588 dar pe care Montaigne în ultimii ani ai vieții îl corectase și mai ales îi încercase marginile cu adnotări care modificau înțelesul textului primitiv.

E evident că în cursul celor două zeci de ani cât a compus, a refăcut și prefăcut Esseurile sale, cugetarea lui MONTAIGNE nu a putut rămâne aceeași, dar deși doctrina filosofică de care se leagă esseurile sale.

s'a schimbat totuși Esaeurile au o unitate pe care le-o dă mai întâi metoda lor raționalistă și apoi scopul pe care Montaigne simțim că l'a urmărit tot timpul: grija perfecționării sale morale.

Lungile ore de meditații și de reculegere din biblioteca sa, Montaigne le întrebuințează, exercitându-și inteligența ca să scruteze până în colțurile sale cele mai tainuite conștiința sa, pentru a-și da seamă de lumea ce o poartă într'însul, de însușirile sale, de defectele sale, de jocul sentimentelor sale, de mobilele acțiunilor sale. Toată viața sa a căutat să reducă din lumea sa internă obscuritatea și inconștientul și să vadă din ce în ce mai limpede în el.

Această scrutare a conștiinței sale de o inteligență limpede și pătrunzătoare, MONTAIGNE o face în scopul perfecționării sale morale. Esseurile ca gen se leagă de un gen literar foarte cultivat în epoca renașterii de genul numit "leçons" adică niște scurte disertații morale în care, cu privire la una din întâmplările care formează țesătura vieții omenești, autorul examinează sfaturile pe care ni le-au dat cei vechi felul cum s'au comportat diferite personalități din antichitate de care vorbesc anecdotele relatate de istoricii sau biografii latini și greci.

Câte-va din eseurile pe care istoricii literari le-au clasat ca fiind primele compuse de MONTAIGNE sînt astfel de leçons, așa De l'oisiveté, de la solitude în care cu privire la starea sufletească a omului când n'are ocupație sau când e singur, MONTAIGNE compune mici disertații împănate cu sentințe culese din cărțile celor vechi, citează diferite cazuri de bărbați din antichitate care s'au găsit în aceste stări sufletești și compune niște mici disertații împersonale și obiective. Cu timpul însă MONTAIGNE schimbă maniera sa și transformă genul. Vorbind de o stare sufletească sau arătând cum s'au comportat diferite personalități de care vorbește istoria în atare împrejurare, el recurge la propria sa experiență, strecoară observații asupra propriei sale firi arătând diferențe între felul său de a reacționa în cutare împrejurare și felul de a fi al altora, face confidențe asupra lui și dezvoltă ideile sale sau părerile sale personale în chestiunea pe care o tratează. Astfel în esseul de la Tristesse ne spune cum această stare sufletească de deprimare îi e neplăcută și cum se străduie să lupte contra ei iar în esseul de l'Amitié, lasă să străbată printre citatele luate din cei vechi cu privire la amicitie sentimentele personale pe care le-a trezit în sufletul lui prietenia cu ETIENNE de LA BŒTIE, fost coleg cu MONTAIGNE la Parlamentul din Bor-

deaux, și autorul unui tratat contra tiraniei Le Contre-un.

" Ce que nous appelons ordinairement amis et amitiés, ce ne sont qu'accointances et familiarités nouées par quelque occasion ou commodité par le moyen de laquelle nos âmes s'entretiennent. En l'amitié de quoi je parle, elles se mêlent et confondent l'une en l'autre, d'un mélange si universel, qu'elles effacent et ne retrouvent plus la couture qui les a jointes. Si on me presse de dire pourquoi je l'aimais, je sens que cela ne se peut exprimer qu'en répondant: " Parce que c'était lui; parce que c'était moi." Il y a, au delà de tout mon discours et de ce que j'en puis dire particulièrement, je ne sais quelle force inexplicable et fatale, médiatrice de cette union."

Inducând de la ceea-ce s'a petrecut în sufletul său, jocul de sentimente, care a trebuit să se petreacă în sufletul altor persoane în împrejurări analoge, MONTAIGNE face niște experiențe morale, niște Essais și relatându-ne rezultatul acestor Essais, crează un gen literar nou.

În cursul cărții sale MONTAIGNE ne dă asupra lui și asupra personalității sale morale și fizice detalii, pe care ar fi făcut poate mai bine să le treacă sub tăcere. El ne spune de exemplu nu numai că e

de-o statură sub mijlocie și din cauza asta e lipsit de prestața pe care o cer oamenii unei persoane care ar vrea să ocupe demnități însemnate, dar și că e plin de păr pe piept și pe picioare, nu numai că are o memoria slabă, dar și că a pierdut un dinte numai după ce a implinit 50 de ani, că-i place peștele și să bea un pahar mare de vin la sfârșitul mesei. Aceste detalii pe care ni le dă asupra personalității sale fizice și morale - vin din faptul că după cum mărturisește, în l'avis au lecteur pus la ediția din 1580, MONTAIGNE a vrut scriind les Essais să lase prietenilor și rudelor sale un portret fizic și moral care în cazul când scriitorul ar dispărea să le prezinte o imagine fidelă a lui, așa cum era la fizic și la suflet. Dar încet această intenție a lui s'a schimbat și din ce în ce se afirmă mai tare gândul că rezultatul observațiilor asupra lui pot interesa nu numai pe rude și pe prieteni dar pe ori-ce cititor; MONTAIGNE își dă seama într'adevăr că la toți oameni există un fond comun de idei și de sentimente. MONTAIGNE cu vremea constată că "tout homme porte en soi la forme de l'humaine condition" că fiepe care din noi se va putea recunoaște în portretul pe care-l dă despre el însuși și va putea profita de experiența lui MONTAIGNE pentru a lucra la ameliorarea sa morală.

Doctrina filozofică de la care MONTAIGNE împrumută soluțiuni pentru diferitele probleme morale pe care le discută în *Essais* a variat în cursul lungului interval de timp cât a compus lucrarea sa.

Chiar în interiorul ediției de la 1580, prima ediție a eseurilor, și care cuprinde eseurile scrise de la 1571 data retragerii scriitorului în castelul părintesc și până în ajunul publicării acestei opere se pot deosebi eseuri care reflectă o atitudine filozofică deosebită. Astfel din unele eseuri care sînt printre cele compuse mai

întai de scriitor, căci o cercetare critică la arată că au fost scrise pe la 1572-74, se desprind ideile filozofice ale stoicilor. Ast-fel sînt eseurile : Que le goût des biens et des maux dépend de l'opinion que nous en avons (al XIV-le din cartea I-a) De l'inconstance de nos actions (I din cartea II-a) și mai ales : Que philosopher c'est apprendre à mourir, în care ne arată mijloacele cu ajutorul cărora putem îndepărta obsesiunea morții stoice. Filozofia stoică a fost creată în sec. III înainte de Criostos de Zenon la Atena și a fost dusă în deplina ei dezvoltare de un discipol al acestuia, Chrysip la sfârșitul sec. al II-le. Această filozofie se înfățișează ca un ansamblu de teorii originale metafizică, în logică, în fizică și în morală sau mai bine zis mai ales în morală căci problema esențială a filozofiei stoice e cea morală. Stoicii și-au reprezentat viața ca o luptă contra pasiunilor pe care le-au socotit ca un rău de oare-ce sînt o pie-

dică pentru libertatea sufletească pe care o socotesc ca fiind binele suprem. Ceea-ce constituie dovada libertății noastre e înfrîngerea tuturor pasiunilor și ruperea legăturilor ce ne țin uniți de bunuri care nu depind de noi, cum sînt averea, demnitățile și măririle pămîntești. Înțeleptul stoic le nesocotește după cum nesocotește și relele aparente, sărăcia, desprețuirea de către ceilalți oameni, exilului și chiar moartea.

Primul principiu al moralei stoice e așa, cum a vulgarizat-o la Romani filozoful SENECA în mai multe tratate morale și mai ales în Scrisorile către LUCILIUS : abține, adică abține-te de toate lucrurile care nu depind de noi, "averea onoruri, ranguri, abține-te mai ales de pasiuni și de sentimente prea vii, de iubire față de tot ce e trecător și poate să dispară, abține-te de dragoste prea mare față de unele ființi sau lucruri, ca și de ură față de ele.

Un al doilea principiu al moralei stoice e sustine încordează-te : încordează-ți puterile sufletului pentru a primi cu resemnare loviturile soartei, nenorocirea, moartea ființelor care-ți sînt scumpe și chiar moartea te.

Esseul que philosopher c'est apprendre à mourir e impregnat de stoicism. MONTAIGNE pleacă de la premisa că principala piedică ce stă în calea gustării fericirii în viață e teama de moarte. E nevoie să căutăm mij-

loace de a ne izbăvi de această groază. Un mijloc la care recurg oamenii de rând e să nu ne gândim de loc la moarte. Dar mijlocul acesta e ineficace căci la fie-care pas din viață moartea apare înaintea noastră, și ne amintește prezența ei, prin faptul dispariției unui prieten sau a unei rude. De aceea e mult mai bine să ne obișnuim cu ideea morții, să chemăm din contra imaginea ei și să ne familiarizăm cu gândul că putem dispărea de la un moment la altul. În aceste sfaturi găsim un reflect al principiului moralei stoice, abstine, după cum în sfatul pe care ni-l dă ca să înfruntăm cu bărbăție gândul morții găsim un reflect al celui de-al doilea principiu stoic: sustine.

MONTAIGNE spune " raiissons-nous et nous efforçons . La préméditation de la mort est préméditation de liberté... Le savoir mourir nous affranchit de toute subjection et contrainte.

Faza stoică a cugetării lui MONTAIGNE nu fu de lungă durată. Stoicismul era o doctrină care făcuse mulți adepți în timpul Renașterii în Franța în special printre magistrații humaniști al căror cerc îl frecventă MONTAIGNE când era consilier la Parlamentul din Bordeaux. Dar stoicismul era contrar tendințelor firei sale care ura constrângerea și străduința.

Printre evoluție firească inteligența sa iușitoare de independență și influența mediului social

în care trăește,mediul sec.al XVI îl îndreptară spre scepticism. In sec.al XVI ideile tradiționale primiră zguduirii puternice de la marile descoperiri științifice pe de-o parte,și pe de alta de la cunoașterea mai exactă a morăvurilor oamenilor așa cum eu trăit sau cum trăiau în alte părți de cât în Europa civilizată de atunci,cunoaștere dată de revelațiunea a o mulțime de texte antice și de descoperirea unor societăți de oameni nebănuite din continentele de curând descoperite. Astfel descoperirile astronomice ale lui COPERNIC completate cu ale lui KEPLER revoluționară toate ideile pe care oamenii și le făceau despre globul nostru în raport cu soarele și celelalte planete din univers. In acelaș timp se petrecu o revoluție în idelleice și le făceau oamenii despre justiție,drept,legi și moralitate prin cunoașterea obiceiurilor,religiei și morăvurilor popoarelor din continentele nou descoperite cum și a popoarelor din antichitate despre care dădeau relații scriitori până atunci ignorați, dar ale căror opere fuseseră date la iveală de progresele humanismului. MONTAIGNE își dete seamă cettind toate aceste scrieri că în omenire fuseseră puse în circulație credințele cele mai bizare și

noțiunile cele mai contrazicătoare despre bine și rău.

MONTAIGNE se afla în starea această sufletească de punere la îndoială a tuturor doctrinelor filozofice și a valorii morale a ori-cărui obicei sau legi când luă cunoștință de o operă a unui scriitor grec SEXTUS EMPIRICUS, Hypotipozele pironiene adică imaginele doctrinei lui PYRON (adică a filozofului care a creat la Greci doctrina ^{sec. IV a.H.} sceptică). Această operă scrisă în grecește o traduce în latinește eruditul HENRI ESTIENNE spre a o face să fie înțeleasă de un public mai numeros, (căci latina era în sec. al XVI-le o limbă universală pe când greaca era știută de puține persoane culte). Expunerea scepticismului de SEXTUS EMPIRICUS îi oferi lui MONTAIGNE strînse într'un mănunchiu, toate motivele care i se prezentaseră și de la sine dar cu mai puțină claritate de a se feri de ori-ce afirmare, de a nu se rosti în chip hotărît asupra nici unui lucru. MONTAIGNE află din Hypotipose că nu există nici o metodă care să ne conducă la adevăr, că nu există nici o lege morală absolută, căci ce e socotit bine într'o țară e socotit rău dincolo de granițele ei și că din punct de

vedere al moralei nu există principii sigure dar numai obiceiuri pe care slăbiciunea minții omenești le consideră ca legi. Hypotipozele îi mai arătară că mintea noastră nu poate să oglindească în mod exact realitatea căci simțurile și pasiunile noastre sînt un izvor de necurmăte erori de judecată și că în contra oricărei argumentări se poate aduce altu care o dărîmă și că mintea omenească nu e în stare să construiască nimic pe nici un teren.

Faza sceptică a cugetării lui MONTAIGNE atinge punctul său culminant în jurul anului 1576, după cum ne-o dovedește o curioasă medalie găsită în castelul său și despre care vorbește și în les Essais. Această medalie are gravată pe dînsa numele lui MONTAIGNE, data 1576 și o balanță ale cărei talere stau la acelaș nivel, iar dedesuptul ei fraza întrebătoare: "Que sais-je?" Faptul că balanța nu se apleacă mai mult într'o parte de cât în cealaltă simbolizează, cum spune MONTAIGNE, atitudinea înțeleptului care nu se apleacă în spre nici una din părerile omenești mai mult de cât spre cealaltă, iar întrebarea, "Que sais-je" arată atitudinea pe care înțeleptul trebuie s-o adopte ferindu-se de ori-ce atitudine dogmatică atît în afirmare cât și

în negare, ferindu-se să zică Je sais sau je ne sais pas, căci examinarea forțelor noastre intelectuale îi arată că trebuie să evite afirmarea sau negarea căci nu suntem siguri de nimic.

Esseul, Apologie de Raymond de Sébond e eseu în care mai ales se revelează atitudinea sceptică a lui MONTAIGNE. Acest eseu nu corespunde titlului său. MONTAIGNE a vrut să facă apologia unui teolog din Barcelona care publicase o carte Theologia naturalis foarte apreciată în sec. al XVI în care căuta să aducă argumente raționale în sprijinul adevărurilor religiei. E drept că unii scriitori criticaseră opera lui Sébond arătând că argumentele sale sînt slabe. MONTAIGNE ia apărarea lui Sébond dar se depărtază de chestie și desvoltă tot felul de considerații cum un mers capricios asupra vanității științei și a slăbiciunii minții omenești. Există totuși un fir care leagă aceste considerații așa de variate, anume ideea relativității universale, ideea că mintea e neputincioasă să ajungă la concluzii sigure în materie de știință ca și în materie de morală. MONTAIGNE își face o plăcere să arate cât de subrede sînt concluziunile la care ajunge inteligența noastră și pentru că arată slăbiciunea și nemernicia inteligenței omenești face o

lungă digresiune în care caută să arate că animalele nu-s mai spre jos de noi căci sînt susceptibile de sentimente ca şimoamenii, de iubire, de recunoştinţă, de ură; de asemeni arată că sînt capabile de toate operaţiile inteligenţii, că au memorie şi chiar puterea de a face raţionamente. Dar punctul asupra căruia stăruie mai ales MONTAIGNE e slăbiciunea moralei omeneşti.

Luându-se după SEXTUS EMPERICUS, arată că nu există legi morale, legi perpetue, pe care, cum spun unii filozofi, natura le-a sădit în inima noastră. Nu există de cât obicei care variază după ţări şi timpuri - Cuta - re obicei practicat într'o ţară a fost privit în altă ţară cu despreţ sau desgust. Astfel căsătoriile între fraţi şi surori oprite la noi, au fost în onoare la unele popoare din antichitate. La noi furtul e pedepsit pe când la Sparta era încurajat căci Licurg vroise să încurajeze dibăcia şi îndrăzneala şi credea că trebuie pedepsită lipsa de grijă a cuiva faţă de averea sa.

Scepticismul nu a fost atitudinea la care MONTAIGNE s'a oprit în mod definitiv. Ca şi stoicismul, scepticismul oferia unele trăsături care nu-l puteau satisface. MONTAIGNE e un om preocupat înainte de toate de

soluții practice pentru conduita în viață, dar scepticismul care e o doctrină care pune la îndoială orice normă de purtare de oare-ce se întrabă dacă și norma opusă nu ar fi tot așa de bună de adoptat, nu era o doctrină cu care MONTAIGNE putea multă vreme să se împace. În unele din eseurile din 1580 vedem germenii unei noi doctrine morale pe care MONTAIGNE o va dezvolta mai ales în cele 13 eseuri publicate mai întâi în ediția din 1588. Această doctrină filozofică ar putea fi numită naturalism ; sau înțelegând prin aceasta profesarea credinței în excelența pasiunilor, pornirilor și instinctelor pe care natura le-a sădit în fiecare din noi și în oportunitatea pentru noi de a ne lăsa conduși de aceste pasiuni și instincte în loc să le rezistăm și să le înfrîngem cum cere stoicismul. În eseurile compuse în această fază a cugetării sale MONTAIGNE condamnă pe stoici și îi socotește ca niște declamatori plini de trufie care se încearcă în zadar să lupte cu Natura, care din contra e numită „notre bon guide, notre mère Nature” ale cărei sfaturi și îndemnuri trebuie să le urmăm dacă vrem să călcăm pe calea cea bună. În această fază naturalistă a cugetării sale MONTAIGNE ne dă ca o regulă de urmat în viață supunerea față de natură. Prin natură nu înțelege numai forța

creatoare a Universului care se manifestă în noi înșiși și în afară de noi, dar natura însăși pentru MONTAIGNE realitatea psihologică pe care o întâlnim în noi, a te supune naturii însăși a te inclina în fața acestei realități nu a căuta s-o supui, s-o transformi după concepțiile artificiale ale rațiunii cum cer stoicii. Principiul esențial al moralistului e cel pe care îl formulase Socrate: Cunoaște-te pe tine însuși. Moralistul cunoscând natura intimă a ființei sale va căuta să conforme purtarea sa în viață cu cerințele corpului și ale sufletului său.

Cum este acest suflet, care sînt trăsăturile și caracteristicile sale, care sînt cerințele și aspirațiile sale, iată ceea ce MONTAIGNE a cercetat cu o curiozitate neobosită și cu o extrem de mare luciditate intelectuală. Unii critici l'au învinuit pe MONTAIGNE de egoism din cauza acestei neîncetate iviri a eului său moral. Astfel PASCAL a spus în Les Pensées: „le sot projet qu'il a eu de se peindre”, dar referindu-se la această critică a lui PASCAL, VOLTAIRES în capitolul "Remarques sur les Pensées de PASCAL" din opera sa, Lettres anglaises îi opune lui PASCAL următoarea observație: „Le charmant projet qu'il a eu de se peindre naïvement comme il a fait

car il a peint la nature humaine. De altfel însuși moralistul atrăsese atenția publicului că nu vrea să-i comunice din persoana sa " quelque marque spéciale et étrangère ", dar " son être universel ". Prin aceasta MONTAIGNE se distinge de alți scriitori, care au pus în curent pe cetitori cu toate particularitățile ființei morale, și cum tocmai au vrut să arăte publicului cât de mult sufletul lor e deosebit de al oamenilor în genere.

Așa a făcut de exemplu J.J. ROUSSEAU în Confesiunile sale care declară de la primul rând al cărții sale: " Je forme une entreprise qui n'eut jamais d'exemple et dont l'exécution n'aura point d'imitateur. Je veux montrer à mes semblables un homme dans toute la vérité de la nature et cet homme, ce sera moi: moi seul. Je sens mon coeur et je connais les hommes. Je ne suis fait comme aucun de ceux qui existent. " MONTAIGNE nu și făcea o fală din acest merit al diferenței și din contra repetă în mai multe rânduri că socotește că are un suflet făcut ca al tuturor oamenilor. Iată de unde vine interesul mare al cărții sale. Les Essais oferă publicului o imagine în care cei mai mulți dintre noi putem să ne recunoaștem. De aceea pe când din opera lui J.J. ROUSSEAU va eși o literatură consacrată celebrării drepturilor individului și celebrării valorii estetice a excepției, din opera lui MONTAIGNE

va eși o literatură consacrată studiului omului în genere și va reeși valoarea metodei observațiunei interioare din care MONTAIGNE a făcut cel dintâiu în Franța un procedeu literar, și de oare-ce acest procedeu e cel al întregii literaturi clasice, al moralistilor ca și al predicatorilor, al dramaturgilor ca și al romancierilor, MONTAIGNE poate fi considerat ca primul scriitor clasic francez, pe când ROUSSEAU poate fi considerat ca inițiatorul romantismului.

MONTAIGNE se bucură de trei secole și jumătate în Franța și în lumea întreagă de o mare popularitate. Favoarea pe care o are pe lângă cetitori provine negreșit în mare parte din meritele cugetării sau a gândirii sale, dar ea e datorită în mare parte și seducțiunei exercitată de forma sa. Din acest punct de vedere se poate zice că forma lui MONTAIGNE e atrăgătoare mai întâi, din cauza metodei sale de expunere, apoi din cauza limbei și stilului său în sfârșit din cauza tonului pe care-l întrebuințează.

Metoda de expunere a lui MONTAIGNE e cea a unei convorbiri cu cetitorul asupra unei chestii de morală; MONTAIGNE pleacă de la o sentința morală, de la o virtute sau o pasiune, de la un obicei sau de la unul din mobilele acțiunilor noastre și arată, fără

să urmeze un plan fixat de mai înainte părerile unor autori de antichitate asupra chestiunii, le combate expunând pe ale sale povestind diferite anecdote în sprijinul părerii ce a emis-o și alunecând în tot felul de digresiuni. MONTAIGNE ia drept călăuză numai fantezia momentului și prin aceasta evită ori-ce umbră de pedantism. De aci caracterul convorbirii sale care e plin de simplitate și de natural; dar această simplitate nu exclude pitorescul, căci imaginația lui MONTAIGNE e o imaginație vie care-și reprezintă ideile ca niște ființe și dă culoare chiar abstracțiunilor. Astfel în eseul „de l'instruction des enfants” recomandând guvernorului să caute să-și dea seamă de puterile minții copilului pe care-l educă, spune că guvernorul să pue mintea copilului să alerge în trap înaintea lui: " qu'il le fasse trotter devant lui " metaforă împrumutată negustorilor de cai care când aduc pentru vânzare un cal la târg îl pun să alerge în trap, pentru a-i arăta însușirile. Din cauza acestei imaginații vii stilul lui MONTAIGNE e așa de plin de metafore în cât s'a putut zice despre fraza lui că e o metaforă perpetuă și dacă ținem seamă și de avîntul care însufletește unele pasagii, putem spune că MONTAIGNE e un poet. Un astfel de avînt găsim în

pasagiul din eseu: „Que philosopher c'est apprendre à mourir” unde MONTAIGNE inspirându-se din Lucrețiu pune natura să apostrofeze pe om mâhnit că trebuie să moară spunându-i că nu se poate ca în favoarea lui legile eterne ale Naturei să fie călcate. - Inspirația vie a lui Montaigne și avântul naturalist din unele pasagii l'au făcut pe Montesquieu să declare că Montaigne e un poet ca și Platon ale cărui dialoguri sînt în proză, dar o proză plină de poezie.

La farmecului stilului se adaugă farmecul limbei lui Montaigne, o limbă lipsită de afectare, simplă, naturală, plină de spontaneitate” tel sur le papier qu'à la bouche” plină de savoare din cauza proverbelor, expresiilor populare cu care e semănată și a provincialismelor ce se strecoară într'una, o limbă plină de bonhomie și de naivitate.

Dar mai ales ceea-ce face farmecul Esseurilor din punct de vedere al formei e tonul adoptat de MONTAIGNE care departe de a fi cel al unui magistru care se înverșunează, ține cu ori-ce preț să ne dea o lecție de morală, e tonul unui om înțelept pe care dezamăgirile vieții nu li-au înăcrit și care cu un zîmbet plin de ironică indulgență pentru slăbiciunile firei omenești ne arată cărarea care duce la puțină fericire ce ne e dat să gustăm.

Curentele morale la începutul sec al XVII-le. .
 Stoicismul. Du Vair- Scepticismul : Charron.
 Les Libertins.

Ca o introducere la studiul moralistilor francezi din sec.al XVII-le în special la studiul lui PASCAL, se impune să aruncăm o privire asupra curentelor de idei morale care au străbătut societatea franceză în perioada care merge de la moartea lui MONTAIGNE, 1593, la compunerea primelor scrieri ale lui PASCAL, adică până pe la 1650. In felul acesta ne vom da seamă de atmosfera morală în care Pascal s'a dezvoltat, de tentințele pe care le-a moștenit de la predecesorii săi imediați, de ideile morale în contra cărora a crezut că trebuie să reacționeze, de aspirațiile pe care și le-a însușit adoptându-le cu cerințele proprii sale naturi sufletești.

E de observat mai întâi că Montaigne a avut o mare influență asupra publicului de la începutul sec.al XVII. Les Essais sînt una din cărțile cele mai cetite și nu numai de literați, dar și de gentilomii de la curte, ba chiar și de cei care stau la țară și care-si fac o desfătare citind cartea lui MONTAIGNE. Succesul lucrării lui MONTAIGNE provine mai întâiu din faptul că această carte e din cele care se citesc mai ușor. Formată din capitole fără legătură unul cu altul și

din care fie-care formează un tot independent . Les Essais nu cer nici o sfortare, sînt o carte care poate fi lăsată la cutare pasagiu și a cărei cetire poate re-începe a doua zi de la un alt pasagiu câte-va pagini mai departe fără să fie nevoie să-ți aduci aminte de ce ți-a spus autorul ieri pentru a pricepe ce-ți spune astăzi.

MONTAIGNE a avut o mare influență prin ideile pe care le-a pus în circulație, prin părerile stoice, sceptice, naturaliste, pe care această carte le cuprinde. Cetitorii nu-și deteră seama că Esseurile cuprind cugetarea lui MONTAIGNE în faze diferite ale evoluției sale dar după preferințele lor se adresară cutărui sau cutărei aspect al cugetării lui MONTAIGNE și văzură într'însul când un stoic, când numai un sceptic sau un epicurian. Fie-care categorie de cetitori trase pe MONTAIGNE de partea sa și lăsând în umbră aspectele din filozofia acestui autor care nu le conveniau, reținură numai anume idei sau păreri ale sale și citară în favoarea punctului lor de vedere anume cazuri sau exemple pe care celebrul moralist le invocase.

Astfel stoicismul care atrase pe MONTAIGNE cum atrăsese pe numeroși humaniști din epoca Renașterii, făcu adepți și printre personalitățile de samă

de la sfârșitul sec. al XVI-le și începutul sec. al XVII. Printre scriitorii atrași de stoicism și a căror operă reflectează această doctrină, un loc de frunte îl ocupă moralistul GUILLAUME du VAIR. Acest scriitor ca și numeroși alți scriitori din epoca Renașterii și din cea a clasicismului fu un magistrat humanist. În 1584, în vârsta numai de 28 de ani îl găsim consilier la Parlamentul (adică la Curtea de Apel) din Paris-funcție care-i lăsa modestul răgaz ca să se ocupe cu literile și filozofia, după cum îi lăsase și lui MONTAIGNE care fiind consilier la Parlamentul din Bordeaux, află timpul ca să se ocupe cu filozofia și cu studiul istoricilor. Du VAIR este autorul mai multor lucrări care sînt remarcabile prin faptul că prezintă două însușiri : 1- Spre deosebire de MONTAIGNE, Du VAIR caută să stabilească o asociație, să găsească o legătură între doctrina stoică și creștinism, ceea-ce trebui să aibă ca rezultat o difuziune mai mare a ideilor stoice adaptata în modul acesta la starea sufletească a contemporanilor săi; 2- Du VAIR își dă osteneala să tragă din preceptele stoicilor o soluție pentru problemele foarte grele ale vieții politice și sociale a timpului, o viață plină de frământări într'un timp de războaie religioase,

de măceluri, de persecuții, de nedreptăți și de exiluri pronunțate contra cetățenilor a căror credință religioasă nu era pe placul celor mai puternici.

În tratatul La Sainte Philosophie publicat în 1588, du VAIR se silește să opereze o fuziune între morala stoică și învățăturile religiei creștine. Pentru a explica posibilitatea folosirii unei filozofii păgâne la conducerea vieții unui modern care e creștin, Du VAIR spune că după cum la Roma sînt biserici creștine care de fapt sînt templuri păgâne transformate în locașuri ale credinței creștinilor, tot astfel el a căutat să pună în serviciul religiei creștine cele mai frumoase învățături din filozofia păgână.

Lucrarea cea mai de seamă a lui Du VAIR ca moralist e tratatul De la constance et consolation es (adică dans les) calamités publiques, care a fost publicat numai în 1594, deși după aluziile ce le conține la unele evenimente istorice trebuie să fi fost compus în 1590. La Constance a fost scrisă în acea perioadă politică turburată care a urmat asasinării lui HENRI III de fanaticul călugăr JACQUES CLÉMENT, când o mare parte din teritoriul Franței refuza să recunoască de rege pe Henri IV, de oare-ce era hughenot când armata a-

cestuia asediază Parisul, când Capitala se opune intrării regelui legitim de oare-ce e stăpânită de o asociație de catolici fanatici, numită Liga și când acest partid de fanatici în frunte cu Guisii nu se sfia, călcând ori-ce sentiment patriotic, să facă apela Spanioli pentru a împiedica suirea pe tron a lui Henri de Navarre, considerat ca eretic.

Din primele pagini ale scrierii lui du VAIR aflăm că în Parisul asediat de trupele lui Henri de Navarre, foametea s'a ivit, după cum de altfel domnește și în toată țara unde după 27 de ani de războaie civile, țărani nu mai îndrăznesc să lucreze ogoarele, mereu devastate, nici să umple hambarele, mereu jefuite de armatele în marș sau mereu incendiate de vrăjmași.

Tratatul lui du VAIR care e opera unui moralist e în acelaș timp un tablou al suferințelor și al turburării sufletesti a cetățenilor care, ca du VAIR, stăteau de parte de demagogia conducătorilor orașului Paris și de fanatismul predicatorilor Ligei și se temeau din cauza sentimentelor lor de toleranță, de dreptate, de cumpătare inspirate, numai de iubirea de țară să nu ajungă ținta răzburărilor oamenilor pătinași.

In ce mod un cetățean bun poate să-și păstreze curajul și sângele său rece în mijlocul nenorocirilor care au căzut asupra patriei și în ce mod un

astfel de cetățean poate să găsească în filozofie motive nu numai de curaj și de resemnare dar și de devotament față de patrie și imbold la hotărîrea de a veni în ajutor - iată ce ne arată DU VAIR în tratatul De la Constance et consolation ès calamités publiques.

DU VAIR prezintă ideile sale sub formă de dialog. Scrierea " De la Constance " conține trei dialoguri între autor și trei prieteni ai săi, care ca și dînsul aparțin burgheziei, unul fiind profesor, altul medic, altul magistrat, fie care fiind designat printr'un pseudonim dar masca pseudonimului a fost depărtată de istoricii literari care au identificat pe acești prieteni ai lui DU VAIR. În realitate aceste trei așa zise dialoguri au numai aparența dialogului căci nu găsim că în dialogurile propriu zise o ciocnire de păreri opuse combaterea de către un interlocutor a argumentelor aduse de cellalt în susținerea tezei sale și afirmarea cu acest prilej a mentalității și caracterului fie-cărui din personagiile care dialoghează. La DU VAIR fie-care personagiu expune părerile sale fiind numai la început în dezacord cu DU VAIR pe care-l conving fără luptă, fără rezistență din partea acestuia. Autorul a vrut să treacă în revistă

cu privire la constanță, toate părerile pe care pot să le aibă niște persoane instruite, aparținând aceleleași condiții sociale suferind de aceleași rele și însuflețite de aceleași speranțe.

Scena dialogului e la Paris în timpul asediului.

DU VAIR e surprins într' o dimineață, în grădina sa, plângând asupra nenorocirilor patriei; prietenul care a venit să-l vadă, Musée îl întreabă văzându-l așa de abătut de nenorocire: Unde-ți este filozofia? - Iar DU VAIR îi răspunde: " Filozofia se laudă cu ce nu ne poate da. Câtă vreme combate în umbra unei săli de lucru, triumfă, dar când e nevoită să iasă din adăpostul acesta comod și să dea o luptă adevărată, ese bătută. . . . Sînt Francez, sînt născut în orașul ăsta care vezi cum piere; dacă în ceasul ăsta n' aș avea lacrimi în ochi, aș avea o inimă de piatră.

Musée intervine în favoarea filozofiei: filozofia n' are ce e drept, zice el puterea să ne împiedice să vesimțim trupește și sufletește suferința, totuși are puterea să potolească durerea și să restrîngă pasiunea în limite mai înguste, să o împiedice să pună asupra sufletului nostru o stăpînire care nu se scvine de chiar cu timpul să iacă durerea să anormiască sau să o înăbușe.

DU VAIR îl pune pe Musée să argumenteze
 cu ajutorul ideilor expuse de MONTAIGNE în cap. I4
 din cartea I din Essais, intitulat: „că aprecierea bu-
nurilor și a relelor depinde de opinia ce o avem
despre ele” și prin urmare relele de care ne temem
 provin nu atât din natura lucrurilor dar din faptul
 că le socotim rele. Dar DU VAIR nu numai dezvoltă
 ideile stoice ale lui MONTAIGNE dar adaugă și deta-
 lii noi, de exemplu vorbește despre suferințele exi-
 lului, despre care MONTAIGNE nu vorbise, și ne învață
 să le înfruntăm cu același curaj stoic cu care MON-
 TAIGNE ne învățase să suportăm pierderea averei sau
 moartea unei persoane scumpe.

Însă în aceste detalii, adăose ideilor lui
 MONTAIGNE, nu trebuie să căutăm originalitatea lui DU
 VAIR, căci dacă aci nu reproduce pe MONTAIGNE, repro-
 duce părerile pe care le dezvoltase SENECA în Conse-
lația către Helvia; în această scriere filozoful la-
tin exilat în Sardinia expusese ideea că dragostea
 pasionată pentru pământul în care ne-am născut e un
 sentiment de care un înțelept trebuie să se desbure.
 Originalitatea lui DU VAIR apare în descoperirea, în
 lipsa unor argumente teoretice, a unor argumente de
 natură practică pentru a depărta o durere deprimantă.

Pe lângă argumentele împrumutate filozofiei stoice ce le-a invocat pentru a nu fi stăpânit de descurajare, în caz când adversitatea ne lovește, DU VAIR mai găsește în inima sa de cetățean altele mai eficace. Ca și poetul nostru GRIGORE ALEXANDRESCU, DU VAIR spune:

„Să stăpânim durerea care pe om supune” s-o stăpânim nu din cauză că argumentează ca poetul român:

Căci cine știe oare și cine ne va spune

Ce o s'aducă ziua și anul viitor.

DU VAIR invocă și alt motiv: atâta vreme cât sîntem sub stăpânirea durerii, atît timp cât sîntem abătuți, sîntem lipsiți de energia necesară pentru a ne servi patria, nu avem tăria să ne opunem uneltirilor celor răi, nici să apărăm justiția pe care ambițioșii caută s-o sape.

DU VAIR e un stoic de alt gen de cît stoicii humaniști, care se mulțumeau numai cu speculațiuni teoretice; el vrea să suportăm relele inevitabile dar în acelaș timp se gîndește la chipul cum de-ar putea lecui și caută să ne apere contra durerii, de oare-ce ne împiedică de la acțiune.

DU VAIR este prin lucrarea sa De la Constance și prin alte tratate cum e De la philosophie morale des stoïques (1503) nu numai unul din primii mora-

liști francezi dar și unul din creatorii prozei clasice. Du VAIR nu are multe idei personale; ideile ce le dezvoltă le împrumută de la MONTAIGNE sau din tratatele lui Seneca sau din tratatul De constantia a humanistului JUSTUS LIPSIUS, contimporanul său, profesor la Universitatea din Louvain. Dar dacă n'are originalitate de fond, posedă originalitatea formei. Limba franceză câștigă la dînsul o noblețe, o corectitudine, o ampoare pe care nu le cunoscuse până atunci. Fraza lui Du VAIR e oratorică, ea se desfășură în perioade care au un ritm, o cadență și o armonie care vor servi de exemplu marilor prozatori din secolul XVII-le (Iată un exemplu de stilul oratoric și eloquent al lui du Vair, luat din tratatul :De la philosophie morale des Stoiques):

Si le témoignage de notre vertu, si l'utilité de notre pays, si la faveur de nos amis nous présente quelque chose dont nous soyons capables, acceptons-le modestement et l'exerçons sincèrement, estimant que c'est Dieu qui nous a là posés en sentinelle, afin que les autres reposent sous notre soin. Ne recherchons autre récompense de notre labeur, que la conscience d'avoir bien fait et désirons que le témoignage en soit plutôt gravé dans le cœur de nos concitoyens que sur le front des œuvres publiques. C'est

quelquefois un plus grand honneur de n'avoir pas ce que l'on a mérité, que de l'avoir (Du VAIR. De la philosophie.)

Du VAIR care a fost un excelent orator după cum se poate constata din câte-va discursuri politice și judiciare pe care le-a pronunțat în calitate de trimis al regelui în orașul Marsilia ce nu fusese pacificat chiar după ce Henri IV se sui pe tron sau pe care le-a pronunțat în calitate de prim președinte al Parlamentului din Aix în Provanșa; în aceste discursuri fraza lui are însușirile de cadență și armonie pe care le-am relevat și care au trecut și în proza sa scrisă. Problema ridicării prozei și a oratoriei franceze l'a preocupat și Du VAIR a compus un tratat de critică literară : De l'éloquence française et des raisons pourquoi elle est restée si basse. Constatând nivelul scăzut al eloquenței franceze în comparație cu eloquența greacă și latină, Du VAIR recomandă pentru înălțarea ei un mijloc analog a celui recomandat de du Bellay pentru înălțarea poeziei franceze și anume necesitatea pentru oratori de a imita cuvântările marilor oratori antici. Ea chiar pentru a-i ajuta în această lucrare, du VAIR traduce câte-va cuvântări ale lui CICERONE, DEMOSTENE și ESOMINE pe care le pune ca un supliment la tratatul său. Deși e un scriitor secundar, Du VAIR a avut o ma-

re influență asupra dezvoltării literaturii franceze clasice. E de observat că fiind prim președinte al Parlamentului din Aix, du VAIR grupă în jurul lui o societate de scriitori printre care se distinge MALHERBE, reformatorul poeziei franceze, care recunoaște că Du VAIR a avut un mare ascendent asupra lui. Du VAIR are și o mare influență asupra prozatorului BALZAC care în corespondență și în tratatele sale politice-morale îi imită stilul. Dar afară de influența ce o exercită asupra lui MALHERBE și BALZAC, Du VAIR exercită și influență asupra marelui public căci de VAIR e un autor foarte cetit.

Până în 1641, s'au seccedat 15 ediții din operele sale complete și la scriitorii cei mai de samă din secolul al XVII-le găsim reminiscențe din ideile dezvoltate de acest moralist. Grație lui Du VAIR se răspîndește în cercuri largi, neostoicismul, adică o doctrină în care stoicismul a fuzionat cu creștinismul.

Grație lui Du VAIR multe spirite în Franța s'au deprins să vadă în stoicism o filozofie conducând la creștinism, o doctrină care de oare-ce urmărește ridicarea demnității omenești prin concepția înaltă ce și-o face despre datorie, prin stăpânirea pasiuni lor pe care le desprețuește, prin curajul cu care ne învață să suportăm suferința, este o aliată a creștinismului.

In prima jumătate a sec. al XVII-le opere foarte diferite, dar datorite unor scriitori care toți caută să se recomande cetitorilor prin gravitatea cugețării lor, prin înălțarea sentimentelor lor, sînt impregnate de stoicism. Așa e Balzac, unul din creatorii clasicismului a cărui corespondență, destinată din capul locului să fie citită în cercuri largi de oameni de lume și literați, ale cărui disertații morale și tratate, de ex. Du Prince, De la cour) sînt toate impregnate de un stoicism care se asociază cu creștinismul, Titlul unuia din disertațiile sale morale, Le Socrate chrétien, nume prin care designează pe CHRISTOS, ne arată această asociare bizară între filozofia antică și creștinism, de oare-ce întemeietorului religiei noastre, îi e dat numele filozofului grec a cărui doctrină e precursora înțelepciunii stoice.

Tot astfel în morala filozofului DESCARTES intră multe elemente stoice. In Discours de la Méthode, Descartes stabilește principiile unei morale provizorii și formulează ca al treilea principiu că omul trebuie să se învingă pe sine iar nu să caute să supună meritul lucrurilor din lume dorințelor sale, căci cursul lumii nu poate fi schimbat dar pe sufletul său poate fi stăpân.

In tragediile lui CORNEILLE găsim de asemenea

un reflect al ideilor stoicilor. Ideile care însuflețesc personagiile sale sînt de proveniență stoică.

De exemplu acea încredere pe care o au în puterea voinței în stare să înfrîneze pasiunile dăunătoare și să ne permită să ne călăuzim după povețele rațiunii care-și dă seamă care e binele și adevărul. Astfel în CINNA când AUGUSTE care a aflat de existența unui complot urzit contra sa de proprii săi protejați, reușește să înfrâne imboldurile răzbunării și să asculte de glasul clemenței exclamă plin de satisfacție:

Je suis maître de moi comme de l'univers

Je le suis, je veux l'être.

Tot un caracter care -și- iea drept ideal preceptele stoicilor e NICOMEDE care prețuește mai presus de toate „la liberté et l'empire absolu sur soi-même.”

Chiar și în concepția pe care și-o face despre amor aceste personaje se arată adepți ai stoicismului întru cât vor să fie stăpâne pe acest sentiment și să fie libere să-și îndrepte simpatia în altă parte nu numai când rațiunea le-ar arăta că o altă persoană e mai demnă de iubirea lor dar chiar pentru plăcerea de a-și afirma independența și a-și dovedi lor înșiși că sînt pe deplin stăpâne pe sufletul lor. Intr'una din primele piese ale lui CORNEILLE, La Place Royale, Alidor observând că ANGELIQUE care-l iubește îl împiedică să fie pe deplin stăpân pe senti-

mentele lui, renunță de bună voie la dînsa și explică astfel unui prieten purtarea sa:

Il ne faut point nourrir d'amour qui ^{ne} nous cède
Je le hais, s'il me force; et quand j'aime je veux
Que de ma volonté dépendent tous mes voeux
Et toujours en état de disposer de moi
Donner quand il me plait et retirer ma foi:

Această concepție despre amor care trebuie să lase să fie călăuzit de rațiune și peste care voința e a tot puternică va aduce răceala ultimelor tragedii ale lui Corneille în care autorul duce această idee până la limitele ei extreme.

Influența stoicismului asupra spiritelor e combătută încă de la sfârșitul sec. al XVI, dar mai ales în sec. al XVII de alt curent foarte puternic, de curentul "libertinilor", de "libertinage".

Terminii „libertins” și „libertinage” au fost întrebuințați în sec. al XVI-le și al XVII-le într'un înțeles mai larg ca astăzi. Cel dintăiu care le-a întrebuințat a fost CALVIN care în vocabularul său bogat în injurii adresate tuturor ale căror opinii religioase diferiau de ale lui, numește "libertins" pe creștinii schismatici, pe eretici care merită, ca trăsnetele cerului să cadă pe capul lor, dar tot CALVIN numește "libertins" și pe oamenii cu moravuri corupte pe desfrinați. La CALVIN găsim mai întâi în întrebuințarea

cuvîntului libertins, ideea că lipsa de ortodoxie religioasă e legată de desfrâu. În sec. al XVII-le numele de libertins s'a dat multă vreme atât persoanelor care învederează independență în ce privește credința lor asupra chestiilor religioase, cât și persoanelor care învederează această independență și în acte chiar fără însemnătate din viață. Astfel M-me de Sévigné scrie nu numai, *j'aime fort le libertinage de votre vie,* dar și „le libertinage de vos repas,” - înțelegând prin aceasta o ordonanță în felul de prezintare și de succesiune a mâncărilor care diferă de cel în genere obișnuit. - După felul de vorbire al sec. al XVII-le se zicea libertin scolarului care fuge de școală, după cum femeea nesupusă bărbatului ei era o libertine: libertin era și călugărul care părăsește mănăstirea fără învoire specială și omul care urând constrîngerea, urmează o morală independentă.

În special denumirea de libertins e dată persoanelor care cugetă independent și liber în materie religioasă, care introduc rațiunea în materie de credință, care iau ce le convine și lasă ce nu le convine din textul cărților sacre, fără ca totuși să poată fi declarați ateii. Dar de oare-ce în mintea credincioșilor, lipsa de supunere față de textele sfinte e vină supremă și, de oare-ce mințile independente în chestiile reli-

gioase se arătau independente și în morală, libertins, a ajuns încetul cu încetul să fie un termen sinonim cu persoane de moravuri corupte, desfrânate, iar libertina-ge să fie sinonim cu corupție de moravuri.

Libertinajul - independența moralei de prescrip-țiile religioase, independente de cugetare în chestiile de religie și morală - e un curent foarte puternic în Franța de la războaiele religioase încolo.

Inceputurile libertinajului cade în perioada acestor războaie.

Sfârșitul sec. al XVI-le, care a produs în sufle-tele tari o înviere a stoicismului, a produs reac-țiuni opuse în sufletele pasionate și slabe. Războa-iele religioase au pus conștiințele la o grea incerca-re. Ele aduseseră o stare de anarhie favorabilă des-voltării brutalității, o explozie a poftelor sensuale, pe care ușor puteau să le satisfacă deținătorii pute-rii, dorința de îmbogățire a unora în paguba altora, deslănțuirea ferocității și a tuturor pornirilor ani-malice și bestiale rămase în om. În acelaș timp cre-dința religioasă slăbește; de formă războaiele sînt purtate pentru motive religioase, în realitate ele sînt duse de interesele personale ale câtor-va ambi-țioși și ale cetelor lor de partizani care speculează

naivitatea și credulitatea poporului. În fața acestor desfășurări de acte pornite din fanatismul religios, ațâțat de motive interesate, în fața atâtor vărsări de sânge și a atâtor ruguri aprinse de intoleranță, unele persoane cu spiritul independent și critic cum e MONTAIGNE, simt cum sentimentele lor se depărtează de credința lor din copilărie. Cu oare-care umor MONTAIGNE, gândindu-se la soarta unor critici pe care fanaticii îi condamnaseră să fie arși pe rug, scrie în Essais:

" C'est mettre ses conjectures à ^{ipoteze} bien haut prix que d'en faire cuire un homme tout vif." Si reflecția sa ironică se îndreaptă atât contra catolicilor fanatici cât și în contra protestanților care ridicându-se contra tiraniei catolicilor, se arătaseră tot așa de crazi și de intoleranți ca și aceștia. Să ne gândim la CALVIN care a condamnat pe MICHEL SERVET să fie ars pe rug pentru alte păreri teologice ca ale lui. Un factor care contribuie la răspândirea libertinajului e proselitismul pe care-l face printre scriitori și persoanele culte filozofia Naturei. Această filozofie, care e cea a lui RABELAIS, la care se oprește în ultima fază a cugetării sale MONTAIGNE, această filozofie e expresia însăși a Renașterii, de oare-ce însemnă trezirea la viață a idealului păgân, a idealului societății pe care

spiritele luminate caută s-o recreze; naturalismul păgân câștigă adepți din ce în ce mai numeroși la sfârșitul sec. al XVI-le și începutul sec. al XVII-le. În locul divinităților creștine, poeții ca și filozofii celebrează Natura, singura regină și divinitate a lumii, căreia trebuie să ne supunem în toate, de ale cărei îndemnuri trebuie să ascultăm. MONTAIGNE e de părere că nu putem greși nici odată dacă ne conformăm preceptelor Naturei.

" Nous ne saurions faillir à suivre Nature, le souverain précepte c'est de se conformer à elle. Nature est un doux guide, (mai spune el) mais pas plus doux que prudent et juste."

Natura ne procură liniște sufletească și prin această mulțumire în viață, dar pentru aceasta trebuie să ne supunem cerințelor și îndemnurilor ei, iar nu să ne împotrivim acestor îndemnuri și cerinți, cum ne învață stoicii și moralisții creștini.

Filozofia Naturei propăvăduită întâi în Italia, țara în care se deșteptă mai întâiu geniul antichității, ajunse repede acolo la doctrini anticreștine și atee, pe de o parte - iar pe alta la moravuri foarte libere. Din Italia spiritul libertin se răspândi în Europa - și în Franța unde războaiele religioase favoriză atât dezvoltarea libertinajului de cugetare cât și a libertinajului de moravuri. Rugurile pe care spiritul de

conservare socială le aprinsese în Italia, își întin-
seră flăcările și în Franța. La sfârșitul sec. al XVI-le
și începutul sec. al XVII-le justiția pronunță numeroa-
se condamnări pentru libertinaj, care de fapt era manifes-
tarea prin graiu sau prin scris a independenței de cu-
getare. Astfel e condamnarea pronunțată în 1619 de Par-
lamentul din Toulouse contra lui LUCILIO VANINI pen-
tru ideile ce le expunea într'o carte despre secretele
Naturii. Această lucrare conține o serie de dialoguri,
în care se exprimă un panteism când materialist, când
spiritualist, în felul filozofilor italieni ai Renaște-
rii, cum sînt CARDAN, CREMONINI și mai ales GIORDANO
BRUNO, care și el fusese cu vre-o două zeci de ani mai
înainte ars pe rug în Italia din cauza ideilor sale
filozofice naturaliste. VANINI îndemnă și el pentru a evi-
ta ori-ce posibilitate de persecuții din cauza ideii-
lor, să se manifeste sentimente de buni catolici.

Un personaj ca LUCILIO VANINI e reprezentativ în
Franța; el e tipul reprezentativ a o mulțime de scrii-
tori care mai prudenți ca dînsul n'au fost siliți să
se urce pe rug, dar care ca și dînsul au răspândit în

ranța libertinajul nereligios italian și care prin legăturile lor ca tinerimea fie burgheză, fie aristocrată au dezvoltat într'însa nepăsarea față de problemele creștinismului și bucuria de a gusta plăcerile vieții fără nici o preocupare morală. Unul din acești scriitori e poetul THEOPHILE DE VIAU -excelent poet liric și autorul tragicomediei PYRAME ET THISBE, foarte apreciată de contemporani. THEOPHILE era nu numai poet de talent și un om spiritual dar și un om iubitor de plăceri ba chiar de desfrâu; THEOPHILE puse talentul său să cânte plăcerile simțurilor și publică în 1623 versurile sale licențioase într'o culegere intitulată LE PARNASSE SATYRIQUE. Sezisat de o plângere a procurorului general al Curții, Le Parlement de Paris (care era instanța judecătorească supremă) condamnă pe THEOPHILE să fie încarcerat și învinuindu-l nu numai de publicarea unor versuri care ultragiau morala dar și de lesmaestate divină pentru unele idei ce erau atacuri la adresa religiei și a lui Dumnezeu; îl condamnă să fie ars de viu într'o piață din Paris, iar cenușa sa să fie lăsată în voia vântului. THEOPHILE grație unor puternice protecțiuni reuși să fugă astfel că în ziua executării sentinței la 19 August 1623, fu târât pe piața execuțiilor un manechin care-l simula pe poet și acest manechin efigie grotescă a cinismului de les maestate divină și umană fu ars în locul adevăratului vinovat, care fu prins în provincie și ținut apoi în

în închisoare sub un regim foarte aspru până ce procesul său fu revizuit de Parlament și pedeapsa comutată în exil pe viață. În 1623 în ajunul condamnării lui THEOPHILE de Parlament un iezuit Le Père Garasse publicase o scriere polemică La Doctrine curieuse des beaux esprits de ces temps în care atacă pe libertins și pe maestrii lor MONTAIGNE și CHARRON. Mai mult însă decât Apologia pentru Raymond Sébond, libertinii adoptară ca un fel de biblie a lor tratatul De la Sagesse a lui PIERRE CHARRON publicat în 1601. CHARRON a fost discipolul și amicul lui MONTAIGNE; după studii de teologie și de drept el ajunsese canonic. El transportă în domeniile moralei obiceiurile de sistemă și de metodă pe care i le dase studiul teologiei și al dreptului și își propusese în De la Sagesse să facă o expunere sistematică a tuturor doctrinelor filozofice. Astfel expuse ideile stoicilor reproducând uneori fără sfială vorbă cu vorbă pasagii din MONTAIGNE și din du VAIR. Tot astfel expuse în câte-va capitole părerile scepticilor, copiând și aici pe MONTAIGNE în special capitolul Apologie de Raymond de Sébonde. Dar din cauza spiritului dogmatic, a iubirii de a expune cu ordine și cu metodă, a aplicării spre dogmatism a lui CHARRON scepticismul difuz și zâmbitor al lui MONTAIGNE a devenit la dînsul o doctrină cu contururi bine definite, și scepticismul în loc să se mărginească la o perpetuă punere la îndoială a tuturor adevărilor și a tuturor principiilor devine o doctrină pozitivă, un fel de dogmatism care contrazice celelalte doctrine filozo-

fice dogmatice. În timpul când scrie De la Sagesse, CHARRON își construise o casă în orașul Condom în sudul Franței nu departe de Toulouse. Și după cum MONTAIGNE în momentul crizei sale sceptice puse să graveze o medalie cu o balanță ale cărei talere stau în echilibru perfect și cu deviza: Que sais-je? CHARRON puse să se sape de-asupra intrării casei sale deviza: "Je ne sais pas." Această deviză resumă spiritul în care în La Sagesse expune ideile scepticilor. Intre deviza lui MONTAIGNE și cea a lui CHARRON e o deosebire foarte mare. "Que sais-je" e deviza unui epicurianabil, mulțumit că știe de ce e condamnat la ignoranță, și care-și face din conștiința imposibilității lui de a afla adevărul, un fel de fală față de atâtea persoane ignorante și pasionate care afirmă cu tărie "je ne sais" deviza unui om a cărei minte severă ar vrea să știe pentru a da poze altorași care regretă că a putut uneori să afirme ca și cum ar fi fost sigur de apusele sale. Magistrului îi place să se îndoiască, discipolul a căutat să introducă ordine în îndoiala sa, Dar de oare-că cine, se îndoiește perpetuu nu poate avea adepți, pe când cel care e afirmativ în îndoiala sa poate să câștige prozeleliți, pe capitolele care expun scepticismul din tratatul lui CHARRON se întemeiază libertinii, pentru a-și susține atacurile lor contra adevărilor religiei.

Pentru mișcarea de idei a libertinilor, cartea lui CHARRON a avut aceeași importanță pe care tratatele lui de VAIR au avut-o pentru mișcarea neostoică și creștină. În fața acestor curente de idei morale inspirate de păgânism stoicismul și scepticismul libertin se ridică un al treilea curent, cel al

renovării sentimentului religios creștin, căruia îi va
 aparține cel mai glorios din moralității sec. al XVII.
 BLAISE PASCAL.

 SAINT FRANÇOIS de SALES - PORT ROYAL.

La începutul sec. al XVII-catolicismul prezintă în
 Franța o renovare. Această mișcare e mai întâi o reac-
 țione contra nepăsării față de credință și în contra
 corupției de moravuri a libertinilor și în acelaș
 timp o reacțiune și în contra moralei impregnată de
 spiritul păgânismului antic cum e morala naturalismu-
 lui Renașterii sau morala bazată numai pe forțele ra-
 ționului și ale voinței omenești cum e cea stoică.

Reacțiunea aceasta ,care are de scop consolidarea
 creștinismului, în spiritul său și în morala sa aduse
 după sine obiceiul de a discuta chestiuni morale, de
 a analiza sentimentele omenești, de a pătrunde mobilele
 acțiunilor noastre. Reacțiunea aceasta favorizează ana-
 liza psihologică, metoda după care se vor călăuzi scrii-
 torii moralisti în studierea naturei morale a omului,
 care e subiectul esențial al literaturii moralistilor .
 În această renovare a sentimentului religios și mo-
 ral în Franța un loc de frunte se cuvine lui SAINT FRAN-
 COIS de SALES, a cărui operă capitală Introduction à
la vie dévote e una din primele scrieri ale literaturii
 clasice franceze.

E interesant de constatat că literatura franceză în secolul clasic, în sec. al XVII-le, debutează cu scrierile a doi autori din Savoia, provincie care sub conții ei era pe atunci o țară independentă de Franța. Unul din ei Honoré d'Urfé, autorul romanului pastoral Astrée scriere care e una din capodoperile literaturii psihologice clasice franceze. Cellalt autor e SAINT FRANCOIS de SALES a cărui operă capitală Introduction à la Vie dévote va servi de model moralistilor clasici. Descendent al unei familii nobile din Savoia, Saint François de Sales fu destinat de părinții săi magistraturei; dar după studii la Universitățile din Paris și Padova, tînărul gentilom simți trezindu-se într'însul apostolatul religios și se făcu preot. Grație talentului și zelului său de predicator el converti numeroși protestanți din Savoia și din regiunea învecinată a Elveției, unde Geneva era marele focar al protestantismului. Devenind mai târziu episcop de Geneva, el fundă în diocesia sa ordinul religios de la Visitation și continuând predicățiunea religioasă, întocmi mai multe lucrări de controversă și de morală. Viața lui Saint François de Sales nu e cea a unui scriitor care retras în camera sa de lucru compune pe îndelete cărți de edificare religioasă, dar a unui luptător pentru credința sa, așa în cât când muri la 55 de ani putu spune cu puțin înainte să închidă ochii pentru totdeauna că nu avusese o zi din viață pe care s'o consacra în întregime cărților care-i fuseseră totuși așa de scumpe.

După moartea sa catolicii întreprinseră o serie de investigații în vederea canonizării sale; investigațiile avură drept rezultat că FRANÇOIS de SALES fu beatificat, adică fu considerat sfânt. După relațiile pe care le dete cu ocazia lucrărilor în vederea beatificării lui FRANÇOIS de SALES, o doamnă M-me de Chantal aparținând nobiletei din Savoia, episcopul canonizat ca sfânt era un om de lume, plăcându-i să primească și să asiste la distracții mondene: foarte blând și milos și care nu se deosebia de ceilalți oameni prin practicarea unor virtuți severe și greu de realizat dar prin practicarea unor virtuți obișnuite cu o seninătate sufletească, cu o liniște și cu o bunăvoință care nici odată nu se desmințeau." Il se tenait dans le train commun, mais d'une manière si divine et céleste qu'il me semble que rien n'était si admirable en la vie que cela." Acest mers în calea obișnuită a vieții, în tovărășia virtuții cu seninătatea pe care o dă conștiința îndeplinirii datoriei, e învățătura ce se desprinde din lucrarea care i-a asigurat lui Saint François de Sales un loc însemnat, atât în mișcarea ideilor morale a epocii cât și în literatură: Introduction à la vie dévôte.

Scrierea Introduction à la vie dévôte a cărei primă ediție apăru la Lyon, în 1609 nu e o carte întocmită în scop de a fi dată publicului. E o lucrare care a eșit din revizuirea scrisorilor trimise de Saint François de Sales unei doamne din aristocrația Savoiei, LOUISE DUCHATEL de CHASMOISY care după ce cunoscuse atracțiile le vieții zgomotoase de la curte era silită să ducă

în Savoia de care era legată prin proprietățile ce le posedă în această provincie o viață cam lăncedă.

În scop de a dirija conștiința acestei doamne și ca să n'o lase stăpânită nici de tristețe, din cauza neajunsurilor traiului ei în provincie, nici să fie stăpânită de excitația nervoasă pe care o dă o viață dusă în mijlocul agitațiilor petrecerilor de curte, la care lua parte când se ducea la Paris, ST. FRANÇOIS DE SALES purtă cu dînsa o corespondență amplă, diferând de corespondențele obișnuite prin faptul că ST. FRANÇOIS de SALES îi trimetea sub formă de scrisori disertațiuni asupra a diferite chestiuni morale. Faima acestor scrisori pe care M-me de CHAMOISY le arată și altor persoane în aceeași stare sufletească, se răspîndi așa de mult în cât cedând stăruințelor și în special stăruinței lui HENRIC IV care luase cunoștința de cuprinsul manuscriselor, ST. FRANÇOIS DE SALES puse oarecare rînduială în aceste scrisori și disertații morale și revizuiu-le, formă cu ele cartea Introduction à la vie dévote. Ediția din 1609 obțină un succes considerabil; tradusă imediat în italienește, în flamandă, în spaniolă, în englezește, această carte fu reimprimată de vreo 40 ori în limba franceză în intervalul a vreo unspre zece ani. La 1619 încurajat de succesul cărții sale, care-i dovedea cât de bine răspunsese la aspirațiile sufletești ale contemporanilor săi, SAINT FRANÇOIS de SALES dete o nouă ediție, cu însemnate modificări și adăosuri, care fac din această ediție o carte aproape nouă.

Interesul pe care-l prezintă această lucrare vine din faptul că autorul a consemnat într'însa rezultatul unei experiențe foarte bogate, foarte fine și foarte înduioșate a vieții noastre sufletești. Interesul mai provine însă și din scopul pe care și l'a propus și pe care l'a atins autorul.

Pe când alte lucrări, cum e de exemplu celebra lucrare ascetică din Evul Mediu Imitatio JESU CHRISTI își propun să ne învețe cum poate cine-va să ducă o viață pioasă și pentru aceasta îi cere să renunțe la lume, să trăiască în singurătate în reculegere și în rugăciune, pe când alte lucrări de pietate sînt făcute pentru creștini care se retrag în mănăstiri, originalitatea cărții lui ST. FRANÇOIS DE SALES e că se adresează la ori-cine ori-care ar fi profesia sau meseria pe care ar exercita -o și care, ori care ar fi clasa socială căreia i-ar aparține, își îndeplinește sarcina de toate zilele, îndatoririle sale față de familia sa. ST. FRANÇOIS DE SALES caută să arate tuturor că pietatea nu e un monstru de care trebuie să se îngroziască, că perfecțiunea morală nu e rezervată numai celor ce și-au închis viața într'o mănăstire, dar că poate să fie asociată cu toate obligațiile unei vieți mondene dusă în societate și printre ispitele și atracțiile de tot felul ale lumii. Nu e nevoie pentru a duce o viață pioasă să rupem legăturile ce ne unesc de lume, să săpăm o prăpastie între lume și noi. Pietatea pe care ST. FRANÇOIS DE SALES ne îndeamnă s'o avem e atrăgătoare, ușor de realizat plăcută. ST. FRANÇOIS DE SALES nu cere ca cine-va să renunțe la postul pe care-l ocupă la

obligațiile sale familiare și sociale, la plăcerile chiar pe care i le poate oferi lumea, dar arată că punând în practică sfaturile pe care ni le dă, putem transforma și reînnoi sufletul nostru, împregnându-l cu spiritul adevăratei pietăți.

In această prefacere sufletească ST FRANÇOIS de SALES nu vrea să întrebuițăm violența. Nu trebuie ca din spectacolul grașalelor noastre să ne turbure inima cu simțiri violente și să ne încordăm sufletul într'o perpetuă nemulțumire de noi înși-ne. Neliniștea sufletească e răul cel mai mare, pe care sufletul poate să-l încerce. Nu e nevoie nici de încordare nici de turburare sufletească pentru a duce o viață conform cu cerințele pietății. ST FRANÇOIS de SALES ne arată calea în care prin blândețe, prin perseveranță, prin răbdare și liniște putem să ajungem la perfecția noastră interioară.

Originalitatea metodei recomandată de SAINT FRANÇOIS DE SALES pentru a realiza pietatea în mijlocul agitației și ispitelor vieții de societate, se asociază cu o finețe pătrunzătoare în analiza stărilor sufletești și cu o notare foarte justă a defectelor și obiceiurilor oamenilor. In special el are arta de a prinde gesturile și atitudinile în așa fel în cât imediat să pricepem defectele sau dispozițiile sufletești pe care le revelează. Astfel vorbind de deșertăciunea omenească, St FRANÇOIS DE SALES notează felul cum se traduce vanitatea unor curteni. Ei se fălesc cu felul cum călătoresc, cu eleganța costumului

sau a prestanței lor și nu-și dau sama că laudele pe care le solicită nu se adresează de fapt lor dar calului sau costumului lor. Portretul acestor gentilomi plini de deșertăciune e notat cu mare pitoresc.

Introduction à la vie dévôte.

Il y en a qui se rendent fiers et morgants pour être sur un bon cheval, pour avoir un panache en leur chapeau, pour être habillés somptueusement, mais qui ne voit cette folie? car s'il y a de la gloire pour cela, elle est pour le cheval, pour l'oiseau et pour le tailleur; et quelle lâcheté de courage est-ce d'emprunter son estime d'un cheval, d'une plume, d'un goderon? Les autres se present et regardent, pour des moustaches relevées, par une barbe bien peignée, pour des cheveux crêpés, pour des mains douillettes, pour savoir danser, jouer, chanter; mais ne sont-ils pas lâches de courage, de vouloir enchérir leur valeur et donner du surcroît à leur réputation par des choses si frivoles et folâtres? Les autres pour un peu de science, veulent être honorés et respectés du monde, comme si chacun devait aller à l'école chez eux et les tenir pour maîtres: c'est pourquoi on les appelle pédants. Les autres se pavent sur la considération de leur beauté, et croient que tout le monde les regarde. Tout cela

est extrêmement vain, sot et impertinent, et la gloire
 qu'on prend de si faibles sujets s'appelle vaine, sotte et frivole.

Dar în afară că e un autor de portrete interesante prin pitoresc ST. FRANÇOIS DE SALES se revelează ca un psiholog pătrunzător în numeroase pasagii ca de exemplu când arată dibăcia cu care unii oameni ascund sub masca unor sentimente frumoase și scuzabile ca grija de viitorul copiilor sau o legitimă prevedere, avuția și lacomia lor de câștig. De asemenea când demascând procedeele clevetirei sau ale bârfelii arată cum protestările de iubire de adevăr și de sinceritate ale unor oameni sînt preludiul unor critici acerbe și a unor condamnări neîntemeiate ale cunoscuților lor. St. FRANÇOIS DE SALES se pricepe să distingă nuanțele aceluiaș sentiment și în special să analizeze amorul în căsătorie. Pentru moralisții anteriori căsătoria era privită numai ca o instituție socială ca un mijloc de a asigura liniștea societății perpetuarea omului în condiții de demnitate și prosperitate, ca o legătură pusă la cale de părinți fără să se gândească la iubirea pe care tinerii ar fi putu's-o aibă unul pentru altul. MOATAIGNE vorbește de multe ori de căsă-

torie ca de o societate în care soții își fac serviciul unuî altuia în cât recunoscând utilitatea lor reciprocă nu se pot despărți. MONTAIGNE nu recomandă căsătoria mai mult de cât celibatul și citează cu elogiul vorba lui SOCRATE, care fiind întrebat dacă e mai bine să te căsătorești sau să rămâi necăsătorit, răspunse: ori cum ai face tot ai să te căești. In capitolul II, „Sur quelques vers de VIRGILE”, MONTAIGNE vorbind de iubire pune în opoziția afecțiunea liniștită a soților, iubirei aprinse a amanților și concluzia la care ajunge e cea pe care LA ROCHEFOUCAULD a pronunțat-o într'o maximă picantă. Il y a de bons mariages, il n'y en a pas de délicieux. ST FRANÇOIS DE SALES vrea să apere căsătoria în contra tuturor primejdiilor dintre soți, nu numai contra ispitelor pe care pot să le încerce, dar și contra primejdiilor ce vin din cauza răcelei sau indiferenței adusă de o prea lungă conviețuire.

El vrea ca unirea a doi tineri să rezulte din iubirea lor, care singură le va da tăria să învingă greutățile vieții.

De aceea cere fetelor să-și păstreze intactă inima lor pentru cel care le va deveni soț.

.....

O vierge, gardez donc jalousement votre premier amour pour votre premier mari. Je pense que c'est une grande tromperie de présenter au lieu d'un coeur entier et sincère, un coeur tout usé, frelaté et tracassé d'amour.

.....

St FRANÇOIS DE SALES se arată întransigent față de tot ce amenință iubirea conjugală și cu multă fineță analizează gesturile și atitudinile iubirei, care se socotește nevinovată prin faptul că nu duce la acte culpabile, ceea-ce se numește în limbajul modern " flirt " și ceea-ce numește el " les amourettes ". St FRANÇOIS DE SALES arată primejdia acestor amourettes în care cine-va crede că poate să se angajeze fără consecinți primejdioase și arată lanțul de sentimente și de acte culpabile la care poate da loc. Citând pe Sf. Grigorie din Nazianza comentează astfel vorbele lui.

.....

Que pensez-vous faire? donner de l'amour, non pas? mais personne n'en donne volontairement qui n'en prenne nécessairement; qui prend est pris en ce jeu. L'herbe aprolis resout de même; soudain qu'ils voient une âme enflammée d'amour pour eux, ils sont incontinent embrasés

pour elle. J'en veux bien prendre, me dira quelqu'un, mais non pas fort avant. Hélas! Vous vous trompez, ce feu d'amour est plus actif et pénétrant qu'il ne vous semble; vous cuiderez n'en recevoir qu'une étincelle et vous serez tout étonné de voir qu'en un moment il aura saisi tout votre coeur, réduite en cendres toutes vos résolutions et en fumée votre réputation.

.....

La interesul pe care-l prezintă cartea lui St. Francois de Sales ca operă de moralist se adaugă interesul pe care-l oferă din punct de vedere al limbei și al stilului.

FRANCOIS de SALES vorbește franceza cea mai pură și cea mai modernă. De-abia dacă se poate releva în cartea sa publicată la începutul sec.al XVII câte-va cuvinte care nu mai sînt în uz și câte-va construcții care ar distona în limba de azi. Si chiar aceste construcții par mai mult bătrânești de cât învechite. Cu această carte se naște limba sec.alXVII-le care e și limba franceză de azi. Limba lui FRANCOIS de SALES e clară, ușoară, curgătoare și simplă. Simplitatea pe care o posedă limba sa n'o posedă însă și stilu lui care are particularitatea de a fi mereu înflorat cu comparații și cu metafore. Ori despre ce ar vorbi, gândirea lui FRANCOIS de SALES se prezintă îmbracată cu imagini, și nu ca o singură imagine, căci imaginația lui FRANCOIS de SALES nu e satisfăcută cu o singură comparație sau meta-

foră dar ca un șir de imagini,astfel pentru a arăta că cine-va poate duce o viață pioasă în mijlocul ispitelor lumii recurge la trei comparații care se succed fără întrerupere.

Mon intention est d'instruire ceux qui vivent ès villes es ménages, en la cour, et qui par leur condition sont obligés de faire une vie commune quant à l'extérieur, lesquels bien souvent, sous le prétexte d'une prétendue impossibilité, ne veulent seulement pas penser à l'entreprise de la vie dévote, leur étant avis que comme aucun animal n'ose goûter de la graine de l'herbe nommée Palma Christi, aussi nul homme ne doit prétendre à la palme de la piété chrétienne, tandis qu'il vit dans la presse des affaires temporelles. Et je leur montre que comme les mêmes perles vivent dans la mer sans prendre aucune goutte d'eau marine, et que vers les îles Chéridiennes il y a des fontaines d'eau bien douce au milieu de la mer, et que les piroustes volent dedans les flammes sans brûler leurs ailes, ainsi peut une âme vigoureuse et constante vivre au monde sans recevoir aucune humeur mondaine; trouver des sources d'une piété au milieu des ondes amères de ce siècle, et voler entre les flammes des convoitises terrestres sans brûler les ailes des sacrés désires, de la vie dévote.

Imaginele lui FRANÇOIS DE SALES sînt luate din natură. Florile păsărilor, albinele și zboruk lor oferă materia celor mai multe din comparațiile sale care au un caracter grațios și dulce. După gustul nostru mai sobru

stilul acesta e prea înflorat și dulceța și drăgălășia comparațiilor ni se pare că degenerază uneori în dulcegărie. Apoi ni se pare că, multe din imaginele sale sînd nepotrivite într'o scriere de pietate. Astfel chiar în prefața cărții sale spre a scuza că de multe ori prezintă idei care au fost exprimate de predecesorii săi ia ca exemplu felul cum o buchetieră din antichitate GLYCERA știa cu atîta artă să amestece și să grupeze florile în cât cu aceleași flori făcea o mare varietate buchete.

La bouquetièrè GLYCERA savait și proprement diversifier la disposition et le mélange des fleurs, qu'avec les mêmes fleurs elle faisait une grande variété de bouquets, de sorte que le peintre PAUSIAS demeura court, voulant contrefaire à l'envi cette diversité d'ouvrages, car il ne sut changer sa peinture en tant de façons comme GLYCERA faisait ses bouquets.

Comparația aceasta în care intervine o buchetieră e negreșit deplasată în Prefața unei cărți de pietate; altele care se par mai potrivite sînt obositoare prin felul cum le desvoltă autorul. Dar tocmai comparațiile și imaginile înflorate prea numeroase și drăgălășia stilului împinsă foarte departe au contribuit la succesul cărții lui FRANCOIS de SALES în publicul cel mare și în special în publicul monden al secolului XVII-le. Stilul cărții desăvârșia efectul produs de scopul urmărit de autor și de însușirile de moralist pe care le învedera. Analiza pătrunzătoare a sentimentelor nostre pregăti publicul pentru prețui-

rea operei moraliştilor ce vor urma. Inclinarea pentru discutarea chestiunilor morale ca și pentru analiza psihologică a fost favorizată de frământările religioase ce avură loc Franța în prima jumătate a sec. al XVII-le și în special de lupta ce se dăde în ce privește atât chestiuni de doctrină teologică cât și de morală între cele două comunități catolice a tot puternice atunci: jezuiții și janseniștii.

Renașterea sentimentului catolic la sfârșitul sec. al XVI-le adusesse reformarea celebrei societăți fondată de spaniolul IGNACE de LOYOLA.

Grație străduinței membrilor săi, compania lui JESU ajunsese la începutul sec. al XVII-le să acapareze aproape toate instituțiile de educație ale burgheziei și nobleței și prin aceasta să formeze opinia publică după idealul jezuiților. Talentul lor de a se insinua, manierele lor, politețea și tactul jezuiților făcuse dintr'înșii duhovnicii personalităților cele mai de seamă ale societății. Jezuiții izbutiră dirijând conștiința persoanelor care exercitau autoritatea în stat să dirijeze chiar statul. Vaza de care se bucurară pe lângă cei puternici provine în mare parte din felul cum înțelegeau să aplice preceptele moralei creștine, aplicare foarte largă și care se împăca cu toate deficiențele vieții.

Acest fel de aplicare a principiilor morale, propriu iezuiților, se numește cazuistica.

Cazuistica învață pe preoții iezuiți să judece fiecare păcat după împrejurările particulare în care a fost săvârșit și examinând aceste împrejurări să-l erte sau să-l condamne. Cazuistica era introducerea oportunismului în teologia morală; dar dacă abuzurile cazuistice merită să fie condamnate, nu e mai puțin o încercare de conciliare între cerințele vieții moderne cu prescripțiile moralei creștine formulate într' o epocă a cărei civilizație diferea mult de cea actuală. Astfel de exemplu Biserica creștină încă din primele timpuri a condamnat camăta și chiar împrumutul cu dobândă; dar în societatea nouă care ia naștere la începutul timpurilor moderne, odată cu dezvoltarea extraordinară a vieții economice, adusă de descoperirile unor continente noi, de invențiunile recente și de transformarea societății din feodală în monarhică și burgheză, în aceste împrejurări noi se nasc băncile și creditul pentru a putea susține comerțul. În ce mod trebuie să se comporte catolicii în aceste împrejurări sociale noi față de împrumuturile date de bănci și de particulari. Cazuistica va opera concilierea între prescripțiile moralei creștine formulate altădată și necesitățile economice moderne și va arăta catolicilor că persoana care dă bani cu dobândă nu comite un păcat. Cazuistica permitea astfel catolicilor să nu rămână departe de civilizația modernă, să evolueze în conformitate cu dânsa, ba chiar în derința de conciliare a iezuiților, morala lor cazuistică făcea concesii însemnate care permiteau cui-vă, contravenind

la principiile esențiale ale moralei creștine să fie socotit totuși bun creștin.

In contra moralei iezuite se ridică o altă sectă catolică janseniștii care opuseră idealului de viață ușor de atins al iezuiților, un ideal de o rară perfecție, un ideal pe care numai un număr mic de aleși putea să-l realizeze: Janseniștii reprezintă o întoarcere la morală evanghelică din timpurile primitive, idealul lor e un ideal ascetic, morală lor e aspră și pretinde mult de la sufletul omenesc, pricepându-se să-l mortifice, să-l umilească, pentru ca apoi să-l înalțe mai sus.

Nu numai ca morală dar și ca doctrină teologică, e o opoziție extremă între jezuiți și janseniști. Opiniile ce le profesază janseniștii asupra acțiunilor noastre în raport cu păcatul strămoșesc asupra liberului arbitru și a mântuirii sufletului se află în antiteză cu cele profesate de iezuiți.

Asupra libertății omenești, catolicismul profesase multă vreme o doctrină care caută să împace libertatea noastră de a alege între bine și rău și răscumpărarea noastră de păcatul strămoșesc prin sângele vărsat pe cruce de ISUS CHRISTOS. Este evident că dacă se acordă prea multă libertate omului în determinarea sa pentru bine și rău se micșorează atât ideea ce ne-o facem despre puterea divină cât și ideea necesității răscumpărării omului prin sângele vărsat de ISUS CHRISTOS.

Dacă sîntem cu totul liberi în îndeplinirea actelor vieții noastre morale nu mai e nevoie de ajutorul puterii divine nici de răscumpărarea noastră prin jertfa lui CHRISTOS. Teologia catolică susținu diferite păreri în chestiunea coordonării libertății omenești și a grației adică a ajutorului divin pentru a merge în calea virtuții. În dorința lor de conciliare cu viața modernă iezuiții adoptaseră de la sfârșitul sec. al XVI-le doctrina unui izuit spaniol, MOLINA care acorda foarte mult libertății omenești și foarte puțin grației divine. Succesul doctrinei lui MOLINA proveni din cauza felului cum răspunderea problemelor actuale. Psihologia și morala neostoi-cilor, adică cea a efortului și a încordării voinței pentru săvîrșirea actelor interioare meritorii, găsiu un sprijin în doctrina iezuiților. Din contra doctrina janseniștilor care atribuie foarte mare importanță grației și foarte puțină importanță liberului arbitru era o reacțiune contra tendințelor catolicilor spre modernism și spre conciliare cu viața socială. Numele de jansenism îl datește această sectă catolică unui teolog flamand JANSENIUS episcop al orașului YPRES (din BELGIA actuală) care publică în 1640 o carte de teologie AUGUSTINUS în care desvoltă asupra grației păreri al căror germene le găsiu în tratatele teologice ale Sfîntului AUGUSTIN; totuși JANSENIUS dete acestor păreri o nuanță particulară insistînd în felul lui CALVIN asupra ideii predestinării spre

bine sau spre rău a fie-cărui om din moment ce a venit pe lume. Doctrina lui JANSENIUS se răspândi în Franța mai ales printre călugărițele de la Port Royal, o mănăstire din împrejurimile Parisului.

Această mănăstire fusese reformată din punct de vedere moral la începutul secolului de stăreța ei, ANGELIQUE ARNAUD. Ea puse capăt vieții prea libere ce o duceau călugărițele, care eșiau din mănăstire când vroiau, permitau vizitele tinerilor în parloirul mănăstirii și eșiau mascate în societatea acestora. În locul acestor neorîndoeli, ANGELIQUE ARNAULD introduse o disciplină severă și moravuri austere. Cu timpul, în jurul acestei mănăstiri situată într'o vale pitorescă la câte-va poște de Paris, o seamă de bărbați de seamă care deși mireni, doriau să ducă o viață austeră consacrată pietății își zidiră căsuțe modeste în care se retrăseseră, unii destul de tineri. Printre acești bărbați de seamă care se numiau Les solitaires de Port Royal sau M.M. de Port Royal, o mențiune specială se cuvine fratelui stăriții ARNAULD d'ANDILLY care era celebru prin cunoștințele sale de humanist și de teolog. Împreună cu alți bărbați erudiți ARNAULD d'ANDILLY creă în jurul lui Port Royal niște școli, Les Ecoles de Port Royal, care fură celebre și în care poetul RACINE își desăvârși educația, căpătând ceea-ce era rar pe atunci, o cultură grecească solidă, ceea-ce va da un colorit nou și original operei sale dramatice.

Ideile lui JANSENIUS fură răspândite printre călugărițile de la Port Royal și solitarii din jurul acestei celebre mânăstiri de un preot prieten cu episcopul JANSENIUS, abatele de St. CYRAN. O polemică se iscă între frații stareții ARNOULD d'ANDILLY și ANTOINE ARNAULD și iezuiți. În această polemică intervine BLAISE PASCAL cu lucrarea *Les Provinciales*, în 1657. Această lucrare e o colecție de 18 scrisori pe care PASCAL le adresează unui presupus prieten asupra doctrinei și moralei Iezuiților cum arată titlul scrisorii: Pascal ia pseudonimul de Louis de Montalte: *Les Provinciales ou les Lettres écrites par Louis de Montalte à un provincial de ses amis et au R.R.P. P. jésuites sur le sujet de la morale et de la politique de ces Pères.*

De fapt aceste scrisori sînt relatarea unor dialoguri fictive între autor și niște iezuiți, dialoguri conduse cu multă vervă în care Pascal înfățișează pe iezuiți sub un aspect comic punându-i să apere principiile moralei elastice a ordinului lor. Lucrarea capătă adevărata ei semnificație fiind așezată în cadrul complet al activității lui PASCAL a cărui activitate o vom cerceta-o în mai multe lecțiuni care vor forma centrul de greutate al cursului asupra moralistilor.

ACTIVITATEA DE SAVANT A LUI PASCAL.
VIATA LUI PANA LA COMPUNEREA OPEREI "DISCOURS
SUR LES PASSIONS DE L'AMOUR.

Cel mai însemnat din moraliștii francezi ai sec. al XVII. și în acelaș timp unul din cei mai însemnați autori clasici francezi e BLAISE PASCAL. Nu e scriitor a cărui viață să fie mai strâns legată de operile sale și a cărui personalitate prin toate elementele sale să răsbată mai tare în operele sale decît viața și personalitatea lui PASCAL.

E drept că ai putea ignora biografia lui PASCAL și totuși să fii foarte lămurit asupra înțelesului și valorii tratatelor sale științifice. Dar PASCAL nu e numai un savant, e și un moralist și un cugetător. Si nu numai Provincialele, scriere de polemică în care ia parte janseniștilor contra jezuiților, nu pot fi înțelese fără cunoașterea particularităților biografice care au dat naștere zelului lui PASCAL și l'au făcut un apărător înflăcărat al cauzei janseniste, dar chiar Les Pensées care sunt nu numai o Apologie a religiei

creștine, dar în acelaș timp o expunere a ideilor și emoțiilor care l'au frământat pe acest moralist, nu pot fi pricepute fără cunoașterea împrejurărilor în care PASCAL a trăit și a împrejurărilor care au contribuit la formarea cugetării sale, pe care o înfățișează într'o lucrare care ar voi să fie obiectivă dar care e foarte personală.

Ceia-ce trebuie să reținem din biografia lui PASCAL e că s'a născut în provincia Auvergne, la Clermont Ferrand în 1623. Auvergnia, provincie străbătută de masivul muntos central al Franței, cu vulcanii săi stinși, ale căror cratere sunt acoperite de o vegetație săracă, cu întinse ținuturi semănate cu stînci, cu o climă aspră, e o regiune tristă a cărei tristețe a influențat asupra caracterului fiilor săi. Se poate distinge în caracterul fiilor Auverniei o energie sumbră o ardoare conținută, dispoziții spre gravitate și înclinarea de a discuta probleme morale, trăsături pe care le întîlnim chiar la romancierii moderni originari din această provincie, așa la PAUL BOURGET care prin romane cum sînt "le Disciple" și "l'Etape" arată predilecția de a discuta într'un gen socotit frivoli chestiunile morale și

înclinarea de a le rezolva într'un mod auster.

Influența pe care mediul fizic a avut-o asupra personalității lui PASCAL a fost desăvârșită de aceea a mediului social în care a trăit. Familia sa aparținea magistraturi, adică făcea parte din cea-ce se chema la noblesse de robe, căci magistratura era privită ca un fel de noblețe. Si într'adevăr această clasă se destingea în Franța secolului al XVII nu numai printr'o foarte mare scrupulozitate în tot cea-ce privea onorabilitatea dar și prin aceeași grijă de demnitate cași aristocrația propriu zisă cărëia îi era superioară prin cultura ei, prin decența morăvurilor și gravitatea felului de viață.

Tatăl său ETIENNE PASCAL, era președinte la Cour des aides din Clermont Ferrand (prin această denumire se înțelegea sub regimul anterior Revoluției, Tribunalul suprem dintr'o provincie, care judeca toate procesele și toate contestațiile în materie fiscală). De oare-ce scriitorul pierdu pe mama sa fiind numai în vârstă de trei ani, el fu crescut sub îngrijirea tatălui său, om de o solidă cultură mai ales științifică ceea-ce contrasta cu cultura colegilor săi din magistratură, care în genere erau foarte buni humaniști. După însemnările pe care una

din surorile lui PASCAL, Madame PERIER, a lăsat-o a-supra vieții genialului său frate, tatăl ei se străduia în educația viitorului scriitor, "de tenir l'enfant au dessus de son ouvrage". Precocitatea copilului însă făcu ca străduințele sale să fie încununăte de succes. La doisprăzece ani, cetind în repezeală un tratat în latinește a Elementelor de geometrie ale lui EUCLIDE și aducându-și aminte de două trei axiome el reconstituă apoi demonstrațiile din tratat, de exemplu că suma unghiurilor dintr'un triunghi e egală cu două unghiuri drepte.

Dându-și seamă de dispozițiile extraordinare pentru știință ale copilului său, ETIENNE PASCAL îl lua cu dânsul în cercurile științifice pe care le frecuenta. Astfel, după ce își dădu demisia din funcțiunea pe care o ocupa la Clermônt Ferrand și se stabili la Paris, ETIENNE PASCAL duse pe fiul său, care era încă un copil de opt ani, în cercul de savanți care se aduna la un iezuit matematician reputat, le Père Mersenne.

Educația științifică a lui PASCAL e în contrast cu educația pur literară și umanistă a lui MONTAIGNE. PASCAL învătă bine înțeles latinește, dar atât numai

ca să se poată servi de această limbă care în acea epocă juca rolul de limbă universală, limba în care savanții din toată Europa comunică în scris și prin vorbă. Dar cultura literară a lui PASCAL e slabă, căci niciodată nu face ca MONTAIGNE citații din poezii latini. Educația lui PASCAL e o educație realistă și pozitivă. Totuși această educație nu uscă sensibilitatea lui care fu foarte delicată datorită influenței celor două surori ale sale GILBERTE și JACQUELINE care-i ținură loc de mamă. Delicatetea sensibilității sale vine însă și din cauza debilității sale fizice.

De remarcant că acest mare geniu fu de mic copil foarte plâpând și toată viața rămase un bolnav. Fiind copil încă manifesta o nervositate anormală; de multe ori avea convulsii și suferințele sale fizice dela 18 ani încolo nu-i mai lasă o zi de răgaz. Vom găsi în Les Pensées un ecou al acestor suferințe și un reflect al ardoarei sale febrile, bolnăvicioase. Dar această nervositate și aceste suferințe n'au atras nici o scădere a forțelor sale intelectuale. Debilitatea sa fizică l'a liberat pe PASCAL de multe preocupări materialiste care transformă pe cei mai mulți oameni în robi ai pasiunilor lor și l'a îndrep-

tat pe PASCAL numai spre lumea spirituală.

Precocitatea geniului său și atmosfera savantă în care trăia îl făcură pe PASCAL să scrie în vârstă de 16 ani un Traité des sections coniques care deșteptă gelozia lui DESCARTES.

Gelozia aceasta se va transforma cu vremea într'un fel de rivalitate surdă. Nu trebuie să vedem în această rivalitate numai nemulțumirea lui DESCARTES de a constata succesele științifice ale unui rival cu mult mai tânăr decât dânsul dar efectul opoziției între două spirite cu însușiri deosebite. DESCARTES e un spirit înclinat să scoată deducțiuni din principii incontestabile, să generalizeze apoi deducțiunile sale și să construiască apoi sisteme filozofice; DESCARTES e un spirit metafizic, metoda sa e aprioristică. PASCAL din contra e un spirit realist, pozitiv, înclinat spre observare și experimentare și dorind să scoată din științele cele mai abstracte cum sînt matematicile, aplicațiuni practice.

Accste tendinți le vedem la PASCAL încă pe când era adolescent, căci la vârsta de 16 ani compune un Traité sur les sections coniques și la 17 ani in-

ventează o mașină de făcut calcule aritmetice. Publicarea acestui tratat și invențiunea acestei mașini cad în perioada când tatăl scriitorului e trimis de rege în Normandia cu misiunea de a potoli o răscoală făcută de cetățenii din această regiune din cauză că erau striviți de impozite. Pentru a veni în ajutorul tatălui său pentru recalcularea sumelor datorite de fiecare contribuabil PASCAL inventă mașina sa numită machine arithmetique, care deveni în câți-va ani de un usaj curent, după ce tânărul PASCAL scoase un brevet de invențiune și denumi mașina sa la Pascaline.

In acelaș timp PASCAL se interesează de cercetări cu privire la științele fizice; astfel, de cercetările lui TORRICELLI cu privire la greutatea aerului.

In această perioadă a vieții lui PASCAL petrecută la Rouen se întâmplă prima îndreptare a lui PASCAL către problemele religioase și în special prima aprindere a flacării pentru creștinism care cu vremea îl va conduce să scrie lucrarea sa de apologie a creștinismului, les Pensées. In cursul copilăriei și la începutul adolescenței sale religia avusese numai un rol șters, ea nu ocupă decât un rol

secundar în gândirile și în acțiunile sale. Negreșit pietatea moștenită dela părinții săi și cultivată de educația ce o primise dela tatăl său subsistase în mediul de savanți din care mulți, cum era le Père MERSENNE aparțineau clerului, dar această pietate era starea sufletească obișnuită la toate persoanele de atunci și nu era un sentiment aprins, o flacără mistuitoare a întregii vieți sufletești cum era să devină mai târziu.

In cursul anului 1646, pe când tatăl lui PASCAL era la Rouen unde primise sarcina să reprime răscocalele cetățenilor revoltați din cauza nedreptăților fiscului, în acel an se întâmplă ceea ce s'a numit la première conversion a lui PASCAL. Acest cuvânt nu trebuie luat în sensul de astăzi, de trecere dela o credință religioasă la alta. In secolul al XVII prin se convertir și prin conversion se înțelegea revenirea cuiva la religia pe care o avea încă din copilărie, dar pe care o lăsase în pă-răsire și adoptarea unei vieți mai conforme cu preceptele creștinismului, trecerea dela o pietate respectuase dar rece la un zel înflăcărat pentru religie .

Tatăl lui PASCAL alunecând pe gheață își rupse piciorul. El se adresează atunci la doi gentilomi care erau reputați atât pentru priceperea lor în arta de a vindeca fracturile, cât și pentru pietatea lor austeră. Acești gentilomi erau de fapt niște discipoli ai abatelui de St. CYRAN care răspândise jansenismul printre călugărițele dela mănăstirea dela Port Royal și printre bărbații pioși care locuiau în chiliile ce le clădiseră în jurul mănăstirei "les solitaires de Port Royal". Abatele de St. CYRAN fusese întemnițat din ordinele guvernului din cauza părerilor sale care erau socotite erezii, dar fiind considerat ca un martir, exercita din închisoare o influență mai mare decât dacă ar fi fost liber. BLAISE PASCAL și familia lui citiră atunci scrierile lui SAINT CYRAN care dezvoltă doctrina expusă de episcopul flamand din Ypres, JANSENIUS, în opera sa Augustinus; opera era intitulată astfel deoarece JANSENIUS se rezima pe autoritatea unuia din Părinții Bisericii, AUGUSTIN, socotit chiar ca sfânt de catolici. Nu mai revin asupra teoriilor janseniste expuse în ultima lecțiune. Vreau să relevez numai că PASCAL fu impresionat de ideile lui JANSENIUS asupra păcatului strămoșesc, a efecte-

lor grației și a predestinării oamenilor la bine și la rău, fără ca voința omenească să aibă libertatea de a se opune. Concepția posomorâtă a janseniștilor despre om și acțiunile sale seduce firea austeră a lui PASCAL care e cuprins de o mare ardoare de proselitism așa încât în zelul său el atrage spre jansenism și pe tatăl său și pe sora sa JACQUELINE, în sfârșit și pe sora sa GILBERTE rămasă la Clermont unde se măritase cu un magistrat. PASCAL fusese sedus de dialectica strânsă a raționamentului lui JANSENIUS, ale lui SAINT CYRAN și ale lui ARNAUD, celebrul solitar de la Port Royal. Dar ceea-ce mai ajută la izbucnirea acestei crize de misticism religios fu agravarea stării sănătății sale.

Istoșit de munca intelectuală pe care o cerea asimilarea unor cunoștințe pe care numai spiritele mature pot să le asimileze, obosit de munca cerută de perfecționare mașinei de calculat și de prepararea experiențelor sale de fizică, starea sănătății lui PASCAL se înrăutățise. E interesant de constatat că tocmai în această perioadă a vieții sale când din cauza epuizării sale nervoase PASCAL e lovit de o

paralizie a membrelor inferioare și silit să meargă în cârji e și epoca în care duce la bun sfârșit experiențele sale asupra vidului. Fizicianul TORICELLI semnalase savanților un fenomen pe care nu putea să-l explice: dacă lai un tub umplut cu mercur și-l răstorni cu gura în jos într'o cuvetă plină cu mercur, mercurul din tub nu se varsă tot, ci rămâne în tub până la o înălțime de 75 cm. DESCARTES făcuse tot felul de raționamente asupra acestui fapt fără să-l explice. PASCAL, al cărui spirit e înclinat spre experimentare se gândește să facă diferite experiențe pe muntele Puy de Dôme în Auvergne și constată că nivelul mercurului variază în tub după cum experiența e făcută la poalele unui munte sau la creștetul lui, de oarece aerul e mai rar pe creștetul muntelui decât la la poale; PASCAL demonstrează în felul acesta greutatea aerului și descoperă astfel unul din principiile cele mai importante ale fizicei, principiul pe care e bazată presa hidraulică.

La sfârșitul anului 1647 PASCAL publică un scurt studiu Expériences nouvelles sur le vide,

anunțând totodată un tratat mai mare asupra chestiunii vidului. In acest opuscul sistemul de a filozofa în mod aprioric asupra științelor a lui DESCARTES e atacat cu multă vioiciune. Dar tot din această epocă datează o bucată revelând misticismul creștin și jansenist a lui PASCAL, Prière sur le bon usage des maladies, care exprimă sentimentele sale de mulțumire către Dumnezeu pentru faptul că i-a trimis boala, căci boala l'a făcut să se înstrăineze de nume, să nu ia în seamă ispitele și plăcerile care-i fac pe ceilalți oameni să cadă în păcat. Intreagă această rugăciune e străbătută de un spirit jansenist foarte pronunțat și ascultând de acest spirit PASCAL îndeamnă pe sora sa JACQUELINE să nu se mărite, dar să se retragă într'o mănăstire, ceea-ce făcu mai târziu, după moartea fratelui ei.

Jansenismul atrăsese pe PASCAL dar nu pătrunsese sufletul lui până în cutele cele mai intime căci dacă ar fi pătruns până acolo, ar fi distrus acea curiozitate științifi că, acea sete de a ști, acel libido sciendi, acea voluptate provenită din posedarea științei,

pe care JANSENIUS o condamnă în Augustinus. Episcopul de Ypres critică în această lucrare pornirea de a afla secretele naturii, căci spune dânsul, e inutil să pătrundem aceste secrete și oamenii nu doresc să le știe de cât pentru vanitatea de a le ști. Singurul lucru care importă e cunoașterea lucrurilor de care depinde mântuirea sufletului nostru, dar ocupațiunile științifice ne depărtează dela această cunoaștere și dela meditarea adevărurilor eterne. Peste câți-va ani PASCAL se va converti în mod definitiv, el nu-și va mai propune alt obiect de studiu de cât adevărurile religiei. În acest moment al evoluției personalității sale, spiritul său crede că poate opera o conciliare între iubirea pentru știință și religie. De altfel jansenismul nu-l făcuse să schimbe încă nici felul său de viață.

Cu toată convertirea sa PASCAL continua să frecventeze atât cercurile de învățați cât și cercurile mondene și saloanele. El ia parte mai ales la viața de saloane și la petrecerile ei după ce sănătatea sa se restabilește pentru cât-va timp, ceea-ce se întâmplă în 1649. Incepe acum o perioadă de vie mondaine

care ține până la 1654, data conversiunii definitive a lui PASCAL. De această perioadă se leagă compunerea unei mici scrieri Discours sur les passions de l'amour. De ea se leagă și acea cunoaștere a sufletului omenesc de care dau dovadă și acest tratat și reflecțiile din les Pensées asupra naturei morale și a stării morale și stării sociale a oamenilor.

În Mai 1648 ETIENNE PASCAL își dădu demisia din sarcina de intendant des tailles (inspector financiar) pe care i-o dase regele la Rouen și în scop de a grăbi întremarea sănătății fiului său și de a face pe fisa sa JACQUELINE să renunțe la dorința de a intra într'o mănăstire, se stabilește iarăși la Clermont în Auvergne, oraș de care-l legau interese materiale și relațiuni de familie.

O anecdotă relatată în Memoriile sale (Mémoires sur les grands jours d'Auvergne) de FLECHIER, viitorul mare predicator catolic care pe atunci era numai un scriitor prețios, ni-l arată pe PASCAL frecventând saloanele din capitala provinciei sale natale și foarte asiduu pe lângă o doamnă care făcea versuri și pe care FLECHIER o numește "la Sapho du pays".

PASCAL fu departe să ducă existența claustrală pe care o recomandă surorii sale JACQUELINE. În relații cu societatea bună din Clermont PASCAL își petrece timpul în vizite și în conversații de saloane și după moartea tatălui său, în 1651, el se mută la Paris unde continuă să ducă această viață mondenă grație unei mici averi ce-i rămăsese moștenire. Pierderea tatălui său îi inspiră o lungă scrisoare plină de sentimente creștine și mai ales stoice pe care o adresează surorii sale JACQUELINE. Dar durerea fu de scurtă durată și acest tânăr de 28 ani se dădu din nou la gustarea plăcerilor vieții mondene de care se abținuse când era adolescent.

PASCAL e în această perioadă a vieții, protejatul ducelui de Roannez, guvernator al provinciei Poitou. Ceea-ce contribuie la stabilirea de raporturi între ducele de Roannez, unul din reprezentanții de frunte ai aristocrației franceze de atunci și burghezul PASCAL fusese comunitatea gusturilor pentru știință; ducelui îi plăceau matematicile și științele fizice și deoarece PASCAL își crease o reputație deosebită ca fizician, ducele îl atașă pe lângă persoana sa, îi

dete locuință în palatul său din Paris și-l rugă să-l însoțească în călătoriile sale în provincie. Prin ducele de Roannez, PASCAL intră în relațiuni cu noblețea din Poitou, o aristocrație fină, delicată, foarte cultivată, apreciând foarte mult literatura și pricepându-se să discerneze meritele operelor literale. Scriitorul cel mai reputat al regiunii era GUEZ DE BALZAC supranumit "le grand epistolier" din cauza măiestriei cu care alcătua scrisori. Nu știu dacă PASCAL l'a cunoscut dar i-a cetit de sigur lucrările, căci în afară de scrisori GUEZ DE BALZAC a mai compus tratate politice și disertații morale. Știu însă că PASCAL se împrietenii cu un gentilom literat din cercul ducelui de Roannez și că acest gentilom literat avu o mare influență asupra moralistului nostru. Acest gentilom e le chevalier de MÉRÉ.

Le chevalier de MÉRÉ s'a făcut cunoscut ca un literat pe care-l interesează chestiunile morale și care se pricepe să le trateze cu îndemănare. Dela dânsul neau rămas scurte disertații cum sînt Les agréments, De l'esprit, De la conversation și o cule-

gere de scrisori din care una e adresată lui PASCAL; în sfârșit o culegere de Maximes, sentences et réflexions morales et politiques. În disertația De l'esprit e un pasaj în care e destul de limpede de signat PASCAL așa cum era pe la 1651-52.

Vorbind de o călătorie pe care o făcu cu ducele de Roannez la Poitiers, capitala provinciei Poitou, MÉRÉ spune că era în societatea ducelui și "un homme entre deux âges, qui n'était alors que fort peu connu mais qui depuis a bien fait parler de lui". MÉRÉ designează în mod destul de transparent pe PASCAL și după ce spune că gustul lui literar nu era încă format, judecând după admirațiile sale declară că în curând gustul acestui matematician fără mult sentiment literar se subție și că dela această călătorie, lăsă la o parte matematicile de care se ocupase până atunci și se strădui să fie un om de lume desăvârșit, adică ceea-ce secolul al XVII numea un honnête homme.

Le chevalier de MÉRÉ este într'adevăr reprezentantul de frunte a ceea-ce se chema în secolul al XVII l'honnêteté, politețea, arta de a se purta ast-

fel în cât să te faci plăcut tuturor în societate. Bun cunoscător al literaturilor clasice, cum și a celor moderne, le chevalier de MÉRÉ își desăvârșise educația frecventând societatea. Ii plăcea conversația cu doamnele din societate, pentru care mai ales a scris multe disertații, în care a schițat portretul moral al unei femei desăvârșite de saloan. O astfel de femeie, zice MÉRÉ, place prin spiritul ei fin, care-și dă seama de ce se petrece în mintea și în inima celor ce o ascultă. Ea are "je ne sais quoi de juste et d'insinuant qui charme le coeur". O astfel de femeie se deosebește de prețioase care caută să se impună admirației prin cunoștințele lor în filozofie sau în științi, care se laudă cu versurile pe care le-au compus, care în discuție adoptă un ton îndrăzneț și caută să-și afirme superioritatea. Femeea de lume ideală așa cum o descrie MÉRÉ e corespondentul feminin a ceea-ce printre bărbați e "l'honnête homme", despre care PASCAL într'una din cugetările sale spune că "l'honnête homme est celui qui ne se pique de rien".

Negreșit, PASCAL frecventase societatea bună

și înainte să-l cunoască pe MÉRÉ dar acest aristocrat moralist delicat l-a învățat să mediteze în mod sistematic asupra societății.

Cu ajutorul lui MÉRÉ, PASCAL se deprinse să prezinte chestiile filozofice și problemele morale sub o formă plăcută și ușoară așa în cât să poată fi gustate și pricepute de persoane care nu sînt niște specialiști în aceste materii. MÉRÉ și prietenii săi îl învățară pe PASCAL să prețuiască mai puțin pe unii scriitori pe care-i prețuisese foarte mult până atunci dar care erau greoi și de rău gust. Libertinajul lor elegant îl înclină să studieze mai de aproape pe MONTAIGNE. Esseurile lui MONTAIGNE desăvârșesc opera lui MÉRÉ căci îi aduc cunoștințe noi care completează pe cele ce le avea despre om și despre societate. Lui MÉRÉ îi datorează poate PASCAL descoperirea că în afară de raționamente, de deducții și de inducțiuni, inteligenta se poate manifesta într'un mod mult mai repede și tot așa de sigur prin intuiția spontană a ceea-ce se petrece într'o altă inteligență și într'o altă inimă. Primul fel de inteligență e ceea-ce PASCAL numește într'o cugetare l'esprit de géométrie, al doilea fel de inteligență e ceea-ce

numește l'esprit de finesse.

PASCAL, care prin lucrările sale științifice dovedise că posedă l'esprit de géométrie, putere de raționament și talent de a construi teorii științifice, va arăta de aci înainte în lucrările sale de moralist că posedă și mlădierea de spirit necesară pentru a pătrunde și aprecia problemele sentimentale. Păstrând forța de a reacționa va învedera și finețe și mlădiere de spirit în lucrarea pe care o compune în această perioadă a vieții sale mondene: Discours sur les passions de l'amour.

DISCOURS SUR LES PASSIONS DE L'AMOUR .

În saloanele pe care le frecventează PASCAL în perioada mondenă a vieții sale la Paris între 1651-1654, subiectul obișnuit al conversațiilor erau chestiuni literare sau schimbul de păreri și de reflecțiuni asupra pasiunilor și sentimentelor omenești. În această perioadă a vieții sale PASCAL desăvârșește educația sa literară care fusese cam neglijată căci în copilăria și tinerețea sa se ocupase mai mult de științi. Reflecțiile din Les Pensées asupra gustului literar și a artei de a scrie au luat naștere în această perioadă a vieții sale cu ocazia discuțiilor din salonul doamnei de SABLÉ, pe care PASCAL îl frecventa sau a discuțiilor cu unii gentilomi literați cum e le chevalier de MÉRÉ.

Din această perioadă a vieții lui PASCAL ne-a rămas lucrarea Discours sur les passions de l'amour.

Multă vreme acest opuscul-care nu are în edițiile mari din PASCAL de cât vre-o douăzeci de pagini a

fost ignorat. La mijlocul secolului al XIX filozoful VICTOR COUSIN l'a descoperit la Biblioteca Națională din Paris, într'un caet conținând diferite scrieri janseniste; copia acestui discurs purta mențiunea "On l'attribue à M. PASCAL".

Istoricii literari au avut polemici foarte vii în jurul chestiunii atribuirii acestei scrieri lui PASCAL, unora părându-li-se suspectă atribuirea lui PASCAL, austerul apologist al religiei creștine, tratarea într'o disertatie a caracterelor și a urmărilor unei pasiuni ca amorul. Scrierea aceasta li se părea prea frivolă pentru a fi atribuită lui PASCAL.

În lucrarea sa "Commentaire du Discours sur les passions de l'amour, cunoscutul critic EMILE FAGUET stătea încă în cumpănă, de și declara că are impresia ca această lucrare e de PASCAL.

Demonstrația convingătoare că acest Discours e opera lui PASCAL a fost făcută de LANSON care a comparat multe pasagii din acest Discours cu pasagiile din Les Penssées și găsind asemănări evidente între textele acestor lucrări a tras concluzia ce nu se poate tăgădui, că le Discours e opera lui.

PASCAL.

Discuția asupra paternității acestei scrieri e azi închisă; singură discuția asupra semnificării acestei lucrări poate continua. Ce este le Discours ? e analiza sentimentelor de iubire ale unui tânăr timid și de o sensibilitate delicată pe care o așează fie din cauza situației sale sociale, fie din cauza valorii ei morale foarte sus deasupra lui. Pentru care motiv PASCAL a scris acest Discours? a vrut oare să supună rezultatele observațiilor sale asupra unei pasiuni de care era des vorba în saloane, discuțiilor unor amatori de desbateri galante, unor femei din lumea rafinată, cum era Madame de SABLÉ, sau a vrut să dovedească lumii că el PASCAL, cunoscut prin cercetările sale științifice putea să exceleze și în domeniul literilor. Ni se pare mai nimerită însă părerea acelor critici care văd în acest Discours o lucrare care exprimă experiența proprie a lui PASCAL. E de observat că PASCAL e un scriitor care a simțit nevoia să fixeze prin scris stările sufletești ce le-a încercat în diferite momente ale existenței sale. Astfel în perioada de misticism înflăcărat care urmează perioadei mondene

el simte nevoia să redea nu numai sentimentele dar să precizeze până și nuanțele sentimentelor sale religioase în bucata le Mystère de Jésus. Tot astfel acum în perioada mondenă a vieții sale, încercând sentimente de iubire a simțit nevoia de a nota sentimentele sale cum și reflecțiile ce le-a avut meditând asupra pasiunii sale. Le Discours sur les passions de l'amour devine astfel ca și les Essais ale lui MONTAIGNE, opera unui moralist care ^{a cercetat} scrutează propriul său suflet și ne destăinuște ce a descoperit în ființa sa intimă, atunci când a fost cuprins de una din pasiunile cele mai obișnuite ale omenirii: amorul.

Ceea-ce ne izbește în acest Discours e tonul confidențial al multor pasagii. Dacă PASCAL ar fi vrut să scrie numai pentru a distra persoanele dintr'un cerc literar sau dacă ar fi vrut numai să compună un tratat despre amor, s'ar fi mărginit numai la generalități, fără să lase să pătrundă în lucrarea sa ecoul unor întâmplări personale căci de multe ori PASCAL are aerul că se referă la o

întâmplare care a avut-o el și la persoane pe care le-a cunoscut. Astfel într'un pasagiu în care după ce face reflecția că omul caută persoana cu care ar putea să fie fericit într'o condiție socială egală cu a sa, "à cause que la liberté et l'occasion de se manifester s'y rencontre plus aisément" adaugă ca și cum ar face aluzie la situația sa personală:

"Neanmoins l'on va quelquefois bien au dessus et l'on sent le feu s'agrandir, quoiqu'on n'ose pas le dire à celle qui l'a causé".

Printre reflecțiile cu caracter impersonal din acest discurs, s'au strecurat așa dar unele care par mărturisiri. In fond nu avem o disertație asupra amorului așa cum ar indica titlul lucrării: reflecțiile asupra amorului nu sînt orânduite așa în cât să formeze o coeziune strânsă, Intîlnim în acest opuscul o serie de sentințe și de reflecții asupra amorului, unele obiective, impersonale, altele învederînd personalitatea autorului și avînd caracterul de mărturisiri. Aceste reflecțiuni sau sentențe se urmează fără o legătură prea strânsă. S'ar putea spune că Discursul e un șir de note aruncate pe hîrtie, pe ca-

re PASCAL nu le-a prelucrat, căroră nu le-a dat forma definitivă. Totuși s'ar putea spune că în partea întâia a discursului PASCAL expune teoriile sale asupra naturii morale a omului, în partea a doua expune considerații generale asupra amorului iar în cea finală ne destăinuiește unele păreri asupra acestei pasiuni, păreri care s'ar putea zice, i-au fost inspirate de cazul său particular. Unele idei sînt exprimate în două trei pasagii; aceste repetiții ca și lipsa de plan ne arată că PASCAL n'a dat o formă definitivă acestui discurs. Cu toate aceste mici imperfecțiuni, le Discours sur les passions de l'amour, prima lucrare a lui PASCAL ca moralist, ocupă un loc de seamă printre operele moraliștilor din sec. al XVII.

Partea întâia a discursului în care PASCAL face reflexii asupra naturii morale a omului e impregnată de aceeași filozofie și de acelaș pesimism ca și Les Pensées. PASCAL își începe disertația cu constatarea că omul e o ființă înainte de toate intelectuală : "L'homme est né pour penser; aussi n'est-il
FASCICOLA VIII.

pas un moment sans le faire." In această costatare găsim un reflect al cugetării asupra naturii omului din Les Pensées : "l'homme est un roseau pensant"... "le plus faible de la nature"... toute notre dignité est en la pensée". Dar în acelaș timp PASCAL constată că o urmare a slăbiciunii naturii morale a omului e să nu se mulțumească cu viața monotonă pe care i-o procură cugetarea căci sufletul său cere să fie mișcat de pasiuni : "il lui faut du remuement et de l'action". Printre pasiuni PASCAL distinge două mai proprii ca altele să depărteze urâtul sau nemulțumirea ce am simți-o dacă am fi lăsați să fim stăpâniți de cugetarea pură. Aceste pasiuni sînt amorul și ambițiunea; ele cuprind o mulțime de alte pasiuni secundare. Amorul așa cum îl pricepe PASCAL e o dorință a sufletului de duioșie, de afecțiune care nu poate fi satisfăcută de cât de lucruri nemateriale, sentimentale. Ambiția din contra e doritoare de lucruri pozitive, tangibile, concrete, căci urmărește dobândirea unor bunuri

materiale: bună stare, onoruri, o situație socială strălucită etc. De aceea de și aceste două pasiuni pot să se asocieze, asocierea lor nu poate să fie după PASCAL de lungă durată, căci ele se slăbesc reciproc și se distrug. De oare-ce au nevoie de înflăcărare ca să subsiste, aceste pasiuni sunt mai proprii tinerilor și se sting cu vârsta, dar în sufletele într'adevăr pasionate vârsta nu slăbește nici ambiția nici iubirea. Tant que l'on a du feu l'on est aimable", observă PASCAL. Acest cuvânt "feu" designează posibilitatea de a resimți și de a inspira amorul. PASCAL știe că această înflăcărare se îndreaptă cu vârsta în alte direcții de cât amorul și de aceea, fiindcă omul nu poate trăi fără pasiuni, găsește că e nevoie cu vârsta să se deplaseze activitatea sa sufletească și că viața cea mai fericită e cea care începe cu amorul și se sfârșește cu ambiția. "Qu'une vie est heureuse quand elle commence par l'amour et qu'elle finit par l'ambition".

E interesantă și clasificarea pasiunilor după

PASCAL. După dânsul sînt pasiuni "qui resserrent l'âme et la rendent immobile", altele "qui l'agrandissent. et la fait répandre au dehors". Omul care e însufletit de pasiunile din categoria a doua uită adesea de sine, pentru a se gândi numai la alți. Astfel de pasiuni sînt amorul și chiar ambiția, căci ambiția te face să te preocupi de alte persoane de cât persoana ta, sau mai bine face ca preocupându-te de persoana ta să te gîndești și la interesul altor persoane, să cauți să servești binele obștesc, să te gîndești la interesele societății etc. Când amorul are darul să lărgească sufletul și să facă pe om să-și răspîndească preocupările asupra altor persoane decât dânsul, se întîlnește în același suflet cu o pasiune din cele care strîng sau sgîrcesc sufletul omenesc, transformă această pasiune, o deviază din calea ei. O astfel de pasiune e avaritia. Dacă un avar iubește devine generos, bun și darnic. Distincțiunea pe care o face PASCAL între pasiunile omenesti e foarte judicioasă căci se întemeează pe activitatea e-

sențială a sufletului omenesc, pe mișcările sufletului în raporturile sale cu lumea, mișcări de expansiune sau de retragere în sine, de revărsare a inimei noastre asupra altor persoane sau altor obiecte, sau de concentrare asupra ființei noastre însăși.

PASCAL mai observă că o condiție de intensitate a pasiunilor e pătrunderea lor de reflecțiune, că operațiile inteligenței măresc pasiunea în loc să o scadă. "A mesure que l'on a plus d'esprit, les passions sont plus grandes", afirmă PASCAL și afirmația această implică o ierarhie a pasiunilor care vor fi cu atât mai ridicate cu cât vor fi de reflecțiune și de inteligență.

Tot odată PASCAL constată că iubirea se unește cu finețea și delicatețea judecății. E imposibil ca cine-va care are o inteligență fină și care în alte direcții învederează o sensibilitate delicată să fie capabil să se lase stăpânit de o iubire vulgară căci spune PASCAL :

Quand un homme est délicat en quelque endroit de son esprit, il l'est en amour. Car comme il doit

être ébranlé par quelque objet qui est hors de lui, s'il y a quelque chose qui répugne à ses idées, il s'en aperçoit, et il le fuit.

Această reflecție a lui PASCAL asupra pasiunilor amorului ne arată că nu admite în rândul pasiunilor dorința animalică, instinctul bestial care va forma tema romanelor lui ZOLA. Pasiunile amorului sînt pentru PASCAL sentimentele și gândurile relative la o persoană iubită. Aceste sentimente sînt tot așa de spiritualiste ca și cugetările care constituie esența firei omenești dar au ceva care ține mai de aproape de inima omenească pe care o agită uneori cu atîta violență.

Concepția pe care PASCAL și-o face despre amor și care reese mai ales din partea a doua a discursului său e concepția idealistă, raționalistă, intelectualistă a generației franceze dela 1630, adică a generației eroilor lui CORNEILLE și a tipului de omenire analizat de DESCARTES în Traité des passions. CORNEILLE ca și DESCARTES și ca și PASCAL nu concep pasiunea ca depinzînd de simțuri dar de inteligență, de rațiune.

Amorul și rațiunea sînt acelaș lucru pentru

PASCAL ca și pentru CORNEILLE ; dacă ne-am lăsa conduși de simțuri am renunța la ceea-ce face demnitatea omului, la rațiune ; am fi cum zice DESCARTES "des machines très désagréables".

Rațiunea ^{distinge} discerne în persoana pe care o iubim motivul de a fi iubită, ea ne arată perfecțiunile întrunite de ființa iubită. Negreșit, sentimentul e punctul de pornire al acestui fel de iubire, dar sentimentul e repede intelectualizat și rațiunea descopere motivele pentru care putem continua să iubim acea persoană, pentru care amorul nostru trebuie să persiste, pentru care amorul nostru trebuie să sporească sau din contra trebuie înăbușit. Pentru PASCAL, amorul e înainte de toate "un ^{iubire} attachement de pensées" și acest attachement nu e ceva impulsiv și în care reflecția nu ia de loc parte. Din contra. Poetii greci pentru a înfățișa felul cum amorul împiedică pe cine-va de a-și da seama de defectele persoanei iubite îl înfățișau ca pe un copil cu ochii legați. Această idee despre caracterul impulsiv și

lipsit de reflecție al amorului o găsim la mulți și CHAMFORT ilustrează acest fel de a-și închipui amorul prin următoarea anecdotă: o doamnă spunea iubitului ei: "ce que j'aime en vous" și se pregătea să enumere calitățile sale. Acesta însă o întrerupse imediat: "Si vous le savez je suis perdu". PASCAL a protestat de mai înainte contra acestei concepții despre amor:

La netteté d'esprit cause aussi la netteté de la passion; c'est pourquoi un esprit grand et net aime avec ardeur, et il voit distinctement ce qu'il aime.

PASCAL socotește că analiza sentimentelor poate duce la distrugerea lor numai când sunt slabe, dar când sînt puternice, în urma invocării de rațiune a tuturor motivelor ce ai de a iubi o persoană, o iubești mai tare. Limpezimea vederii nu astîmpără pasiunea, bine înțeles când pasiunea există.

Se poate să nu mai împărtășim astăzi concepția prea intelectualistă pe care PASCAL și-o face despre amor, în schimb însă alte idei ale sale despre această pasiune denotă un moralist

ale cărui observațiuni ni se par și astăzi întemeiate. Astfel e reflecția că e nevoie pentru ca iubirea să subsiste ca persoana iubită să apară mereu cu alte însușiri, să se transforme sau să se reînnoiască mereu, să fie diversă în înfățișările ei căci altfel monotonia înfățișării sale în același fel ar obosi:

Quoique ce soit une même passion, il faut de la nouveauté; l'esprit s'y plaît, et qui sait se la procurer sait se faire aimer.

Un poet modern a exprimat într'o poezie această idee că preferințele sale în iubire ar merge către o femeie care ar fi mereu alta prin înfățișările ei și care totuși ar rămâne aceeași. E tema dezvoltată de VERLAINE în *Mon rêve familier* :

Je fais souvent ce rêve étrange et pénétrant
D'une femme inconnue, et que j'aime, et qui m'aime
Et qui n'est chaque fois, ni tout à fait la même
Ni tout à fait une autre, et m'aime et me comprend.

Multe reflecțiuni mai ales cele din partea finală a discursului expun nu generalități asupra amorului cât observațiuni care în mod transparent redau propria experiență a autorului. Astfel sînt reflecțiunile asupra timidității în amor, care de fapt nu-s de cât confidențe asupra desfătării

de a iubi, fără a îndrăzni să declare iubirea
ta, lăsând-o totuși să se declare prin privirile
prin atitudinile sale și prin tot ceea-ce PAS-
CAL numește l'eloquence d'amour

Le plaisir d'aimer sans l'oser dire a ses
peines, mais aussi il a ses douceurs. Dans quel
transport n'est-on point de former toutes ses
actions dans la vue de plaire à une personne que
l'on estime infiniment! L'on s'étudie tous les
jours pour trouver les moyens de se découvrir,
et l'on y emploie autant de temps que si l'on
devait entretenir celle que l'on aime. Les yeux
s'allument et s'éteignent dans un même moment;
et quoique l'on ne voit pas manifestement que
celle qui cause tout ce désordre y prenne garde,
l'on a néanmoins la satisfaction de sentir tous
ces remuements pour une personne qui le mérite
si bien.

SULLY PRUDHOMME poetul delicat al versurilor
din Stances et Poèmes, a dat un comentariu poetic
al acestor reflecțiuni într-o poezie cunoscută:
Le meilleur moment des amour.

Le meilleur moment des amours
N'est pas quand on dit: "Je t'aime"
Il est dans le silence même
A demi rompu tous les jours;

Il est dans les intelligences
Promptes et furtives des cœurs;
Il est dans les feintes rigueurs
Et les secrètes indulgences;

Dar o eloquentă tot așa de mare ca și privirea o are în iubire după PASCAL și tăcerea :

En amour un silence vaut mieux qu'un langage. Il y a une éloquence du silence qui pénètre plus que la langue ne saurait faire.

Si după cum am comentat o reflecție din Le Discours cu ajutorul unor stanțe ale lui SULLY PRUDHOMME, vom găsi cel mai bun comentariu la această reflecție asupra tăcerii în dragoste într'un pasaj dintr'un mare scriitor modern, misticul delicat MAURICE MAETERLINCK, care a scris un foarte pătrunzător eseu asupra tăcerii. Ceea-ce ne amintim despre o persoană iubită sînt clipele de tăcere pe care le-am petrecut lângă dînsa.

...ce qu'avant tout vous vous rappellerez d'un être aimé profondément, ce n'est pas les paroles qu'il a dites ou les gestes qu'il a faits, mais les silences que vous avez vécu ensemble; car c'est la qualité de ces silences qui seule a révélé la qualité de votre amour et de vos âmes.

Si MAETERLINCK celebrează în modul următor farmecul tăcerii pe care o gustăm lângă persoana pe care o iubim:

N'est-ce pas le silence qui détermine et qui fixe la saveur de l'amour? S'il était privé du silence, l'amour n'aurait ni goût ni parfums éternels. Qui

de nous n'a connu ces minutes muettes qui séparaient les levres pour réunir les âmes? Il faut les rechercher sans cesse.

Il n'y a pas de silence plus docile que le silence de l'amour: et c'est vraiment le seul qui ne soit qu'à nous seuls.

Cine e femeea care a inspirat lui PASCAL aceasta iubire delicată și mistică? Biografia lui PASCAL presupun că ar fi fost D-ra de Roannez sora ducelui de Roannez, protectorul scriitorului. Presupunerea se întemeiază pe faptul că e singura femeie demnă de un tânăr genial cum e PASCAL, pe care marele scriitor a cunoscut-o în perioada când a compus Le Discours sur les passions de l'amour.

În ori-ce caz în analizarea stării sale sufletești PASCAL a dat dovadă de aceeași finețe de observare și de aceeași pătrundere ca și în experiențele sale asupra presiunii aerului și a echilibrului lichidelor. Realitatea observată de data aceasta de dânsul era o realitate sufletească. În curând, părăsind cu totul natura exterioară, PASCAL își va aținti privirile numai asupra naturii interioare a omului și va da Cugetările sale care completează opera de moralist,

începută cu Discursul pe care l'am analizat .Amorul omenesc de care PASCAL ne vorbește în acest Discurs e într'un contrast care pare ciudat la prima vedere față de iubirea pentru Dumnezeu care în curând îi va cuprinde tot sufletul.La o privire mai de aproape însă ne dăm seama că amorul acesta pentru o femeie a fost pentru PASCAL o etapă în ascensiunea sa către Dumnezeu. .Negreșit,dacă ar fi vorba de o iubire sensuală explicația aceasta ar fi supărătoare.Dar în cazul lui PASCAL a cărui iubire chiar pentru o ființă omenească e spiritualizată și mistică,această explicație nu poate să supere sau să revolte .In Les Pensées vorbește de "ces raisons du coeur que la raison ne connaît pas".Aceste motive l'au îndemnat să renunțe la tot ce-l lega de pământ,iubire de știință, iubire pentru o ființă omenească,și să-și concentreze toate forțele sale sufletești în iubirea pentru Dumnezeu care-i va dicta marea sa lucrare Les Pensées.

PASCAL. LES PROVINCIALES. LES PENSÉES CA
APOLOGIE A RELIGIEI CRESTINE.

În cursul anului 1653 curând după compunerea disertației asupra pasiunilor amorului se petrecu în sufletul lui PASCAL o transformare profundă care-l va conduce la o criză mistică. Factorul care a determinat în primul rând această schimbare sufletească a fost fără îndoială înrăutățirea stării sănătății scriitorului. Boala care-l cruțase câți-va ani puse din nou stăpânire pe dânsul. Gândul morții apropiate, suferințele sale fizice care ascuțiră sensibilitatea lui, se adăogară decepțiilor pe care viața mondenă le produsese asupra unei firi așa de delicate și a unei inteligenți așa de fine cum erau cele ale lui PASCAL și toate aceste cauze determinară o criză mistică a cărei manifestație mai puternică izbucni în noaptea de 23 Noembrie 1654 înspre miezul nopții. Stim aceste particularități precise dela PASCAL el însuși care a notat

într'un fel de memorial pe o bucată de pergament amintirea extazului din acea noapte cum și a gândurilor ce i-au străbătut mintea în momentul iluminării bruste a conștiinței sale când a avut sentimentul că se află în prezența lui Dumnezeu. Această însemnare PASCAL o purtă până la sfârșitul vieții, cusută în căptușeala hainei sale. Pergamentul s'a pierdut, car PASCAL avusese grija să copieze textul însemnării sale de pe pergament. Această copie care ni s'a păstrat e un document care revelează starea sufletească a scriitorului în momentul când intră în ceea-ce s'ar putea numi perioada mistică a existenței sale, perioadă în care produce opera sa capitală, Les Pensées.

Acest document conține indicarea datei când a avut extazul și apoi, după un spațiu lăsat în alb în scop de a stăruia mai bine asupra întâmplării din acea noapte, cuvântul Feu, detașat de rest pentru a arăta iluminarea ce s'a produs în sufletul lui, când după o meditare a unui pasagiu din Evanghelia Sfântului Ioan din care citează câte-va fraze a avut sentimentul că se găsește în fața lui Dumnezeu.

Dieu d'Abraham, Dieu d'Isaac, Dieu de Jacob,

Non des philosophes et des savants.
Certitude. Certitude. Sentiment. Joie. Paix.
Dieu de Jesus-Christ.

Deum meum et Deum vestrum.

"Ton Dieu sera mon Dieu."

Oubli du monde et de tout, hormis Dieu.

Il ne se trouve que par les voies enseignées dans
l'Évangile.

Grandeur de l'âme humaine.

"Père juste, le monde ne t'a point connu, mais je
t'ai connu".

Joie, joie, joie, pleurs de joie.

PASCAL are sentimentul în urma acestei viziuni, că s'a revărsat asupra lui grația divină. De aceea exclamațiile sale de bucurie: "Joie, joie, pleurs de joie", cum și cunoscutul "certitude", de care-ce are impresia că Isus e prezent lângă dânsul și hotărârea pe care o consemnează în acest document de a nu se mai despărți de Isus. Extazul lui PASCAL ar putea să ni se pară nouă spirite ponderate și raționaliste, halucinația unei persoane într'o stare de surexcitare morbidă. De aceea unii savanți atei referindu-se și la alte particularități care revelează nervozitatea lui PASCAL, (de exemplu la faptul că în această perioadă a vieții i se părea mereu că la stânga lui e o prăspastie în care are să cadă) l'au considerat pe PASCAL ca pe un nevrotizat. Dar un om bolnav sau cum ar vroi unii să-l prezinte pe

PASCAL, un om cu halucinații învederând alienația mintală n'ar fi fost capabil de raționamentele și logica stânsă cum și de observațiunile pătrunzătoare din Les Pensées. De fapt nu trebuie să judecăm extazul lui PASCAL cu ideile noastre raționaliste și cu sentimentele noastre de răceală și de indiferență față de religie, dar ca manifestarea sufletească a unui om stăpânit de o credință fierbinte și cu atât mai fierbinte cu cât după o eclipsă de câți-va ani această credință se aprinde din nou în sufletul acestui om care se căește de trecutul său și devine cu atât mai pasionat în credința sa religioasă. Pentru a pricepe o stare sufletească asemenea celei a lui PASCAL când trece la conversiunea sa definitivă trebuie să cetim analizele stărilor sufletești ale personajilor din romanele catolice ale romancierului HUYMANS, care după ce a scris romane naturaliste, după formula lui ZOLA, a aplicat în romanele En route, Là Bas și altele, procedeele romanului naturalist pentru a descrie trecerea la o credință aprinsă a unui om din zilele noastre.

Ca o urmare a stării sufletești din noaptea extasului său,PASCAL se hotărăște - e drept că mai lasă să treacă un an și două luni după noaptea nemorabilă - să se retragă la mânăstirea dela Port Royal.Ca și ARNAULT,NICOLE,LEMAITRE de SACY, ca și acești "solitaires de Port Royal" care de fapt erau niște laici ce duceau o viață austeră petrecută în rugăciuni și în meditațiuni pioase,PASCAL se retrage într'o căsuță din cele zidite în jurul acestei celebre mânăstiri din împrejurimile Parisului și caută să prepare într'o viață de reculegere ceea-ce în vorbirea oamenilor pioși se numește "son salut",adică mântuirea sufletului său.

De și renunță la lume,PASCAL nu renunță la satisfacțiile inteligenței;PASCAL continuă să se ocupe cu științele,dar lăsând cercetările de fizică pe al doilea plan,se ocupă mai ales de matematici.In această perioadă scrie două fragmente de filozofie științifică,pe care le-a intitulat De l'esprit géométrque și în acelaș timp prezintă Academiei de Științi din Paris câte-va Memorii care pun bazele disciplinei din matematici numită calcu-

lul infinitesimal. Aceste scrieri și aceste cercetări ne dovedesc luciditatea deplină și puterea spiritului lui PASCAL în ciuda savanților atei care caută să-l prezinte, din cauza extazului său de credincios, drept un alienat.

Aceste cercetări științifice nu-s de alt fel singurile preocupări de ordin intelectual ale lui PASCAL. El recitește cu pasiune pe filozofi și în special pe EPICETET, care a dat stoicismului antic o expresie definitivă. De asemeni citește pe MON-TAIGNE.

Rezultatul meditațiilor sale asupra acestor doi moraliști îl găsi într'un opuscul: Entretien de PASCAL avec M. de SACY sur Epictète et sur Montaigne. Acest opuscul conține relatarea unei convorbiri a lui PASCAL cu unul din solitarii dela Port Royal - LEMAITRE de SACY. Acest bărbat, care era un elenist foarte învățat își are un loc în literatura franceză din cauza unei foarte frumoase traduceri a Bibliei făcută după textul grecesc și din cauză că a avut relații amicale cu doi

scriitori de geniu cu RACINE și cu PASCAL. LEMAITRE de SACY a fost profesorul de grecește al lui RACINE; lui îi datorește marele tragic revelarea teatrului grec care va avea o așa de mare influență asupra geniului său.

În l'Entretien avec M. de SACY găsim germele multor idei care vor fi reluate și dezvoltate în Les Pensées. Astfel într'un pasagiu PASCAL îi arată lui SACY că filozoful stoic are vederi juste asupra agitației sterile și vanitose a oamenilor, că-și dă seamă care sînt datoriile lor, dar nu vede că firea omului nu poate nimic fără ajutorul divinității. PASCAL îi mai arată lui SACY că MONTAIGNE care e un sceptic și-a dat seama de slăbiciunea minții omenești, pe care o revelează contrazicerile și erorile judecăților noastre, de neputința în care ne aflăm de a ajunge numai prin forțele inteligenței noastre la adevăr.

PASCAL îi demonstrează lui LEMAITRE de SACY că filozofia stoică a văzut un om numai însușirile sale de mărire sufletească, în timp ce filozofia

sceptică a lui MONTAIGNE nu deosebește în sufletul său de cât slăbiciunile sale. E un contrast la om între mărimea și slăbiciunea sa. Sufletească - e o contradicție pe care n'o pot rezolva nici stoicii nici scepticii. Numai religia creștină poate oferi o explicație acestor contraste, numai ea poate rezolva aceste contradicții și numai ea poate da o explicație adevărată a naturii morale a omului.

În felul acesta apare în Entretien avec M. de SACY ideea apologetică a religiei creștine pe care PASCAL o va relua și o va dezvolta în Les Pensées.

Credința lui va lua însă foarte curând un caracter mai aprig și mai întunecat. Cauza care întetește credința sa și făcând-o mai ascetică îi dă un caracter mai agresiv și mai aspru e mai întâi inflăcărea de care e cuprins intrând în vâlmășagul luptei dintre janseniști și iezuiți; luând partea janseniștilor PASCAL scrie și publică atunci Les Provinciales; apoi credința sa e exaltată de vindecarea ce i se pare miraculoasă.

a nepoatei sale Marguerite Périer, în sfârșit prin revenirea chinurilor și a suferințelor boalei care exasperând persoana sa fizică au o repercutare asupra gândirii și asupra sentimentelor sale și întipăresc asupra operii sale o pecetie lesne de recunoscut.

Câte-va cuvinte asupra participărei lui PASCAL la cearta dintre janseniști și jezuiți. Cearta care se desfășură dela 1640 încolo între janseniști și jezuiți se manifestă prin o serie de broșuri critice ale fiecărei tabere. După publicarea în 1640 a operei teologice a lui JANSENIUS, intitulată Augustinus începe în jurul acestei opere o vie polemică în care intervine Sorbona în calitatea pe care o avea atunci de Facultate de teologie care are căderea să se pronunțe în toate chestiile de credință. În 1653 Sorbona pronunță condamnarea a cinci propositions, adică a cinci chestiuni teologice din Augustinus, socotindu-le drept erezii. Inverșunarea jezuiților contra janseniștilor merse așa de departe în cât în 1655 un prot din Paris refuză să în-

părtășească pe un mare senior,ducele de Liancourt, fiind-că fiica acestuia era crescută la Port Royal. Indignarea cuprinse nu numai pe janseniști,dar tot publicul. ANTOINE ARNAULD,doctor în teologie și unul din solitarii dela Port Royal,interveni în discuție cu autoritatea pe care i-o da o viață de o înaltă moralitate și o știință foarte adâncă în domeniul teologic și adresă ducelui de Liancourt două scrisori în care ataca părerile teologice și morale ale iezuiților. A doua scrisoare fu supusă judecății Sorbonei (care pe atunci era numai o Facultate de teologie). In momentul când desbaterile erau să înceapă și când ARNAULD și prietenii săi se așteptau la o condamnare de oare-ce Sorbona era compusă în majoritate de iezuiți,ARNAULD se gândi că ar fi bine să facă apel la opinia publică și de oare-ce vârsta lui,mediul în care trăise și rigiditatea personalității sale morale nu-i permiteau să cunoască spiritul acestui public pe care dorea să-l câștige,felul cum trebuia să-i vorbească pentru a-l convinge ,se adresă lui PASCAL pentru a întocmi o apărare a cauzei sale,adică a cauzei janseniste.

PASCAL interveni atunci în polemică și publică 18 scrisori din care prima e din Ianuarie 1656 și ultima din Martie 1657. Titlul sub care apărură aceste scrisori e "Lettres écrites par Louis de Montalte à un provincial de ses amis et au Révérends Pères jesuites sur le sujet de la morale et de la politique de ces pères. Acest titlul s'a părut prea lung publicului care le-a denumit mai pe scurt Les Provinciales, după cum în Louis de Montalte a descoperit de îndată pseudonimul sub care se ascundea PASCAL.

Primele patru Provinciales atacă pe iezuiți asupra chestiunii Grației. Celelalte lăsând de o parte, afară de ultimele două, chestiunile de teologie se ocupă de chestiuni de morală și atacă pe iezuiți cu privire la cazuistica lor și biciuesc ușurința cu care din motive interesate iezuiții absolvă păcatele clienților lor.

S'a discutat mult asupra problemelor puse în discuție de PASCAL și în special asupra celor morale. În fond cu toate excesele în care iezuiții au căzut din cauza dorinței lor de a domi-

na conștiințele și de a pune mâna pe putere,caz-
uistica lor în contra cărei se ridică PASCAL nu
poate fi condamnată.Cazuistica se născuse din do-
rința de a adapta prescripțiile unei religii năs-
cută într'o stare de civilizație de o mare sim-
plitate cum era cea din Iudeea în momentul veni-
rei pe pământ a lui ISUS,cu nevoile unei civili-
zații complicate cum e cea modernă și din nevo-
ia de a ajusta principiile generale ale religiei
cu cazuri idividuale.PASCAL s'a arătat de multe
ori nedrept față de iezuiți,căci are altă concep-
ție morală.Morala lui PASCAL e o morală intran-
sigentă,austeră,ascetică;e o morală de om care
trăește singur nu în societate ,e o morală creș-
tină impregnată de stoicism,și din punct de vede-
re creștin e o morală de călugăr.Problemele pe
care le discută PASCAL n'ar mai interesa socie-
tatea de azi pe care diferendele între jezuiți și
janseniști o lasă rece,dacă Provinciialele n'ar
avea în felul cum sînt prezintate chestiunile
o mare voaloare literară.

Inspirația genială a lui PASCAL a fost să sub-

stitue unor discuții abstracte a teoriilor asupra grației sau asupra cazurilor de conștiință niște dialoguri foarte vii cu unele personaje care trăiesc și discreditează argumentele lor prin ridicolul lor. Sînt scene de comedie pline de vervă urmate de pasagii în care PASCAL atăcînd de-a dreptul pe adversarii săi îi invectivează cu o indignare vehementă sau cu ironia sa. Această prezență în aceeași lucrare a fineței de observație cu verva comică și cu vehemență, l'a făcut pe VOLTAIRE să afirme în Le siècle de Louis XIV: "Toutes les sortes d'éloquence y sont renfermées", iar cu privire la limba din Provinciale să declare că din cauza perfecțiunii limbii: Il faut rapporter à cet ouvrage l'époque de la fixation du langage.

Publicarea Provincialelor are drept efect intetirea conflictului între iezuiți și janseniști; în urma stăruințelor iezuiților care aveau mare trecere pe lângă Curte, guvernul luă o serie de măsuri de constrângere față de janseniști care nu vroiau să renunțe la erorile de dogmă denunțate ca aflându-se în opera Augustinus a lui JANSENIUS

și care erau socotite ca fiind erezii religioase; școalele pe care janseniștii le aveau la Port Royal fură închise, elevii trimiși acasă, iar călugărițile fură expulsate. În acest moment când credința lui PASCAL fusese înferbântată de peripecțiile polemicei, o întâmplare veni să exalte și mai mult ardoarea sa religioasă. O nepoată a sa, o fetiță a D-nei Périer, Marguerite, fu vindecată în mod miraculos de o fistulă la ochi pe care medicii nu o puteau lecu. Vindecarea se săvârși în urma atingerii fistulei cu un spin despre care se zicea că provine din cununa ce se pusese pe cap Mântuitorului când fusese răstignit pe cruce. Această moaște se păstra cu deosebită evlavie în capela mănăstirii dela Port Royal. PASCAL consideră vindecarea această miraculoasă ca o dovadă de interes arătat chiar de Dumnezeu pentru cauza pentru care lupta, ca o mărtuire că El se manifestase de partea lui PASCAL în apărarea janseniștilor contra iezuiților. În La Vie de Pascal, scrisă de sora genialului scriitor, M-me Périer, această

martoră bine informată, ne spune că acest miracol, denumit "Le miracle de la Sainte Epine" a fost întâmplarea care-l hotărî pe PASCAL să realizeze proiectul care vedem că încolțise chiar în momentul când scrie "l'Entretien avec M. de SACY - proiectul de a compune o Apologie a religiei creștine. În tot cazul, după relațiile pe care ni le dă M-me Périer în La Vie de Pascal, vedem cum acest miracol a fost pentru PASCAL mobilul unui misticism profund.

De aci înainte PASCAL nu numai renunță la lume și la plăcerile ei, dar duce o viață de cazne pe care și le impune cu exaltarea unui pustnic corpului său istovit de boală. Astfel poartă direct pe pielea o centură căptușită cu cue de fier care-i sfâșie corpul - totodată își impune tot felul de privațiuni cu privire la mâncare.

Viața de ascet pe care o duce, suferințele boalei și cele pe care voluntar și le impune exaltă credința lui PASCAL care devine de un misticism aprins. PASCAL renunță acum chiar la plăcerile intelectuale, nu vrea să se mai ocupe de știință ; în

ocupațiunile științifice vede numai vanitate și pierdere de vreme depărtând pe om dela singurul scop care merită să-ți rețină activitatea - grija de a-ți mântui sufletul. El, savantul a le cărui cercetări în matematici au dus la crearea calculului infinitezimal și ale cărui experiențe în fizică au condus la dezvoltarea hidrostatiei ajunge, împins de misticismul său religios la concluzia formulată astfel într'una din Cugetările sale :

Je trouve bon qu'on n'approfondisse pas le système de Copernic, mais ceci..... Il importe à toute la vie de savoir si l'âme est mortelle ou immortelle.

In această stare de credință exaltată, în singurătatea dela Port Royal în care se afundă din ce în ce mai mult PASCAL are din nou viziuni și extazuri. Iși închipue că vede pe ISUS, că stă de vorbă cu dânsul după cum dovedește o meditație inserată în Les Pensées asupra Patimei Mântuitorului, în care relatează dialogul pe care l-a avut cu dânsul:

Console-toi: tu ne me chercherais pas, si tu ne m'avais trouvé.

Si tu connaissais tes péchés, tu perdrais coeur. Je le perdrai donc, Seigneur, car je crois leur malice sur votre assurance. Non, car moi, par qui tu l'apprends, t'en peux guérir, et ce que je te dis, est un signe que je te veux guérir. A mesure que tu les expieras, tu les connaîtras, et il te sera dit: Vois les péchés qui te sont remis.

Dialogul din Le Mystère de Jésus a inspirat pe VERLAINE în Sagesse. In acest poem VERLAINE imaginează un dialog între dânsul și Mântuitor și reia chiar unele expresiuni ale lui PASCAL.

Aime-moi! Ces deux mots sont mes verbes suprêmes,
Car étant ton Dieu Tout-puissant, je peux vouloir
Mais je ne veux d'abord que pouvoir que tu m'aimes

Seigneur c'est trop! Vraiment je n'ose. Aimer qui?
Vous?

Oh! non! Je tremble et n'ose. Oh! vous aimer je n'ose
Je ne veux pas! Je suis indigne. Vous, la Rose
Immense des purs vents de l'Amour, ô vous, tous

Les coeurs des saints, ô vous qui fûtes le Jaloux
D'Israël, Vous, la chaste abeille qui se pose
Sur la seule fleur d'une innocence mi-close,
Quoi, moi, moi, pouvoir Vous aimer!

Această stare sufletească de misticism ardent
ținu cinci ani, dela 1656-1662, anul morții sale.

In acest timp PASCAL lucrează la opera sa ca-

pitală Apologia religiei creștine pe care nu pu-
tu s-o termine și pe care n'o cunoaștem decât
sub formă de fragmente dispartate de material, ne-
necoordonate. În aceste fragmente care nu fuseseră
încă încheigate într'un tot de autorul lor au fost
publicate opt ani după moartea lui PASCAL de soli-
tarii dela Port Royal în mijlocul cărora își dase
sfârșitul. Publicarea operii neterminata a lui
PASCAL oferia serioase dificultăți. Notele și re-
flecțiile lui PASCAL erau scrise pe bucățele de
hârtie deosebită, nenumerate care fuseseră lipite
pe foile unui registru.

Solitarii dela Port Royal grupară aceste re-
flecțiuni și cugetări ale lui PASCAL în diferite
capitole, introducând o ordine arbitrară în aceste
note pe care PASCAL le lăsase neorânduite. Ei pu-
blicară această lucrare în 1670 sub titlul de Pen-
sées de M. Pascal sur la religion et sur quelques
autres sujets. Dar nu numai că ei clasară cugetările
substituind propriul lor plan intențiilor pe care
PASCAL le-a avut, dar în acelaș timp modificară

textul lăsat de acesta, îndulcind unele expresiuni,
schimbând unele cugetări, lăsând la o parte ce nu
le convenea și punând în relief caracterul reli-
gios al Cugetărilor.

Multă vreme ediția dată de Port Royal a rămas
ediția tip a Cugetărilor după care s'au luat toa-
te edițiile ce s'au dat din această lucrare până
la jumătatea secolului al XIX-le de când au înce-
put să se dea ediții în care pe de o parte con-
trolându-se textul autograf al Cugetărilor, s'a
căutat să se reproducă mai corect textul lui PAS-
CAL și în acelaș timp să se prezinte Cugetările
în ordinea în care le-ar fi așezat PASCAL. Cea
mai bună din aceste ediții e cea dată de BRUN-
SCHWIG în colecția Les grands écrivains de la
France. BRUNSCHWIG a renunțat la chimera pe care
a avut-o muți editori ai Cugetărilor de a recon-
strui planul lui PASCAL. Intr'adevăr nu se poate
ști care ar fi fost planul Apologiei religiei
creștine în vederea căreia PASCAL a acumulat ma-
terialele ce ne-au rămas sub formă de Cugetări.

Indicațiile pe care ni le-au lăsat contemporanii cum sînt M-me Périer în Viața fratelui ei și Etienne Périer nepotul scriitorului, în Prefața pe care a scris-o pentru ediția dată în 1670, nu concordă între ele și distribuția în capitole a acestor Cugetări făcută de editorii lui PASCAL e așa de diferită dela unul la altul încât deosebiriile lor sînt dovada cea mai bună că toți acești editori s'au înșelat.

E cu neputință să reconstituim în mod exact acest plan când s'a dovedit că s'au pierdut notele care conțineau un număr de idei care ar fi fost fundamentale pentru Apologie și când PASCAL el însuși spunea, după relațiile biografiilor săi că ar fi avut nevoie de zece ani de sănătate ca să-și execute intențiile sale, și când între 1657 când începe Apologia și 1662, când moare, n'a avut la dispoziție de cât cinci ani în care a fost mai mult bolnav, așa în cât din cauza suferințelor sale fizice n'a avut de fapt nici un an la dispoziție pentru a realiza intențiile sale.

Reconstituirea metodică a Cugetărilor e imposibilă în ordinea în care s'ar fi succedat în lucrarea definitivă; poate că chiar PASCAL nu-și fixase acest plan. Printre cugetările sale ne-a rămas una în care PASCAL spune :

La dernière chose qu'on trouve en faisant un o-
mage, est de savoir celle qu'il faut mettre la pre-
mière.

Dacă însă nu ne putem da seama de planul aces-
tei lucrări, economia ei generală apare foarte
limpede. Plecând dela natura omului, PASCAL ar fi
arătat ceea-ce numește la bassesse de l'âme hu-
maine, neputința judecății noastre de a atinge
adevărul, slăbiciunea ființei noastre față de tot
universul, defectele organizației noastre sociale
și imposibilitatea de a găsi nu fericirea, dar
măcar mulțumirea. Am fi copleșiți de desnădejde
dacă din fundul conștiinței noastre nu s'ar ri-
dica un glas care să protesteze în contra aces-
tor mizerii, acestei slăbiciuni și acestor defec-
te, dovedind că sufletul nostru are sentimentul
unei perfecții, intuiția unei stări mai bune. A-

ceastă intuiție cum și posibilitatea pentru noi de a cugeta asupra universului a cărei forță e în stare să strivească neînsemnătatea și slăbiciunea noastră fizică, constitue notre gradeur.

L'homme n'est qu'un roseau, le plus faible de la nature, mais c'est un roseau pensant. Il ne faut pas que l'univers entier s'arme pour l'écraser. Un vapeur, une goutte d'eau, suffit pour le tuer. Mais quand l'univers l'écraserait, l'homme serait encore plus noble que ce qui le tue, parce qu'il sait qu'il meurt, et l'avantage que l'univers a sur lui. L'univers n'en sait rien.

Toute notre dignité consiste donc en la pensée. C'est de la qu'il faut nous relever, et non de l'espace et de la durée, que nous ne saurions remplir. Travaillons donc à bien penser: voilà le principe de la morale.

logist
O singură doctrină, o singură filozofie poate să explice amestecul de mărire și de josnicie ce-l găsim în noi. Această doctrină e aceea a creștinismului: dogma păcatului strămășesc explică mizeriile omului iar dogma răscumpărării păcatelor noastre prin sângele vărsat de CHRISTOS pe cruce explică mărire ce o găsim în sufletul nostru.

Ceea-ce trebuia să vină în sprijinul demon-

strației sale asupra adevărului religiei creștine era să fie și o demonstrație sprijinită pe argumente istorice scoase din istoria poporului evreu, din miracole, din viața lui ISUS CHRISTOS. Dar această parte a Apologiei, judecând după notele ce ni le-a lăsat, e mult mai slabă din cauza insuficienței pregătirii teologice a lui PASCAL decât demonstrația sa bazată pe argumente trase din psihologia omului și a situației sale în univers.

Demonstrațiile apologistului sînt mai convingătoare cînd sînt sprijinite de observațiile psihologiei decât cînd se rezimă pe cercetările lui PASCAL ca teolog și istoric al religiei.

gincăritate Aci e meritul cel mare și originalitatea Cugetărilor lui PASCAL. In loc să plece dela Dumnezeu și dela univers pentru a ajunge la om, PASCAL pleacă dela om pentru a ajunge la Dumnezeu. Ceilalți apolo-giști nu se preocupaseră de natura morală a omului și de aceea edificiul lor apologetic e șubred. PASCAL psiholog și moralist se examinează pe sine și examinează sufletul celorlalți și pornește dela re-

sultatele acestor cercetări pentru a face apologia creștinismului. PASCAL îndepărtează probele de care se serviseră predecesorii săi apologiști - de exemplu demonstrarea existenței lui Dumnezeu cu ajutorul ordinii ce se află în univers, sau cu ajutorul măreției spectacolului oferit de natură; PASCAL lasă de asemenea la o parte argumentele pur metafizice pentru dovedirea existenței lui Dumnezeu după cum nu recurge la argumentul că religia e adevărată din cauza universalității și antichității credinței.

Lăsând la o parte cărările umblate de alți apologiști, el se ocupă numai de inima noastră și o arată așa cum o vede, amestec de contradicții, împletitură de însușiri care arată măreția și josnicia naturei noastre morale, la grandeur et la bassesse de l'homme, și care n'are altă explicație decât aceea pe care o dă creștinismul. În chipul acesta face pentru teologie și în special pentru apologetică o operă analogă celeia pe care o săvârșise SÓCRATE în filozofie. După cum filozoful grec

scoborâse filozofia din cer pe pământ, tot astfel PASCAL scoboară teologia dela Dumnezeu la om, pentru ca după aceasta, în urma cercetării naturei morale a omului să se poată înălța din nou dela om la Dumnezeu.

LES PENSÉES CA OPÉRÀ DE MORALIST.

Metoda urmată de PASCAL în lucrarea sa apologetică e aceeași ca și în lucrările sale de fizică, unde pornește dela anume experiențe și razi-mându-se pe ele caută să degajeze legi. Aci însă faptele dela care pleacă PASCAL sînt observațiile sale asupra naturei morale a omului. După ce ne comunică rezultatul observațiunilor sale, PASCAL se ridică la analizarea cauzelor lor și ne oferă explicarea contradicțiilor ce le-a constatat.

Care e valoarea lui PASCAL ca moralist, iată problema de care ne vom ocupa în lecțiunea de astăzi.

În observarea naturii morale a omului PASCAL a fost ajutat de MONTAIGNE. Les Essais au fost pentru PASCAL ca moralist călăuză care l'a ajutat în explorarea sufletului omenesc. Cugetarea lui MONTAIGNE că l'homme est un être merveilleusement vain, ondoyant et divers, a reluat-o PASCAL și adâncind-o a exprimat-o în diferite chipuri, într'un mare număr de Cugetării. PASCAL face descrierea psihologică a omului, insistând asupra caracterului schimbăcios al firei sale: pasiunile sale sînt neîncetat altele, dorințele se alungă una pe alta în inima lui nestătornică. Eul său nu mai e același în momente chiar foarte apropiate ale existenței. Inconstanța e caracteristica noastră. Uităm de o ură care altă dată ne-ar fi dus până la crimă, după cum uităm de o iubire care am fi crezut că va fi eternă. E firesc ca după câțiva ani să numai iubim aceeași femeie: nici ea nici noi numai sîntem aceeași persoană.

Il n'aime plus cette personne qu'il aimait il

y a dix ans. Je crois bien; elle n'est plus la même. Il était jeune et elle aussi; elle était tout autre. Il l'aimerait peut-être encore, telle qu'elle était alors.

Schimbăcios, nestatornic, acesta e primul caracter al omului. Suflet complex, amestec de însușiri nobile și de porniri josnice, de visări spre infinit și de apucături meschine, de porniri generoase și de preocupări vulgare, iată cea de a doua caracteristică a sa. În înfățișarea acestei "bassesse" a omului, în contrast cu ceea-ce constitue " sa grandeur ", PASCAL are de model pe MONTAIGNE ca și în înfățișarea caracterului schimbăcios și nestatornic al omului.

Apropierea . de idei și uneori chiar de expresie între PASCAL și MONTAIGNE e așa de mare în cât criticul FAGUET în studiile sale asupra lui MONTAIGNE și asupra lui PASCAL a afirmat că tot ceea-ce în Les Pensées nu e teologie propriu zisă, provine din MONTAIGNE. Această apreciere sumară asupra datoriiilor intelectuale ale lui PASCAL nu ține seamă că multe din ideile morale ale lui PASCAL vin de la CHARRON care ce e drept a reluat ideile lui MONTAIGNE dar le-a dezvoltat în alt spirit în tratatele sale, Des

trois vérités și De la Sagesse; alte idei morale ale lui PASCAL vin de la stoici, de exemplu de la EPICTET prin intermediarul și comentatorul filozofiei stoice, Du VAIR. Constatările asupra naturii morale a omului așa cum le formulase filozofia stoică le-a găsit PASCAL la Du VAIR, transformate de spiritul creștin, prezentate sub haina sub care un creștin le putea vedea - adică sub un aspect asemenea cu cel sub care el însuși, PASCAL, vroia să le vadă.

Evident însă că dintre moraliști francezi care l-au precedat cel cărui PASCAL îi datorește mai mult e MONTAIGNE. Apologia lui Raymond de Sebonde conține punctul de plecare al ideilor pe care le dezvoltă în Cugetări, în pasagiile în care voește să ne convingă despre neputința rațiunii de a ajunge la adevăr, despre infirmitatea înnăscută a inteligenței noastre de a cunoaște lucrurile în esența lor, despre darul ce-l avem de anăgi pe noi înși-ne, despre felul cum simțurile noastre, cum pasiunile și interesele noastre se unesc toate

pentru a ne împiedica să ne facem o idee exactă despre lucruri.

Două exemple ne vor convinge cât de mult MONTAIGNE a influențat pe PASCAL. Le luăm amândouă din Apologie de Raymond de Sebonde, capitol din Essais, pe care l'am comentat anul trecut.

MONTAIGNE vorbind de cauzele care pot să dăuneze operațiilor inteligenței pentru a-și da seama cu exactitate despre natura lucrurilor, semnalează și imaginația care evocă viziunea unor fapte care ar putea să se întâmple și prin aceasta turbură ideea ce ne-o facem despre lucrurile care realmente le avem sub ochi. MONTAIGNE citează ca exemplu cazul unui filozof care dacă ar fi așezat într'o cușcă cu gratii de fier, atârnată în vârful bisericei Notre Dame, se va cutremura de spaimă și deși rațiunea îi produce argumente suficiente că n'are cum să cadă jos, de oare-ce cușca în care se află e bine închisă, solidă și bine spânzurată în vârful turnului, totuși e cuprins de amețeală și tot așa dacă s'ar arunca între cele două turnuri o punte

de scânduri destul de largă, ori câtă singuranță ne-ar arăta rațiunea că este să trecem pe acea punte, totuși ne-ar lipsi curajul ca să trecem pe ea.

PASCAL a reluat acest exemplu pentru a ne convinge de erorile pe care mintea noastră le face din cauza imaginației și l'a expus în termeni aproape identici:

Le plus grand philosophe du monde, sur une planche plus large qu'il ne faut, s'il y a au dessous un précipice, son imagination prévaudra. Plusieurs n'en sauraient soutenir la pensée sans pâlir et suer.

MONTAIGNE, în Apologie, insistase asupra felului cum din cauză că simțurile percep greșit realitatea, mintea își face o idee despre dânsa. Un lung pasaj al Apologiei lui Raymond de Sebonde e o înșirare de cazuri care ar putea servi de comentariu versului lui EMINESCU: că ochiul te minte și urechea te înșală. Dar MONTAIGNE arătase cum de multe ori pasiunea, interesul și imaginația fac ca simțurile să se înșele. PASCAL a reluat această idee întrebându-l chiar expresia învechită a lui MON-

TAIGNE "piperie" (amăgire) și expresia s'en revan-
cher.

L'homme n'est qu'un sujet plein d'erreur natu-
relle et ineffaçable sans la grace. Rien ne lui
montre la vérité: tout l'abuse. Ces deux principes
de vérités, la raison et les sens, outre qu'ils
manquent chacun de sincérité, s'abusent récipro-
quement l'un l'autre. Les sens abusent la raison,
par des fausses apparences; et cette même piperie
qu'ils apportent à la raison, ils la recoivent
d'elle à leur tour: elle s'en ^{à sa revanche} revanche. Les passions
de l'âme troublent les sens, et leur font des impres-
sions fausses. Ils mentent et se trompent à l'envi.

De asemeni dela MONTAIGNE provine felul cum
cercetează noțiunile pe care și le fac oamenii
despre dreptate, legalitate, justiție, morală și au-
toritate pentru a arăta nețemeinicia lor. Toate i-
deile noastre în această privință nu rezistă unei
cercetări a rațiunii. Oamenii le-au moștenit dela
o generație la alta și s'au deprins să le respecte
fără să le cerceteze fundamentul lor. De îndată ce
le supun unei cercetări critice constată cât sînt
de șubrede. Ideile despre ce e moral și bine vari-
ază dela o epocă la alta și dela popor la popor.
Legile de asemenea, ceea-ce dovedește că nu pot să

fiu invocate în numele justiției deoarece-ce întâmplarea și fantezia hotărăsc unde e dreptatea.

Trois degrés d'élévation du pôle renversent toute la jurisprudence; Un méridien décide de la vérité; en peu d'années de possession, les lois fondamentales changent; le droit a ses époques. L'entrée de Saturne au Lion nous marque l'origine d'un tel crime. Plaisante justice qu'une rivière borne! Vérité au delà des Pyrénées, erreur au delà.

PASCAL conchide : obiceiul e fundamentul moralei, al justiției, al autorității. Cetățenii buni să se ferească să urmărească aflarea principiilor instituțiilor pe care le venerază. Dacă ar ajunge să le afle, tot edificiul social pe care-l respectă s'ar surpa. S'ar vedea atunci că forța și nedreptatea stau la baza justiției și autorității, că uzurparea e baza proprietății etc.

De și influența lui MONTAIGNE și în special a capitolului Apologiei de Raymond de Sebonde asupra Cugetărilor lui PASCAL e foarte mare, totuși PASCAL e ca moralist un cugetător original. Criticilor care l'ar acuza că la dânsul se găsesc multe idei împrumutate, PASCAL le-a răspuns de mult printr'o cugetare

în care spune că poate cine-va cu material luat de la alții sa facă o lucrare originală dacă acest material e altfel dispus și altfel întocmit decât în lucrările de unde e luat. PASCAL în cugetarea sa compară pe literat cu un jucător de minge - e aceeași minge dar unii o aruncă mai bine de cât alții.

Qu'on ne dise pas que je n'ai rien dit de nouveaux; la disposition des matières est nouvelle. Quand on joue à la paume, c'est une même balle dont on joue l'un et l'autre; mais l'un la place mieux. J'aimerais autant qu'on me dit que je me suis servi des mots anciens. Et comme si les mêmes pensées ne formaient pas un autre corps par une disposition différente de discours; aussi bien que les mêmes mots forment des autres pensées par leur différente disposition.

Si nu numai materialul împrumutat a fost altfel dispus de PASCAL de cât de predecesorii săi, dar PASCAL l'a impregnat cu alt spirit. De exemplu din Apologia pentru Raimond de Sebond a lui MONTAIGNE reese atitudinea sceptică a spiritului lui MONTAIGNE, după cum din Cugetările lui PASCAL asupra variațiunei ideilor oamenilor despre justiție, morală și legalitate reese atitudinea sceptică a lui PASCAL. E însă o mare deosebire între scepticismul

lui MONTAIGNE și cel al lui PASCAL. Scepticismul lui PASCAL e provizor. Plecând dela neputința minții omenești de a ajunge numai prin forțele ei la stabilirea ideii despre ce e drept și ce e nedrept, despre ce e moral sau nu, PASCAL vrea să ne silească să recunoaștem că fără ajutorul adevărilor revelate de religia creștină ne sbatem în chaos, rămânem în întuneric. Scepticismul provizor al lui PASCAL e un stadiu pentru a ajunge la certitudinea pe care ne-o dă religia. Din contra scepticismul lui MONTAIGNE e o atitudine definitivă a minții sale. In afară de aceasta reflecțiile acestor doi moraliști sînt colorate de sentimentele pe care cercetările lor le-au deșteptat în suflet. MONTAIGNE e distrat de spectacolul contrazicerilor omenești în morală, în justiție, în religie etc. El privește aceste contraziceri cu un zâmbet de ironie, se complace în spectacolul ce i se oferă. Din contra PASCAL e întristat de spectacolul neputinței minții omenești de a ajunge la noțiunea de Bine, de Adevăr, de Dreptate și e grăbit să scape de o incertitudine care nu-l

frământă de loc pe MONTAIGNE.

PASCAL e un moralist original nu numai prin faptul că a dat o altă întrebuintare unor idei exprimate de predecesorii săi și le-a impregnat cu alt spirit dar și fiind-că e autorul unor teorii originale asupra naturii morale a omului.

Astfel sînt ideile lui PASCAL asupra nevoii omului de a se distra; aceste idei constituie teoria lui PASCAL sur le divertissement. Omul, după cum arată PASCAL, fuge de ocaziile când ar rămâne singur cu sine, fuge de perspectiva de a nu avea alt tovarăș decât pe sine și de a fi pus în poziția de a se gândi la condiția în care trăește pe pământ, căci știe că în acest caz ar fi cuprins de tristețe. De aceea el caută să se distreze, căutând tot felul de ocupațiuni serioase sau frivole. Aceste ocupațiuni au darul să alunge gândurile triste care ne cuprind când suntem singuri și putem medita asupra soartei noastre, când ne vedem nemernicia noastră în univers, striviți de infinitul lumii, când vedem viața noastră ca un strop risipit într'o clipă neînsemnată între noianul timpurilor care ne-au precedat și

noianul timpurilor care vor veni, când ne vedem amenințați în această clipă neînsemnată pe care o trăim de suferinți fizice și de suferinți morale, împinși brutal către neantul care ne va înghiți și despre care nu știm nimic. Pentru a evita aceste gânduri triste, umblăm după tot felul de mijloace care să ocupe sufletul nostru cu alte gândiri; unele din aceste ocupațiuni i se par omenirei mai demne de noi, de exemplu politica sau știința, altele ca vânătoarea, jocul sau intrigile galante i se par frivole. În fond toate sînt de o potrivă de deșarte. Ne agităm și ne creăm dificultăți sau interese imaginare pentru a abate cugetarea noastră de la reflecțiile asupra mizeriilor și destinului nostru. Si PASCAL închide cu amărăciune seria sa de cugetări asupra nevoii de divertissement cu reflecția:

La seule chose qui nous console de nos misères est le divertissement, et cependant c'est la plus grande de nos misères. Car c'est cela qui nous empêche principalement de songer à nous et qui nous fait perdre insensiblement. Sans cela nous serions dans l'ennui, et cet ennui nous peusserait à chercher un moyen plus solide d'en sortir. Mais le divertissement nous amuse, et nous fait arriver in-

sensiblement à la mort.

Les hommes n'ayant pu guérir la mort, la misère, l'ignorance, ils se sont avisés, pour se rendre heureux, de ne point y penser.

Si totuși nu putem îndestula cu toată agitația noastră, cu toate grijile frivole pe care ni le creăm noi singuri, nevoia mare pe care inima noastră o simte de mulțumire, setea de fericire care ne mistuie. Inima noastră are aspirații infinite pe care e imposibil ca lumea aceasta, care nu oferă decât satisfacții limitate, plăceri mărginite, să le poată mulțumi. Cum va spune LAMARTINE în poezia L'isolement pentru a explica tristețea omului pe pământ; sufletul omului tânjește după un ideal pe care simte cum trebuie să fie dar pe care nu-l poate întâlni pe pământ:

Et ce beau idéal que toute âme desire
Et qui n'a pas de nom au terrestre séjour.

O altă vedere interesantă a lui PASCAL ca moralist e ca nu numai natura noastră fizică dar chiar ființa noastră morală e o scurgere neîncetată de fenomene. Sufletul nostru nu rămâne același, așa dar nici eul nostru moral; sentimentele la care ținem

mai mult, despre care credem că sînt înrădăcinate mai adînc în sufletul nostru dispar. Aşa de exemplu iubirea. Această dispariţie a sentimentelor noastre ne umple de tristeţe: "C'est une chose horrible de sentir s'écouler tout ce qu'on possède".

O altă vedere interesantă a lui PASCAL ca moralist e că sentimentele cele mai puternice ale noastre nu au un substrat solid în realitate. Ce iubim la o persoană? Pe ea sau unele calităţi pe care le poate pierde dela o zi la alta; o găsim frumoasă dar vărsatul îi poate strica trăsăturile, o boală îi poate altera tenul. Am iubit aşa dar într'însa ceva care nu era al ei după cum când admirăm pe un bărbat admirăm în el lucruri care nu-s el căci şi dînsul în urma unei boale poate pierde inteligenţa sau memoria.

În scrutarea naturei morale a omului, unele cugătări ale lui PASCAL sînt de o foarte mare îndrăzneală şi prevestesc unele teorii ştiinţifice de astăzi; de exemplu părerile sale asupra naturei considerată ca rezultatul unor obişnuinţe sau de-

prinderi câştigate în cursul timpului și fixate prin ereditate. Se zice, spune PASCAL, că deprinderea e o a doua natură, dar oare nu ar fi tot așa de drept să spunem "que la nature est une première coutume, comme la coutume est une seconde nature". În reflecția aceasta găsim pare că o presimțire a teoriilor evoluționiste ale lui DARWIN.

Spre deosebire de alți apologiști ai religiei creștine meritul cel mare al lui PASCAL e de a fi fost un moralist pătrunzător și adânc și de a-și fi expus sub o formă literară atât ideile sale de apologist cât și ideile sale de moralist.

Ceea-ce face valoarea literară a Cugetărilor lui PASCAL e că găsim în această lucrare însușiri care pare că se exclud: foarte multă vigoare ca dialectician și totodată sensibilitatea și imaginația unui poet.

În ce privește raționamentele e de observat că ele pornesc nu numai din mintea dar și din inima lui PASCAL. Una din cugetările sale spune: "Le coeur a ses raisons que la raison ne connait pas". La argumentele

pe care le produce dialectica sa de matematician se
adaogă de multe ori și convingerea pornită din ce-
rințele inimei sale. Un astfel de raționament în ca-
re dialectica omului de știință se asociază cu do-
rința aprinsă a inimei sale de a face să triumfe
cerințele inimei, îl găsim în argumentarea numită
"le pari de Pascal", în argumentarea necesității de
a crede în Dumnezeu prezentată ca un rămășag, ca un
pari în care e în interesul nostru să pariăm mai
bine pentru existența lui Dumnezeu de cât să luăm
o atitudine contrară ideii că Dumnezeu există. De
pariat trebuie să pariăm spune PASCAL, prin faptul
chiar că trăim, căci trăind vom duce sau o viață în
conformitate cu principiile religiei creștine, sau
contra ei. A ne abține să pariăm, înseamnă să pariăm
contra. Trebuie să facem ca jucătorii, să jucăm soț
sau fără, pajură sau număr, croix ou pile. Ce riscăm
dacă pariăm pentru creștinism? Să ducem o viață pe
care cei lipsiți de înțelepciune o numesc o viață
de privațiuni, dar care în realitate e o viață de li-
niște, o viață lipsită de plăcerile lumii, dar și de

necazurile și nemulțumirile ei și care ne ducă la o eternitate de plăcere. Pariând contra ne expunem în schimbul unei scurte vieți de mulțumiri pământești foarte discutabile la o eternitate de chinuri.

PASCAL discută cu partizantul ideii că e mai bine să nu parieze și caută să-l convingă recurgând la un argument bazat pe calculul probabilităților:

Votre raison n'est pas blessé en choisissant l'un que l'autre, puisqu'il faut nécessairement choisir. Voilà un point vidé; mais votre beatitude? Pesons le gain et la perte en prenant croix, que Dieu est. Estimons ces deux cas: si vous gagnez, vous gagnez tout; si vous perdez vous ne perdez rien. Gagez donc qu'il est, sans hésiter. - Cela est admirable: oui il faut gager; mais je gage peut-être trop. - Voyons. Puisqu'il y a pareil hasard de gain et de perte, si vous n'aviez qu'à gagner deux vies pour une, vous pourriez encore gager. Mais s'il y en avait trois à gagner, il faudrait jouer (puisque vous êtes dans la nécessité de jouer), et vous seriez imprudent, lorsque vous êtes forcé à jouer de ne pas hasarder votre vie pour en gagner trois à un jeu où il y a pareil hasard de perte et de gain. Mais il y a une éternité de vie et de bonheur. Mais il y a ici une infinité de vie infiniment heureuse à gagner, un hasard de gain contre un nombre fini de hasards de perte, et ce que vous jouez est fini. Cela est tout parti. Partout où est l'infini et où il n'y a pas infinité de hasards de perte contre celui de gain, il n'y a point à balancer, il faut tout donner. Et ainsi, quand on est forcé à jouer, il faut renoncer à la raison pour gar-

der la vie plutôt que de la hasarder pour le gain infini, aussi prêt à arriver que la perte du néant.

Este evident că o astfel de argumentare poate să fie combătută. Astfel criticul PREVOST PARADOL în Essais sur les moralistes français, o lucrare clasică a criticei din secolul al XIX-lea, reluând părerile lui VOLTAIRE și CONDORCET arată că pariul lui PASCAL nu are caracterul de constrângere pe care PASCAL vrea să i-l dea, căci unul din elementele indispensabile ale ori-cărui pariu, șansa, lipsește, căci hazardăm plăcerile vieții acesteia, plăceri pozitive, ori cât de mizerabile i-ar părea lui PASCAL pentru o eternitate de fericiri de care nu sîntem siguri că există sau nu.

Argumentul pariului e caracteristic pentru felul cum caută să raționeze PASCAL cu demonstrațiuni în care intervine și toată dorința aprinsă a sufletului său să ne câștige de partea credinței. Referindu-se la acest fel de argumentare plină de aprindere, un critic a caracterizat-o prin vorbele "la géométrie enflammée des Pensées de Pascal".

Această sensibilitate a lui PASCAL care răsbate chiar când argumentează, se revarsă din belșug în pasagiile în care lasă numai inima sa să vorbească. Așa e le Mystère de Jésus unde după o meditație asupra unui pasagiu din Evanghelia Sf. Ioan termină printr'un dialog între autor și ISUS pe care l-am citat. Intreg acest mystère de Jésus e plin de pasiune mistică iar vorbele pe care PASCAL i le atribuie lui ISUS sînt pline de o înduioșare care mișcă.

Această sensibilitate înduioșată devine alteori capabilă să priceapă și să ne miște și pe noi de poezia grandioasă a infinitului și să se înfiore, înflorându-ne și pe noi în fața priveliștei infinității spațiului în care sîntem un atom neînsemnat și a infinității timpului în care nu reprezentăm decât un punct.

Je vois ces effroyables espaces de l'univers qui m'enferment, et je me trouve attaché à un coin de cette vaste étendue, sans que je sache pourquoi je suis plutôt placé en ce lieu qu'en un autre, ni pourquoi ce peu de temps qui m'est donné à vivre m'est assigné à ce point plutôt qu'en un autre de

toute l'éternité qui m'a précédé et de toute celle qui me suit. Je ne vois que des infinités de toutes parts, qui m'enferment comme un atome, et comme une ombre qui ne dure qu'un instant sans retour. Tout ce que je connais est que je dois bientôt mourir; mais ce que j'ignore le plus est cette morte même que je ne saurais éviter.

Sensibilitatea care se revarsă aci într'o lungă contemplare asupra soartei omului se concentrează în cugetarea următoare, una din cele mei alese ale lui PASCAL și care e remarcabilă și prin felul cum e tăiată de o pauză înainte de ultima vorbă ca și cum emoția de care e cuprins autorul în fața tăcerii veșnice a întinderii nemărginite a firmentului îi taie respirația și-i sugrumă vorba.

Le silence éternel de ces espaces infinis m'effare.

Alte ori această sensibilitate face loc ironiei și această ironie se traduce printr'un umor de o fantezie aproape bufonă. Așa e cugetarea asupra cauzelor și efectelor amorului care se termină prin reflecția sugerată de rivalitatea lui Antoniu și a lui Octav care a avut o importanță așa de mare asupra istoriei Romane, de dorința fiecăruia din

ei de a stăpâni pe frumoasa Cleopatra, regina Egiptului.

Le nez de Cléopâtre s'il eût été plus court toute la face de la terre aurait changé.

O reflecție de o ironie care se exprimă cu acelaș umor bufon e cea despre neînsemnătatea cauzelor unor mari evenimente: restabilirea dinastiei în Anglia e datorită unui fir de nisip așezat în vesica lui Cromwell.

Cromwell allait ravager toute la chrétienté; la famille royale était perdue, et la sienne à jamais puissante, sans un petit grain de sable qui se mit dans son uretère. Rome même allait trembler sous lui; mais ce petit gravier s'étant mis là, il est mort, sa famille abaissée, tout en paix, et le roi rétabli.

În afară de sensibilitate PASCAL posedă și o altă însușire care face din acest moralist un poet în proză: anume imaginația. Imaginația lui PASCAL e atât de vie în cât dă de multe ori o formă dramatică ideilor și reflecțiilor sale.

Astfel când imaginează o conversație între dânsul și un partizan al neexistenței lui Dum-

nezeu în şirul de cugetări care a fost numit le pari de Pascal. Tot astfel, le Mystère de Jésus în care PASCAL imaginează un dialog între el și ISUS e o meditație care se termină printr'o scenă dramatică.

Imaginația lui PASCAL e iubitoare de tablouri grandioase; astfel e taboul cu care se deschid Cugetările și pe care criticii l'au intitulat les deux infinis, căci ne înfățișează pe om ca pe un grăunte nemernic între infinitul mare, infinitul universului care-i strivește făptura slabă și neputincioasă și infinitul mic care e înfățișat de infinitatea complexității organelor unui viermișor.

Que l'homme contemple donc la nature entière dans sa haute et pleine majesté; qu'il éloigne sa vue des objets bas qui l'environnent; qu'il regarde cette éclatante lumière mise comme une lampe éternelle pour éclairer l'univers; que la terre lui paraisse comme un point, au pris du vaste tour que cet astre décrit, et qu'il s'étonne de ce que ce vaste tour lui-même n'est qu'un pointe très délicate à l'égard de celui que les astres qui roulent dans le firmament embrassent. Mais si notre vue s'arrête là, que l'imagination passe outre: elle se lassera plus tôt de concevoir que

la nature de fournir. Tout ce monde visible n'est qu'un trait imperceptible dans l'ample sein de la nature.

Qu'est-ce qu'un homme dans l'infini? Mais pour lui présenter un autre prodige aussi étonnant, qu'il recherche dans ce qu'il connaît les choses les plus délicates. Qu'un ciron lui offre dans la petitesse de son corps des parties incomparablement plus petites, des jambes avec des jointures, des veines dans les jambes, du sang dans ces veines, des humeurs dans ce sang, des gouttes dans ces humeurs, des vapeurs dans ces gouttes; que, divisant encore ces dernières choses, il épuise ses forces en ces conceptions, et que le dernier objet ou il peut arriver soit maintenant celui de notre discours; il pensera peut-être que c'est là l'extrême petitesse de la nature. Je veux lui faire voir là dedans un abîme nouveau. Je lui veux peindre non-seulement l'univers visible, mais l'immensité qu'on peut concevoir de la nature, dans l'anceinte de ce raccourci d'atome.

Car enfin qu'est-ce que l'homme dans la nature? Un néant à l'égard de l'infini, un tout à l'égard du néant, un milieu entre rien et tout. Infiniment éloigné de comprendre les extrêmes, la fin des choses et leur principe sont pour lui invinciblement cachés dans un secret impénétrable; également incapable de voir le néant d'où il est tiré, et l'infini où il est englouti.

Această imaginație care ne dă viziunea grandioasă a infinitului mare și a infinitului mic, e de o frumusețe sublimă pe care n'o găsim de

multe ori la poezii care au scris versuri:

Intr'una din Cugetările sale cu privire la arta literară PASCAL declară: Quand on voit le style naturel on est tout étonné et ravi, car on s'attendait de voir un auteur et on trouve un homme.

Aceeși surprindere plăcută o avem citind Cugetările: în loc de un apologist sever și ursuz descoperim un om cu o sensibilitate când înduioșată, când iubitoare de o ironie plină de umor, cu o imaginație evocatoare de tablouri grandioase și sublime.

Prin aceste însușiri PASCAL e un izolat printre scriitorii clasici în ale căror opere de cele mai multe ori se reflectă rațiunea rece și cugetarea obiectivă, și devine un scriitor foarte modern, foarte apropiat de noi.

LA ROCHEFOUCAULD.

În timpul când PASCAL, în chiliile mănăstirii de la Port Royal se gândia să strângă materialele marelui sale opuscolo apologetic pe care moartea îl va împiedica să termine, un alt mare moralist, LA ROCHEFOUCAULD, supunea aprecierii celor mai strălucite saloane ale Parisului primele sale Maxime, în care încheie experiența sa plină de desamăgiri asupra oamenilor și a societății.

Viața acestui moralist care e în același timp un foarte mare senior, se împarte în două perioade distincte. Prima e aceea care merge de la nașterea sa în 1613, până la sfârșitul războiului civil al Frondei, adică până la 1652. Această perioadă e perioada de viață activă, militară și politică a lui LA ROCHEFOUCAULD, cea în care aspiră să joace un rol însemnat în arena publică. Perioada a doua e cea de reculegere în care trăgând învățături din agitațiile sale anterioare inutile din punct de vedere practic și care l'au umplut de amărăciune, formulează rezultatele

experienței sale în Maxime, după ce în Memorii consemnase toate faptele politice și militare la care participase.

Numele primitiv al moralistului era Francois VI. prince de Marsillac, dar după moartea tatălui său luă numele de duc de la ROCHEFOUCAULD. El se trage din cele mai vechi familii nobile din Franța, căci după genealogia pe care o stabilește scriitorul, noblețea îi era anterioară secolului al XIV-lea. Fiind numai în vârstă de 16 ani, se angajă ca voluntar în armatele lui Ludovic al XIII-lea care duceau campanii în Italia și în Flandra, și desigur ar fi ajuns la ranguri militare strălucite din cauza priceperii sale în meșteșugul armelor și a bravurei sale, dacă n'ar fi făcut o opozitie înverșunată lui RICHELIEU, pe care, ca aproape întreaga noblețe a acestei epoci, îl consideră ca dușmanul personal al castei sale. LA ROCHEFOUCAULD și lucrul acesta transpiră din Memoriile sale, încarnează idealul feudal al nobleței din timpul lui Ludovic al XIII-lea pe care Richelieu urmărește s'o doboare, și a cărei ruină va fi consumată prin

alte mijloace de Ludovic al XIV-lea căci marele rege în loc să înfrâne pornirile de independență și nesupunere ale marelui aristocrații prin frica eșafodului, o va atrage la Curte și o va transforma într'o clasă de curteni, o va domestici făcând'o să aștepte tot de la favoarea regelui.

LA ROCHEFOUCAULD, în ura sa contra lui Richelieu dar și îndrăgostit de Ana de Austria, intră într'un complot care avea de scop să scape de regină de persecuțiile Cardinalului prim ministru.

LA ROCHEFOUCAULD fu atât de aprins chiar în înverșunarea sa contra lui Richelieu și în devotamentul său pentru Ana de Austria încât formă chiar planul românesc de a răpi pe regină de la Curte spre a o duce într'un adăpost sigur. Complotul fu descoperit și LA ROCHEFOUCAULD după ce fu întemnițat cât-va timp la Bastilia, fu liberat cu condiția să stea în exil la o moșie din Angoumois. După moartea primului ministru și a lui Ludovic al XIII-lea, Ana de Austria ajunse regentă în timpul minorității lui Ludovic al XIV-lea. Ana de Austria care-i datora foarte mult, se arată ingrătă față de acest senior așa de devotat

și care suferise multe neajunsuri din cauza devotamentului ce i-l arătase. Regina regentă și noul prim ministru, Cardinalul Mazarin, îl mistificară cu tot felul de făgădueli de posturi însemnate, dar care toate fură atribuite altora. Necazul de a fi amăgit îl aruncă pe LA ROCHEFOUCAULD în partidul nobililor nemulțumiți, care deslănțuiră războiul civil numit al Frondei. Ceeace atrase pe LA ROCHEFOUCAULD în partidul Frondeurilor fu și iubirea sa pentru M-me de Longueville, sora unuia din capii Frondei, ducele de Condé. Cu toată aversiunea ce o resimțea să continue războiul civil după ce se oferise răsvrățiților din partea lui Mazarin, condiții de pace favorabile, deși era amenințat cu ruina căci armatele regale distruseseră castelul său din Angoumois, LA ROCHEFOUCAULD continuă să lupte târât de pasiunea sa pentru M-me de Longueville.

Trădarea iubitei sale îl făcu să se retragă din rândurile răsvrățiților. Suferințele morale ale înșelării de femeea în care-și pusese toată iubirea și toată încrederea sa veniră să se adauge la suferințele fizice îngrozitoare pe care i le pricinui o

rană primită într'o luptă a Frondeurilor cu trupele regale produsă de o descărcătură de pușcă în ochiu. Luni întregi stete sub amenințarea că își va pierde vederea și silit să trăiască ascuns de teama persecuțiilor lui Mazarin, în timp ce chiar tovarașii lui din ajun îl învinuiau pe nedrept că ar fi trădat pe Condé, căpetenia Frondeurilor.

În 1653 în vârstă numai de 40 ani, LA ROCHEFOUCAULD desgustat de ori-ce activitate politică, se retrage la moșia sa de la Verteil; pe marginile râului Charente, în provincia din vestul Franței numită Angoumois. În singurătatea de aci cugetă asupra tinereței sale petrecută fără folos și meditează asupra purtării oamenilor cu care a fost în relații. În liniștea de la țară rana ce o avea la față se vindecă iar îngrijirile ce i se dară îl făcură să-și recapete vederea. Dar inima lui primise răni care nu se cicatrizară; crezuse în amicitie, în generozitatea semenilor, în iubire - în toate fusese amăgit și reamemorarea tuturor împrejurărilor în care fusese amăgit îl umple de amărăciune.

Ca un derivativ la mâhnirea sa el își scrie la

Verteil între 1654 și 1659 Memoriile asupra evenimentelor războiului civil al Frondei. Fieea lui de intelectual îl face să uite încetul cu încetul resentimentele sale și urmărind desfășurarea întâmplărilor să caute să-și dea seama numai de mobilele actelor prietenilor ca și ale adversarilor săi.

Stăpânind orice sentiment de ură contra celor care îi făcuseră rău, LA ROCHEFOUCAULD adoptă în Memorii tonul rece al unui istoric și spre deosebire de alți autori de Memorii care mereu pun persoana lor înaintea, autorul dovedind măsura și creșterea desăvârșită a unui aristocrat, rămâne pe cât posibil pe al doilea plan și vorbește despre dânsul în a treia persoană. În autorul Memoriilor e însă ușor de descoperit autorul Maximelor. Explicând mobilele care au îndemnat pe atâtea persoane să se răsvrătească în contra Curții și a lui Mazarin, LA ROCHEFOUCAULD dă de interesele particulare ale fiecărui frondeur: Condé, M-me de Longueville, ducele de Nemours, La Rochefoucauld își dă seama că toate aceste persoane au fost mânate de interes și toate au căutat să ascundă acest interes sub o mască atrăgătoare. În același timp la această constatare pesi-

nistă se adaugă o alta, aceea că soarta e mai puternică decât voința oamenilor și că "la fortune règle les événements plus souvent que la conduite des hommes", reflecție care-și are corespondentul în cuvintele cronicarului moldovean MIRON COSTIN contimporan cu dânsul: "Nu sunt vremile sub cârma omului dar bietul om sub vremi".

Memoriile conțin faptele și întâmplările din propria sa experiență. Meditând asupra acestor fapte. La ROCHEFOUCAULD va putea, generalizând observațiile și concluziile sale, să ajungă la filosofia formulată în Maximile sale.

In 1659 la ROCHEFOUCAULD terminând redactarea Memoriilor, se stabilește la Paris. In saloanele ce se deschiseră din nou după liniștirea războaielor civile LA ROCHEFOUCAULD fu prețuit. Era un om de lume desăvârșit. Cu toată ideea proastă ce și-o făcuse despre natura omenească era de o politețe rafinată și poseda cum zice adversarul său, Cardinalul de Retz în portretul ce l'a lăsat despre dânsul în Memoriile sale: "une douceur, une insinuation et une facilité de moeurs admirables." LA ROCHEFOUCAULD era tipul reprezentativ al marelui senior bine crescut ștergându-și personali-

tatea pentru a lăsa pe interlocutori să-și pună în valoare pe a lor, atrăgându-și simpatia lor prin arta cu care știa să-i pună în situație să-și afirme meritele. LA ROCHEFOUCAULD era cu alte cuvinte ceea ce în limbajul secolului al XVII-lea se numea "un parfait honnête homme".

In portretul în care LA ROCHEFOUCAULD s'a înfățișat pe sine însuși și care a fost publicat mai întâiu într'un Recueil de portraits, dédiée à Mademoiselle, (e vorba de M-elle de Montpensier nepoata lui Ludovic al XIII-lea și vara lui Ludovic al XIV. în 1659), LA ROCHEFOUCAULD ne dă următoarele informații asupra înclinațiilor sale de om de societate:

La conversation des honnêtes gens est un des plaisirs qui me touchent le plus. J'aime qu'elle soit sérieuse, et que la morale en fasse la plus grande partie. Cependant je sais la goûter aussi lorsqu'elle est eujouée; et si je ne dis pas beaucoup de petites choses pour rire, ce n'est pas du moins que je ne connaisse pas ce que valent les bagatelles bien dites, et que je ne trouve fort divertissante cette manière de badiner, où il y a certains esprits prompts et aisés qui réussissent si bien.

Dar conversația care-i făcea mai multă plăcere era aceea a doamnelor. LA ROCHEFOUCAULD găsește că

femeile au în conversație un farmec pe care nu-l posedă bărbații și că știu să dea o înfățișare plăcută ori-cărui lucru pe care-l spun.

J'ai une civilité fort exacte parmi les femmes, et je ne crois pas avoir jamais rien dit devant elles qui leur ait pu faire de la peine. Quand elles ont l'esprit bien fait, j'aime mieux leur conversation que celle des hommes: ou y trouve une certaine douceur qui ne se rencontre point parmi nous; et il me semble, outre cela, qu'elles s'expliquent avec plus de netteté, et qu'elles donnent un tour plus agréable aux choses qu'elles disent.

De farmecul acestei conversații LA ROCHEFOUCAULD s'a bucurat mai bine de zece ani în saloanele marchizei de Sablé, unde se aduna elita intelectuală a epocii.

În perioada mondenă a vieții sale, PASCAL frecventează acest salon împreună cu prietenul său, le chevalier de Méré și e probabil că discuțiile și conversațiile din acest salon să-i fi sugerat unele reflecții din Discours sur les passions de l'amour. Nu putem ști dacă LA ROCHEFOUCAULD a întâlnit în salonul marchizei de Sablé, dar a cunoscut aci pe M-me de SEVIGNÉ autoarea unor scrisori celebre și pe M-me de Lafayette.

autoarea romanului de analiză psihologică "La princesse de Cleves și care în ultimii ani ai vieții scriitorului deveni prietena sa cea mai bună.

În salonul doamnei de Sablé frecventat de numeroși janseniști, conversațiile erau în genere grave, și se discutau foarte mult chestii de morală. În urma acestor discuții asupra unor subiecte ca: amorul, gelozia, vanitatea, oaspeții formulau acasă în sentințe sau maxime substanța convorbirii asupra materiei tratate sau părerile lor personale asupra chestiei și aceste maxime erau supuse din nou aprecierii și discuției salonului. Era un joc literar care punea în exercițiu aptitudinile psihologice ale oaspeților, după cum în alte saloane, de exemplu în cel al ducesei de Montpensier (vara lui Ludovic al XIV-lea și nepoata lui Ludovic al XIII-lea) numită și la Grande Mademoiselle, era la modă jocul portretelor literare, fie care din oaspeți căuta să analizeze trăsăturile personalității morale a unui alt oaspete. Negreșit sunt multe observațiuni puerile în aceste portrete, dar sunt și multe observații care denotă o deosebită pătrundere psihologică și îndemănare literară. Astfel

dacă într'unul din portretele din La Galerie de M-elle de Montpensier ni se spune că o persoană al cărui portret ne e înfățișat a descoperi că sunt "douze facons dont on peut soupirer", în schimb e ușor de a ne da seama de calitățile și de dispozițiile sufletești ale celor mai multe din persoanele al căror portret ne e prezentat iar limba literară făcu progrese prin crearea a tot felul de termeni care până atunci nu fuseseră întrebuințați ca: tour, ménagements, démêler, délicat, finesse, etc. care au îmbogățit în mod foarte fericit vocabularul analizei morale. Moda portretelor literare a devenit o adevărată manie pe la 1660 și acestei mode îi plătește tributul său și LA ROCHEFOUCAULD, făcându-și singur portretul din care am făcut citații, cum și adversarul său politic, Cardinalul de Retz care ne-a lăsat în Memoriile sale un admirabil portret literar al lui LA ROCHEFOUCAULD, în care e de remarcă felul cum fie-care elogiu e retractat imediat prin o critică și cum cu o adevărată măiestrie meritele și defectele personajului se cum-pănesc.

Il y a toujours eu du je ne sais quoi en M. de La Rochefoucauld. Il a voulu se mêler d'intrigues dès son enfance, et en un temps ou il ne sentait pas les petits intérêts, qui n'ont jamais été son faible, et où il ne connaissait pas les grands, qui, d'un autre sens, n'ont pas été son fort.

Il n'a jamais été guerrier, quoiqu'il fût très soldat. Il n'a jamais été par lui-même bon courtisan, quoiqu'il ait eu toujours bonne intention de l'être. Il n'a jamais été bon homme de parti, quoique toute sa vie il y ait été engagé. Cet air de honte et de timidité, que vous lui voyez dans la vie civile, s'était tourné dans les affaires en air d'apologie. Il croyait toujours en avoir besoin; ce qui joint à ces Maximes, qui ne marquent pas assez de foi à la vertu, et à sa pratique, qui a toujours été de chercher à sortir de ses affaires avec autant d'impatience qu'il y était entré, me fait conclure qu'il eût beaucoup mieux fait de se connaître et de se retenir à passer, comme il l'eût pu, pour le courtisan le plus poli qui eût paru dans son siècle.

In felul acesta de convorbirile și discuțiile din salonul marchizei de Sablé se leagă Maximele lui La ROCHFOUCAULD. La reflecțiile pe care experiența sa politică putea să i le sugereze se adăogau reflecțiile pe care le putea formula gândindu-se la chestiunile discutate cu oaspeții doamnei de Sablé. Ambițiile sale în tinerețe se îndreptaseră spre scopuri politice, dar se terminaseră prin decepții. Acum în toamna vieții, ambițiile sale iau altă direcție

îndreptându-se spre literatură. În portretul ce ni l'a lăsat despre el însuși, deși își recunoaște meritul de a avea un condei bun atât în versuri cât și în proze, afectează desprețul unui mare aristocrat, pentru talentul de a scrie, căci n'ar vrea să fie amestecat el care e prinț și duce, în ceata scriitorilor, oameni de o condiție socială modestă și născuți din părinți obscuri. Dar din scrisorile sale către M-me de Sablé trimise în anii care au precedat publicarea Maximilor sale se vede preocuparea autorului de a câștiga reputație literară cu ajutorul operei pe care o pregătește. La ROCHEFOUCAULD învederează această preocupare și prin corectarea neîncetată a Maximelor sale spre a le da o formă mai desăvârșită. Cu privire la justetea ideilor ce le exprimă el consultă de multe ori pe M-me de Sablé al cărui gust și a cărei pricepere o prețuește în deosebi după cum îi spune într'o scrisoare:

Vous savez bien que je ne crois qu'à vous sur certains chapitres et surtout sur les replis du coeur.

Cartea lui La ROCHEFOUCAULD: Réflexions ou sentences et maximes morales, apărută mai întâiu în 1665, cu-

prinde 318 maxime. Numărul lor fu sporit în edițiile ulterioare date de însuși la ROCHEFOUCAULD; așa într'a cincea ediție și ultima, apărută în 1678, numărul maximelor se ridică până la 504. La ROCHEFOUCAULD nu numai a adăos maxime noi la cele publicate anterior dar a modificat și textul primei ediții; astfel a suprimat o lungă reflecțiune asupra amorului propriu cu care debutează ediția I-a deoarece ce i s'a părut probabil că această reflecție diluează ideile pe care le exprimă în mod mai concis în diferite maxime și că repetirea ideilor asupra aceleiași chestii slăbește efectul lor.

Maximele lui La ROCHEFOUCAULD sunt bazate pe un sistem filosofic care-și explică toată activitatea omenească. După acest sistem, amorul propriu stă la baza tuturor sentimentelor noastre și e mobilul tuturor acțiunilor noastre, chiar al celor care par mai generoase și mai desinteresate. Amorul propriu intră ca un element în alcătuirea tuturor viciilor și virtuților noastre, ba chiar el le pricinuește.

Prin amor propriu La ROCHEFOUCAULD înțelege iubirea de noi înșine, grija de a creea avantajii persoa-

nei noastre atât fizice cât și morale. Amorul propriu e în fond egoismul nostru, e tendința să dăm satisfacție ființei noastre morale sau fizice, să-i creăm posibilitatea să crească, să se desvolte în paguba ființei morale sau fizice a celorlalți.

Maxima a treia ne arată direcția în care La ROCHE-FOUCAULD va conduce cercetările sale:

Quelque découverte que l'on ait faite dans le pays de l'amour propre, il y reste encore bien des terres inconnues.

Aceste domenii necunoscute și care au fost explorate de La ROCHEFOUCAULD sunt cele ale virtuților și a însușirilor nobile și înalte ale omului. Rezultatul cercetărilor sale La ROCHEFOUCAULD l'a consemnat în cugetarea care servește de motto sau de epigraf scrierii sale.

Nos vertus ne sont le plus souvent que des vices déguisés.

Prima din maximele sale explică acest motto:

Ce que nous prenons pour des vertus n'est souvent qu'un assemblage de diverses actions et de divers intérêts, que la fortune ou notre industrie savent arranger; et ce n'est pas toujours par valeur et par chasteté, que les hommes sont vaillants, et que les femmes sont chastes.

La ROCHEFOUCAULD caută să discerneze ce se ascunde la spatele vitejiei bărbaților și a castității.

femeilor ; el caută să-și dea seama de mobilele unei purtări care face ca unii bărbați și unele femei să fie socotiți că au virtuți, ce le atrag considerație. LA ROCHEFOUCAULD, observă mai întâiu că virtuțile ca și pasiunile au ca bază constituția fizică și temperamentul individului. Pasiunile sunt "les divers degrés de la chaleur et de la froideur du sang". Omul nu-și dirijează pasiunile dar ele îl conduc pe dânsul. O femeie cu un temperament rece va putea ușor să fie virtuoasa, după cum un bărbat înzestrat de natură cu un sânge aprins și cu nervi tari ușor va putea să facă acte de bravură.

La vanité, la honte et surtout le temperament, font souvent la valeur des hommes et la vertu des femmes.

LA ROCHEFOUCAULD asociază așa dar de cauze datorite constituției fizice și mobile esite din natura morală a omului cum sunt vanitatea și rușinea, sentimente derivate din amorul propriu, din dorința ca lumea să aibă ideea cea mai bună despre personalitatea noastră morală. Intr'o altă maximă analizează cu mai multă precizie încă mobilele vitejiei unor bărbați și adaugă la dorința de a ne crea o reputație

și intenția de a câștiga avere de pe urma acestei re-putații.

L'amour de la gloire, la crainte de la honte, le dessein de faire fortune, la desir de rendre notre vie commode et agréable, et l'envie d'abaissier les autres, sont souvent les causes de cette valeur si célèbre parmi les hommes.

După cum a analizat toate mobilele care vin de se asociază constituției fizice a bărbaților pentru a produce vitejia unor bărbați, tot astfel analizează și mobilele care vin de se asociază unui temperament rece pentru a produce castitatea femeilor și găsește pentru ele dorința de a duce o viață liniștită, vani-tatea de a se bucura de reputația de a fi virtuozose și cochetăria care le învață că onestitatea dă și mai mare preț favorurilor pe care ar putea să le acor-de, arătând cât sunt de rare.

La sévérité des femmes est un ajustement et un fard qu'elles ajoutent a leur beauté.

L'honnêteté des femmes est souvent l'amour de la reputation et de leur repos.

LA ROCHEFOUCAULD procedând astfel pentru cele mai multe virtuți arată mobilele lor interesate și cum

un egoism latent - ceea-ce numește el l'amour propre se ascunde în spatele lor. In felul acesta arată că recunoștința e numai dorința de a căpăta prin demonstrațiuni cari pot fi plăcute cuiva noi binefaceri de la dânsul. Căci omul urăște pe binefăcătorul său de care se simte legat prin anume obligații de care ar vrea să scape cât mai repede căci le simte povara.

Amiciția e pentru dânsul un schimb de servicii sau o legătură din care amorul propriu al cuiva speră să tragă foloase. Si totuși, oricât de rară e amiciția ea se întâlnește mai des decât amorul. La ROCHEFOUCAULD analizează călculele și combinațiile care se ascund sub eticheta amorului și de care adevăratul amor e foarte străin. Cugetarea următoare arată ce se ascunde sub cuvântul amor. E vorba nu de interese materiale, dar de sentimente care înșeală pe cei care iubesc și care în amor găesc un prilej pentru a-și procura emoțiuni de care sufletul lor e dornic, primejdii și riscuri care să alunge plictiseala, riscuri care să satisfacă dorința lor de intrigă și aventură.

Les femmes croient souvent aimer, encore qu'elles

n'aient pas. L'occupation d'une intrigue, l'emotion d'esprit que donne la galanterie, la pente naturelle au plaisir d'être aimées, et la peine de refuser, leur persuadent qu'elles ont de la passion lorsqu'elles n'ont que de la coquetterie.

Rezultatul acestei analize necruțătoare a mobililor acțiunilor noastre e o înfățișare foarte întu-necată a naturei morale a omului, care a indignat pe mulți critici. Negreșit i se pot face imputări lui LA ROCHEFOUCAULD, în ce privește metoda urmată în analiza sa. Se poate imputa că uită că printre mobilele unei acțiuni se asociază la mobilele interesate și altele desinteresate și că în mod sistematic negli-jează pe cele desinteresate și ține seamă numai de cele interesate. De exemplu când zice: La clémence des princes n'est souvent qu'une politique pour gagner l'affection des peuples - e evident că prin-tre motivele care dictează unui rege clemența e și dorința politică de a câștiga afecțiunea poporului. Dar la acest motiv interesat se pot adăoga altele desinteresate, bunătatea, mila, o iubire sinceră pentru popor, ale cărui greșeli regele le iartă etc. motive pe care nu vrea să le vadă LA ROCHEFOUCAULD. În sfârșit sunt acțiuni foarte rare, ce e drept, dar

există acțiuni care sunt pornite dintr'un imbold al inimei în care nu intră absolut deloc interesul. Omul care cu prețul vieții sale scapă un copil din mijlocul flăcărilor nu se gândește la satisfacțiile vanității pe care actul său de curaj i le va procura, dar ascultă numai de o pornire de a se devota care e irezistibilă. LA ROCHEFOUCAULD are de foarte multe ori dreptate dar nu totdeauna. De altfel pare că el însuși a recunoscut eroarea sa, deoarece ce a atenuat ceea-ce dădea maximelor un caracter absolut, adăogând în edițiile ulterioare celei din 1665 vorbe ca souvent, la plupart du temps etc. Greșala cea mai mare a lui LA ROCHEFOUCAULD e confundarea sub aceeași etichetă de amor propriu a două lucruri deosebite: grija interesului nostru personal sentiment josnic, meschin și iubirea personalității noastre morale în ceea-ce are mai înalt, iubire care ne face să sacrificăm interesele noastre în folosul sentimentelor nobile ale eului nostru, a concepției ce ne-o facem despre datorie de exemplu. Amorul propriu devine în cazul acesta sinonim cu virtute căci înseamnă o luptă, o luptă pentru triumful părților celor mai înalte ale conștiinței noastre. In lunga

FASCICOLA XIII.

sa maximă asupra amorului propriu care figura în ediția I-a din 1665 și pe care a suprimat-o în edițiile ulterioare din cauza lungimei sale, LA ROCHEFOUCAULD nu face distincția între aceste manifestări unele lăudabile și altele reprobabile ale amorului propriu căci cum spune el însuși, amorul propriu se poate asocia cu austeritatea cea mai mare și poate să nesocotească satisfacția plăcerilor imediate, pentru ca să-și poată atinge scopul.

Maximele lui LA ROCHEFOUCAULD conțin erori nu numai prin faptul că autorul neglijează mobilele desinteresate ale acțiunilor omenești dar și pentru că moralistul face enumerări incomplete. Astfel vorbind de ipocrizia manifestărilor tristeții noastre când pierdem pe cine-va, enumeră toate motivele pentru care vărsăm lacrimi. Plângem pentru că am pierdut un sprijin sau un protector, plângem din dorința ca lumea să creadă că avem o inimă duiosă, simțitoare, în sfârșit, și în acest caz se găsesc multe femei ambițioase, din dorința de a părea inconsolabile. Cu multă finețe LA ROCHEFOUCAULD arată motivele lacrimelor lor.

Cette triste et fatigante vanité se trouve d'ordi-

naire dans les femmes ambitieuses. Comme leur sexe leur ferme tous les chemins qui mènent à la gloire elles s'efforcent de se rendre célèbres par la montre d'une inconsolable affliction. Il y a encore une autre espèce de larmes qui n'ont que de petites sources qui coulent et se tarissent facilement. On pleure pour avoir la réputation d'être tendre; on pleure pour être plaint; on pleure pour être pleuré; on pleure pour éviter la honte de ne pleurer pas.

LA ROCHEFOUCAULD uită durerea adevărată care se exală prin lacrimi vărsate în singurătate, durerea adevărată și sinceră .

In sfârșit, deși amorul propriu e mobilul celor mai multe acțiuni ale noastre, totuși acțiunile noastre au și alte mobile, de exemplu imitația a cărei importanță psihologul TARDE a pus-o în lu- mină în studiile sale de psihologie socială, pu- blicate acum câte-va decenii, dar a cărei putere a fost cunoscută în toate timpurile, sub numele de deprindere, de obicei, etc.

Dar aceste scăpări de vedere și aceste sofisme nu împiedică Maximele lui LA ROCHEFOUCAULD să fie o scriere din care tragem cunoștință solidă despre jocul de sentimente din inima noastră și despre mobilele care comandă acțiunile omenești. Cetindu-l gustăm plăcerea intelectuală de a pricepe mai bine

inima noastră și de a ne cunoaște mai bine - o plăcere cam amară, căci rezultatul cercetărilor sale nu e deloc măgulitor pentru noi.

Dar odată cu această plăcere intelectuală, Maximele lui LA ROCHEFOUCAULD sunt prilejul unei mari plăceri de ordine literară.

Ceea-ce impresionează mai ales în Maxime, e măestria cu care autorul a condensat într'o scurtă frază, reflecțiuni care ar putea să fie dezvoltate într'o lungă disertație. Maximele sale se disting prin conciziunea lor și preciziunea termenilor întrebuițați de autor dă gândirii sale un relief asemănător trăsăturilor unei medalii. Compensația ce se poate face între felul cum aceeași gândire e exprimată în mai multe manuscrise sau în edițiile succesive ale Maximelor ne arată silința pe care LA ROCHEFOUCAULD și-a dat-o ca să atingă cât mai multă precizie. Într'o ediție apărută în Olanda în 1664 și desavuată de autor se găsește următoarea maximă:

L'homme le plus simple persuade mieux que ne fait le plus habile avec toutes les fleurs de l'éloquence.

Aceiași reflecție sună astfel în ediția din 1665:

L'homme le plus simple que la passion fait parler persuade mieux que celui qui n'a que la simple éloquence.

Si în sfârșit în ediția din 1678 apărută cu doi ani înainte de moartea scriitorului, aceeași maximă apare sub forma:

L'homme le plus simple que la passion fait parler persuade mieux que le plus éloquence qui n'en a point.

E de observat că LA ROCHEFOUCAULD s'a silit să dea reflecției sale o formă nu numai cât mai concisă, dar pentru ca relieful să fie mai pronunțat a recurs la o antiteză. Căutarea antitezei o găsim mai în toate maximele lui LA ROCHEFOUCAULD. De multe ori în aceste antiteze se simte străduința și ele fac impresia unor jocuri de cuvinte, ca de exemplu în maxima următoare:

La constance en amour est une inconstance perpétuelle, qui fait notre coeur s'attacher succesivement à toutes les qualités de la personne que nous aimons, donnant tantôt la préférence à l'une, tantôt à l'autre; de sorte que cette constance n'est qu'une inconstance arrêtée et renfermée dans un même sujet.

Alte ori artificiuul se manifestă prin aceea că cei doi termeni ai antitezei pot să fie puși unul în locul altuia, fără ca să se poată zice că reflecția cu termenii intervertiți e mai puțin adevărată ca cealaltă. Intr'o culegere spirituală de imitații a felului de a

scrie a diferiți autori, doi scriitori contemporani PAUL REBOUX și CHARLES MÜLLER, parodiând sau parodiând maniera lui LA ROCHEFOUCAULD publică o scrisoare imaginară pe care din lumea cealaltă moralistul le-ar fi adresat-o și în care plângându-se de felul cum editorii i-au publicat cugetările dă forma sub care trebuie să cetim reflecțiile sale. În aceste corectări se intervertesc termenii antitezii, de exemplu în edițiile lui LA ROCHEFOUCAULD cetim:

Dans les premières passions, les femmes aiment l'amant, dans les autres, elles aiment l'amour.

Ar fi tot așa de just, arată CHARLES MULLER și PAUL REBOUX ca maxima să se prezinte sub forma:

Dans les premières passions, les femmes aiment l'amour et dans les autres, elles aiment l'amant.

Sau în loc de :

Nous promettons selon nos espérances et nous tenons selon nos craintes.

S'ar putea ceti:

Nous promettons selon nos craintes et nous tenons selon nos espérances.

În sfârșit maxima picantă:

Il y a de bons mariages, mais il n'y a point de délicieux.

n'ar pierde nimic din hazul și din justetea ei dacă inversându-se termenii ar suna:

Il y a de délicieux mariages mais il n'y en a point de bons.

Alte ori străduința sau artificiuul se manifestă prin metafore care au ceva neprevăzut, neașteptat așa încât îmboldesc atenția asupra cugetării exprimate. Astfel e maxima în care pentru a arăta că vorba de amor e întrebuințată în legături unde acest cuvânt nu are ce căuta sunt aduse de interes sau de calcul și amorul n'are nici un amestec în ele:

L'amour prête son nom à un nombre infini de commerces qu'on lui attribue et où il n'a non plus de part que le doge à ce qui se fait à Venise.

Hazul metaforei vine din faptul că pe vremea lui LA ROCHEFOUCAULD dogele nu știa de multe ori ce se petrece în Republica Veneției ale cărei afaceri erau conduse de un consiliu secret de zece patriciani care nu-l puneau în curent cu hotărârile și intențiile lor.

Tot așa e metafora din maxima în care oamenii care sunt prețuiți cât-va timp și apoi uitați, sunt comparați cu niște șansonete fredonate cât-va timp și apoi uitate.

Il y a des gens qui ressemblent aux vaudevilles qu'on ne chante qu'un certain temps.

Această căutare a efectului prin antiteze sau prin metafore care pot da cugetărei mai mult relief sau să o prezinte în mod mai impresionant ne arată că LA ROCHEFOUCAULD a căutat să fie un stilist, că a pătruns toate secretele meșteșugului de a scrie și că a adevărit reflecția succesului său LA BRUYERE, "que c'est un métier de faire un livre comme de faire une pendule".

LA BRUYERE, CRITIC AL SOCIETATII SI AL INSTITUTIILOR SOCIALE.

În timp ce biografia lui LA ROCHEFOUCAULD înfățișează o viață agitată și bogată în incidente și peripecții, biografia lui LA BRUYERE, ultimul din marii moralisti ai secolului al XVII-lea, ne înfățișează o viață simplă, lipsită de întâmplări dramatice, ba chiar de ori-ce fel de întâmplări. În schimb opera sa capitală Les Caractères, învederează aspecte foarte variate căci e opera unui moralist și totodată poate fi privită, prin capitolul Des ouvrages de l'esprit

ca o operă de critică literară, pe când numeroasele tablouri de moravuri ce conține ni-l arată pe LA BRUYERE ca un satirist al societății și al instituțiilor timpului său, iar felul cum se manifestează talentul său și ca moralist și ca satirist și ca critic, ni-l arată că e înainte de toate un stilist, un artist literar. Din aceste aspecte variate ale talentului său vom examina astăzi pe LA BRUYERE critic satiric al societății și al instituțiilor epocii sale.

Născut la Paris în 1645 dintr'o familie burgheză, JEAN de la BRUYERE învederează ca și MOLIÈRE, ca și BOILEAU care aparținură aceluiași mediu parisian, spiritul de observație satirică pare că particular acestei clase. După studii de drept la Orléans a. cărui facultate de drept fu vestită multă vreme, se înscrise ca avocat la Baroul din Paris. O moștenire din partea unui unchiu îl puse în situație să dobândească un loc în administrație. În Franța, sub regimul care a durat până la Revoluție, se cumpărau de cei care aveau titlurile necesare funcțiile administrative și judecătorești iar apunțamentele funcției erau ca un fel de interese plătite de vistierie sumelor avansate de titularii

posturilor. Era un abuz căruia trebuind să se conformeze și La BRUYERE care căpătă în acest mod, grație succesiunii unchiului său funcția de trésorier des finances en la généralité de Caen, ceea-ce ar corespunde cu un post de administrator financiar. Un alt abuz al epocii, căruia La BRUYERE se conformă, era că exercitarea unei funcțiuni nu obliga pe cine-va să-și aibă o reședință efectivă în locul unde avea funcția, dar avea posibilitatea să-și pună un suplitor. Astfel și RACINE care avea o funcție la fel cu La BRUYERE, dar în orașul Moulins, stete la Paris și la Versailles. La BRUYERE procedând în același mod continuă să locuiască la Paris, petrecându-și vremea în lectură și în studiu și rare ori frecventând cercuri mondene sau literare, unde din cauza gravității sale și a liniștei cu care discuta și privea întâmplările, își atrase din partea contemporanilor supranumele de le philosophe. Făcând cunoștință cu BOSSUET, marele predicator, acesta prețui foarte mult calitățile inteligenței și ale caracterului său cum și cultura sa întinsă și de aceea îl recomandă în 1684, prințului de Condé, celebrul general al lui Ludovic al XIV-lea învingătorul Spaniolilor la Rocroy, ca să fie

preceptorul nepotului săunde fiu, numit Monsieur le Duc. La BRUYERE luă asupra sa sarcina să predea tânărului duce istoria, geografia și instituțiile Franței; pentru predarea celorlalte materii luă ca ajutoare mai mulți profesori. Elevul nu dete mare satisfacție lui La BRUYERE, căci deși era inteligent, era mesupus și indolent. La BRUYERE de altfel nu avu decât doi ani și jumătate calitatea de preceptor căci Monsieur le Duc avea 16 ani când îi fu încredințat ca să-i facă educația. Dar după terminarea preceptoratului său, La BRUYERE rămase legat în calitate de secretar și de bibliotecar de persoana marelui Condé, numit de toți Monsieur le Prince.

La BRUYERE fu până aproape de moartea sa oaspele Prințului fie la Paris fie la castelul de la Chantilly, localitate din împrejurimile Parisului.

In această situație, care-i dădea prilejul să vie în contact cu reprezentanții cei mai de seamă ai Curții, ai armatei, ai clerului, ai magistraturei, și ai burgheziei, la BRUYERE putu să facă o provizie îmbelșugată de observații asupra omului și societății, să confirme sau să rectifice observațiile moralistilor care-l precedaseră, să sporească experiența sa ante-

rioară prin constatări noi și prețioase, pe care i-ar fi fost imposibil să le facă dacă ar fi continuat să trăiască în mediul cu orizonturi strâmte în care trăise până atunci.

Situația în care la BRUYERE se afla în casa lui Condé era totuși cea a unui subaltern; era "un domestique" în înțelesul pe care acest cuvânt îl avea în secolul al XVII-lea, nu de servitor ci de "om de casă". Niște aristocrați de o clasă așa de înaltă cum erau acești prinți de viță regească, erau dispuși să nesocotească, cu toate meritele sale personale, pe un om aparținând unei clase sociale așa de depărtată de a lor. SAINT SIMON, autorul unor Memorii foarte interesante asupra Curții și epocii lui Ludovic al XIV-lea, ne-a lăsat detalii curioase asupra membrilor familiei Condé, în casa cărora la BRUYERE a trăit mulți ani. Era o primejdie să fii tratat cu familiaritate de dâșii, sau să cauți să le plăci prin glume sau o conversație ușoară. De oare-ce ducesei de Condé i se păru că la o masă glumele poetului Santeuil erau prea riscate, îi trase o palmă și fiindcă de rușine și mânie poetul se făcu roș, ducesa îi aruncă un pahar de apă în față ca să-l potolească. Moartea lui Santeuil, poet foarte prețuit pentru ta-

lentul cu care versifica în limba latină, relatată de SAINT SIMON, ne arată cu cât dispreț tratau membrii acestei familii de prinți pe oamenii lor de casă. Moartea lui Santeuil proveni, ne spune SAINT SIMON, din cauză că nefericitul poet bău la o masă o cupă de șampanie în care ducele de Condé vărsase conținutul tabacherei sale, ca să vadă ce are să se întâmple. Se întâmplă că Santeuil fu otrăvit de pe urma glumei nesăbuite a ducelui.

Negreșit, de multe ori sufletul lui La BRUYERE se umplu de amărăciune în casa acestor altețe care tratau cu foarte mult dispreț pe oamenii de merit care nu puteau să se impună decât prin talentul lor fără să se bucure de prestigiul ce era legat de descendența dintr'o familie ilustră, sau de posesiunea unei averi mari. Posibilitatea de a avea deschis înaintea sa un vast câmp de experiențe făcu pe moralist să-și sacrifice independența și liniștea, trăind în casa prințului de Condé, căci cum spune într'o reflecție din Caractere:

Il faut qu'un honnête homme ait tâté de la Cour; il découvre en y entrant un nouveau monde qui lui était inconnu

Pentru a putea explora această lume necunoscută

La BRUYERE suferi înjosiri pe care nu le cunoaştem dar pe care le bănuim după iritaţia cu care de multe ori în Les Caracteres, vorbeşte despre înalta noblete, despre Les Grands. Simţim că a încercat o amărăciune la fel cu aceea pe care mai târziu o va încerca JEAN JACQUES ROUSSEAU, fiul unui ceasornicar din Geneva, când talentul şi reputaţia sa de scriitor vor face să fie îmbrăţişat de aristocraţia epocii, să fie oaspele şi protejatul marilor seniori care-i vor arăta foarte multă simpatie dar o simpatie în care va intra şi oare-care condescendenţă dispreţuitoare şi bunăvoinţă de o ironică indulgenţă, ceea-ce va provoca iritaţia din ce în ce mai mare a genialului plebeu.

Din reflecţiile şi observaţiile lui La BRUYERE asupra oamenilor în genere şi în special asupra persoanelor din mediul în care trăia, eşi în 1687 lucrarea sa Les Caracteres de Théophraste traduits du grec avec les Caracteres ou les moeurs de ce siècle.

Lucrarea tipărită fără nume de autor era prezentată aşa dar publicului ca fiind răsărită din imitarea moralistului grec Théophraste. Autorul dădea o traducere a caracterelor morale ale acestui filosof

grec din secolul al IV-lea înainte de Christos, însoțită de o biografie a lui. După această traducere urmau o serie de portrete și de reflecțiuni pe care autorul le scrisese seara în odaia sa dela Versailles sau de la Chantilly, după ce în tot timpul zilei văzuse pe prinți, pe favoriți și pe miniștrii jucând rolul lor, unii bine, alții prost. Succesul cu care fu întâmpinată scrierea sa îl făcu pe La BRUYERE să îmbogățească partea personală a scrierei cu noi portrete și reflecțiuni în alte două ediții date în 1688 și mai ales în cele șase următoare care apărură între 1689 și 1696. Cu câte-va zile înainte să iasă de sub tipar această din urmă ediție, La BRUYERE muri subit în Iunie 1696. La BRUYERE publicând traducerea Caracterelor lui Teofrast a indicat modelul care i-a servit de călăuză. Opera lui Teofrast însă e mediocră. Nu putem pricepe elogiile pe care scriitori din antichitate i le-au decernat lui Teofrast pentru niște descripții de virtuți și de defecte abstracte și fără viață. Felul cum scrie Teofrast desminte numele său, căci Teofrast înseamnă cel care vorbește ca un zeu. Teofrast e

departe de a vorbi chiar ca un om de talent. Portrete cum sunt cele traduse de La BRUYERE sub titlul de De l'impertinent ou du diseur de riens, du complaisant ou de l'envie de plaire, de l'impudent ou de celui qui ne rougit de rien sunt niște icoane abstracte ale flecarului, ale lingușitorului, ale nerușinatului cu mult mai prejos de portrele pitorești, colorate și vii pe care ni le va da La BRUYERE în Caracterele sale.

La BRUYERE a repartizat în 16 capitole observațiile sale asupra omului în genere și a societății timpului său în special. După ce în capitolul inițial al scrierii sale, intitulat Des ouvrages de l'esprit, face o expunere a ideilor sale literare, după ce face asupra autorilor din antichitate și a scriitorilor francezi de la Renaștere încoace, RABELAIS, MAROT, VOITURE, CORNEILLE, RACINE, MOLIÈRE, o serie de observații care ar figura mai bine într'o operă de critică literară decât într'o scriere de morală, La BRUYERE intră în subiectul său, tratând în diferite capitole despre mobilele vieții sociale, ambiția, amorul, banii - aceste capitole sunt intitulate, Du mérite personnel, Des femmes, Du cœur, Des

biens de la fortune. Intr'o altă serie de capitole la BRUYERE descrie societatea albă cărei mobile de acțiune ni le-a arătat și ne înfățișează diferitele cercuri sau medii care o alcătuiesc: De la ville (tablou al burgheziei) De la Cour, Des Grands (tablou al nobleței). Apoi lărgind perspectivele tabloului autorul caută să ne înfățișeze nu numai pe oamenii timpului său, dar pe om în genere și ne prezintă rezultatul explorării sale în natura noastră morală în capitolele: De l'homme, des Jugements, de la Mode; după aceasta revine la societatea timpului său, denunțând câte-va abuzuri ale ei în De quelques usages, și făcând în special o critică a eloquenței predicatorilor de atunci, în capitolul De la Chaire. Economia scrierei nu e însă prea strictă și planul nu e prea rigid, căci în capitolele în care vorbește despre om în genere sunt observațiuni ce se aplică numai societății timpului său, iar în capitolele de satiră socială cum sunt De la ville sau Des Grands sunt reflecții care privesc pe om în genere. De altfel LA BRUYERE el însuși și-a dat seamă că diviziunile scrierei sale sunt cam artificiale căci sunt reflecțiuni și maxime care au trecut de la un capitol la altul, în cursul

edițiilor succesive ale cărții.

Lucrarea se termină printr'un capitol Des esprits forts în care La BRUYERE atacă pe liber cugetător sau cum se zicea atunci les libertins pe care în derâdere îi numește des esprits forts atunci când necredința lor ar trebui să le atragă denumirea de "les esprits faibles". În prefața pe care a pus-o Discursului său de recepție la Academia Franceză, La BRUYERE, afirmă că acest capitol dă scrierei sale adevărata ei semnificare și că toate capitolele care cu precedat capitolul Des esprits forts, nu sunt decât o preparație pentru înțelegerea acestuia, în care ateismul e atacat și în care se încearcă o demonstrare a existenței lui Dumnezeu și a Frovidenței. De fapt, aceste afirmațiuni ale lui LA BRUYERE, au fost provocate de oare-cari atacuri ale adversarilor săi care-l acuzau de o răutate puțin creștinească prin satirele îndreptate contra contemporanilor săi. Profesia de credință creștină pe care o face la sfârșitul scrierei sale e concluzia firească a unei scrieri impregnată de un spiritualist convins și era necesară într'un timp cum e acel al sfârșitul domniei lui Ludovic al XIV-lea, când regele devenind pios,

era necesar ca un autor să se prezinte cu aparențele pietății spre a fi bine primit la Curte și de rege.

Tendențele creștine ale scrierei lui LA BRUYERE precum și ideile sale despre monarhie expuse în capitolul Du souverain, așezat în centrul lucrării sale, după care un rege bun reprezintă idealul unei bune guvernări, leagă Les Caractères în mod strâns de ansamblul de tendinți și idei ale secolului lui Ludovic al XIV-lea, secol prin excelență monarhist și creștin. În schimb critica instituțiilor sociale contemporane, care e un aspru rechizitor îndreptat contra abuzurilor și privilegiilor societății în mijlocul căreia trăește și pe care ar dori s'o prefacă, s'o îmbunătățească, face din LA BRUYERE un moralist cu tendințe revoluționare și un precursor al scriitorilor din secolul al XVIII-lea care prin propaganda lor au surpat vechiul edificiu al societății franceze și au adus triumful Revoluției.

La BRUYERE ne-a dat un tablou complet al societății din timpul său arătându-ne trăsăturile caracteristice ale diferitelor clase sociale: nobilime, burghezime, cler, ba chiar și a diferitelor categorii din aceeași clasă, de exemplu în sânul burghezimei,

lumea magistraturei și lumea oamenilor de finanțe și semnalând defectele fie-cărei clase sau categorii, abuzurile de care se face vinovată, viciile pe care le practică și care surpă întreg edificiul social.

Astfel în ce privește aristocrația, La BRUYERE semnalează vanitatea și orgoliul acestei clase. Nobilimea are mania titlurilor, a genealogiilor și a blasonului. Vanitatea membrilor aristocrației se manifestă în pretenția că numele familiei lor e cel mai ilustru și nu vorbesc decât de cardinalii, ducii, care i-au avut în ascendența lor, de strămoșii lor care au luat parte la cruciade și-și împodobesc sălile din castelele lor cu portrețe de strămoși și cu armoariile familiei și cu tabloul reprezentând arborele lor genealogic. Dar aceste manifestări ale vanității, nu sunt sprijinite de merite personale. Titlurile lor, privilegiile lor, demnitățile ce le posedă, sunt unite cu o desăvârșită nepriecere în conducerea treburilor publice, ba chiar și în conducerea propriei lor averi pe care o lasă să fie administrată de intendenți care-i ruinează; singura lor știință e să se arate pricepuți în aprecierea vinașurilor, a meselor bune și a câinilor de vânătoare. Noblețea care și-a pierdut averile

trăește la Curte așteptând de la rege situații sau demnități, care să-i permită să trăiască în belșug. La BRUYERE notează servilitatea curtenilor lui Ludovic al XIV-lea și preocuparea lor constantă de a atrage atenția monarhului și de a fi pe placul lui. La BRUYERE notează cum, când suveranul era tânăr și iubitor de aventuri, grija curtenilor era să-i servească aventurile galante. Jeunesse du prince, source de belles fortunes, remarcă la BRUYERE în capitolul De la Cour, dar tot el constatând cum în timpul bătrâneții lui Ludovic al XIV-lea, când sub influența doamnei de Maintenon regele devenise bisericos și arăta simpatie persoanelor pioase, curtenii se prefac că sunt evlavioși, se duc la toate slujbele religioase și se interesează de chestiuni teologice. De aceea la BRUYERE exclamă: De quoi n'est point capable un courtisan dans la vue de sa fortune, si pour ne pas la manquer il devient dévot ?

Această evlavie prefăcută, spune la BRUYERE e o formă a libertinajului; la sfârșitul domniei lui Ludovic al XIV-lea libertinajul e în floare, nu numai ca tendinți intelectuale dar și din punct de vedere al corupției moravurilor. Acest libertinaj la BRUYERE îl semnalează mai ales în rândurile tinerilor curteni.

La BRUYERE constată deosebirea ce exista între curtenii bătrâni, bine crescuți, politicoși, galanți și curtenii tineri lipsiți de bună cuviință, preferând plăcerilor galante de altă dată ospetele în care se lasă pradă exceselor băuturii și care ne mai putând trezi gustul lor blazat prin vin recurg la rachiuri sau la băuturile alcoolice cele mai tari.

L'on parle d'une région où les vieillards sont galants, polis et civils; les jeunes gens, au contraire, durs, féroces, sans mœurs ni politesse; Celui-là, chez eux, est sobre et modéré, qui ne s'enivre que de vin: l'usage trop fréquent qu'ils en ont fait le leur a rendu insipide. Ils cherchent à réveiller leur goût déjà éteint par des eaux-de-vie et par toutes les liqueurs les plus violentes; il ne manque à leur débauche que de boire de l'eau forte.

Tinerii gentilomi găsesc tovarăși demni de dânsii în unii membrii ai Clerului, așa zișii abbés de Cour, care lăsând câte un înlocuitor la mânăstirea ai cărei stareți sunt, sau la catedrala unde sunt canonici, vin la Curte unde se prezintă îmbrăcați ca niște seniori, cu pantofi încărcăți cu funde, cu ciorapi roșii, cu manșete și jabouri de dantele peste care aruncă o elegantă reverandă și întrecându-se cu tinerii nobili în curtea pe care o fac doannelor, căroră se pricep să le adreseze complimente în versuri sau să le dedice

librete de operă. La BRUYERE se indignează în contra acestor abbés care au pretenția să fie capii unei mănăstiri sau să reprezinte religia.

Il y a des choses qui, ramenées à leurs principes et à leur première institution, sont étonnantes et incompréhensibles. Qui peut concevoir, en effet, que certains abbés, à qui il ne manque rien de l'ajustement, de la mollesse et de la vanité des sexes et des conditions, qui entrent auprès des femmes en concurrence avec le marquis et le financier, et qui l'emportent sur tous les deux, qu'eux-mêmes soient originellement, et dans l'étymologie de leur nom, les pères et les chefs de saints moines et d'humbles solitaires, et qu'ils en devraient être l'exemple?

Critica defectelor diferitelor clase sociale a adus în mod firesc și critica instituțiilor sociale de care acele clase erau legate. Astfel critica clasei sociale a magistraților a adus critica justiției. La BRUYERE atacă lipsa de spirit de dreptate a judecătorilor de atunci care pot fi câștigați prin daruri sau prin intervenția femeilor și în ce privește justiția timpului atacă venalitatea funcțiilor judiciare, adică obiceiul de a se vinde sarcinile judecătorești cum și formalismul distribuirei proceselor, provenit din motive interesate, căci amânările neîncetate de judecată și neconținutele înfățișări sunt o ocazie de noi taxe și prin urmare un izvor de îmbogățire a judecătorilor ca și a

advocaților.

Dar atacurile sale cele mai vehemente, la BRUYERE le îndreaptă contra finanțiarilor cărora li s'a dat concesiunea încasării impozitelor directe sau indirecte - așa numiților fermiers și partisans.

Încă din jumătatea a doua a secolului al XVI-lea, regii Franței, ne mai putând face față cu resursele obișnuite cheltuelilor urgente și considerabile ale statului luară obiceiul să concesioneze unor persoane particulare încasarea impozitelor, ceea-ce permise acestor arendași numiți "fermiers" sau "partisans", să facă afaceri extraordinare căci scoteau cu ajutorul forței publice de la poporul împilat de zeci de ori mai mult decât avansaseră tezaurului. Acești partizani care se ridicaseră dintr'o situație foarte umilă erau de un caracter josnic, lipsiți de cultură, dar grație averii strânsă prin mijloace nelegiuite se făceau temuți și respectați; fiii nobililor căutau să ia în căsătorie fiicele lor iar seniorii nu se sfiau să implore protecția lor dedicându-le operile lor, cum făcu de exemplu CORNEILLE care constrâns de sărăcie dedică lui Martorou cu o dedicație plină de lingușiri, tragedia sa Cinna. Unii din partisans arătară o adevărată capacitate financiară; așa a fost de exemplu

Nicolas Fouquet care ajunsese ministru de finanțe al lui Ludovic al XIV-lea și care spre deosebire de alți partisans se arată un protector luminat al artelor și al literilor. Intre alți scriitori de seamă pe care i-a protejat Fouquet a fost protectorul lui LA FONTAINE, care în momentul întemnițării lui Fouquet învinuit de rege de mari deturnări de fonduri, luă apărarea protectorului său printr'o Elegie des nymphes de Vaux (numele castelului lui Fouquet) pe care îndrăsni s'o prezinte lui Ludovic al XIV-lea. La BRUYERE biciuește asprimea arătată de partisans în strângerea impozitelor, nepăsarea lor față de lipsurile și suferințele poporului.

Banii îi fac indiferenți la tot ceea-ce mișcă inima celorlalți oameni: nu au nici o ambiție și nici un sentiment de afecțiune sau prietenie.

Il y a des âmes sales, pétries de boue et d'ordure, éprises du gain et de l'intérêt, comme les belles âmes le sont de la gloire et de la vertu; capables d'une seule volupté, qui est celle d'acquérir ou de ne point perdre, curieuses et avides du denier dix, uniquement occupées de leurs débiteurs, toujours inquiètes sur le rabais ou sur le décri des monnaies, enfoncées et comme abimées dans les contrats, les titres et les parchemins. De telles gens ne sont ni parents, ni amis, ni citoyens, ni chrétiens, ni peut-être des hommes: ils ont de l'argent.

Unele din impozitele arendate de partisans sau fermiers erau foarte nedrepte și violențele la care recurgeau fermierii îi făceau odioși. Cel mai urât din aceste impozite era impozitul numit "la gabelle" care era un impozit pe sare. Guvernul impunea fiecărui cap de familie să cumpere pentru o sumă determinată sare din depozitele sale numite "les greniers à sel". ^{navăle} Vexațiunile la care se recurgea prin distribuirea acestui impozit sunt aproape de necrezut astăzi. Contribuabilul, spre a fi silit să cumpere sare de la depozitele regale era anchetat spre a se constata că nu întrebuintează pentru propria sa consumație sarea de dat la vite, în care caz i se făcea proces și era pedepsit cu închisoarea, după cum era pedepsit dacă locuind pe tărmlul mării ar fi fiert legume în apă de mare spre a nu consuma sare dintr'un "grenier à sel".

Ceea-ce indignează pe La BRUYERE mai mult încă decât abuzurile și lipsa de omenie a partizanilor e îndrăsneala cu care afișează averea lor câștigată în mod scandalos. Partizanii cumpără moșiile și castelele nobililor, care le vând ca să-și plătească da-

toriile și renovează aceste castele cu o somptuozi-
tate insolentă. Pentru a înfrățișa apucăturile parti-
sanilor, La BRUYERE povestește întâmplarea Zenobiei
regina Palmirei, care nedându-se imediat la nici o
cheltuială a clădit un castel înconjurat de un parc
superb pe malurile Eufratului, dar castelul ca și
parcul odată terminate trec în mâinile unui vameș
care nemulțumit de somptuoziitatea lor, caută să le
mai înfrumusețeze pentru a le face mai demne de el și
de averea sa.

Adresându-se către Zenobie prin care designează un
senior puternic, la BRUYERE îi zice vorbind de pala-
tul care și-l clădește și care va încapa sub stăpâni-
rea unui vameș, adică a unui fermier:

Ni les troubles, Zénobie, qui agitent votre empire,
ni la guerre que vous soutenez virilement contre une
nation puissante depuis la mort du roi votre époux, ne
diminuent rien de votre magnificence. Vous avez préféré
à toute autre contrée les rives de l'Euphrate pour y
élever un superbe édifice: l'air y est sain et tempéré,
la situation en est riante; un bois sacré l'ombrage du
côté du couchant. Les dieux de Syrie, qui habitent quel-
quefois la terre, n'y auraient pu choisir une plus belle
demeure. La campagne autour est couverte d'hommes qui
taillent et qui coupent, qui vont et qui viennent, qui
roulent ou qui charrient le bois du Liban, l'airain et
le porphyre; les grues et les machines gémissent dans

l'air, et font espérer à ceux qui voyagent vers l'Arabie de revoir à leur retour en leurs foyers ce palais achevé, et dans cette splendeur où vous désirez de le porter avant de l'habiter, vous et les princes vos enfants.

Profétiã lui La BRUYERE se îndeplini în ce privește castelul regal de la Chenonceaux. Acest castel ridicat sub Francisc I. în Touraine, e unul din cele mai frumoase castele ale Renașterei; a aparținut reginei Catherine de Medicis care l'a împodobit și l'a înfumusețat cu foarte mult gust. La începutul secolului al XVIII-lea castelul fu vândut fermierului general Dupin care reprezintă pe acel pâtre devenu riche par les péages de vos rivières de care vorbește La BRUYERE. Față de aceste averi scandalos ridicate, face un impresionant contrast mizeria poporului. La BRUYERE înfățișează un tablou întunecat al suferințelor ce îndură pentru ca o mână de oameni care-l storc să se bucure de toate bunătățile pe care pământul le poate da și să guste toate plăcerile pe care le poate oferi.

Il y a des misères sur la terre qui saisissent le coeur. Il manque à quelques-uns jusqu'aux aliments; ils redoutent l'hiver, ils appréhendent de vivre. L'on mange ailleurs des fruits précoces; l'on force la terre et les saisons pour fournir à sa délicatesse: de simples bourgeois, seulement à cause qu'ils étaient riches, ont eu l'audace d'avalier en un seul morceau la nourri-

ture de cent families. Tienne qui voudra contre de si grandes extrémités; je ne veux être, si je le puis, ni malheureux, ni heureux; je me jette et me réugie dans la médiocrité.

Si după cum opune mizeria poporului avuției fermierilor, opune simplitatea și chiar grosolănia moravurilor sale denotând un suflet naiv și cu porniri bune, politetei și distincției moravurilor nobilimei care sub aparențe strălucite ascunde goliciunea sa sufletească:

Si je compare ensemble les deux conditions des hommes les plus opposées, je veux dire les grands avec le peuple, ce dernier me parait content du nécessaire, et les autres sont inquiets et pauvres avec le superflu. Un homme du peuple ne saurait faire aucun mal; un grand ne veut faire aucun bien et est capable de grands maux. L'un ne se forme et ne s'exerce que dans les choses qui sont utiles; l'autre y joint les pernicieuses. Là se montrent ingénument la grossièreté et la franchise; ici se cache une sève maligne et corrompue sous l'écorce de la politesse. Le peuple n'a guère d'esprit, et les grands n'ont point d'âme : celui-là a un bon fond et n'a point de dehors; ceux-ci n'ont que des dehors et qu'une simple superficie. Faut-il opter? Je ne balance pas, je veux être peuple.

Astfel de atacuri contra ordinei stabilite într'un timp când respectul aristocrației și a tuturor instituțiilor monarhice era așa de mare, sunt foarte îndrăznețe și ne arată în La BRUYERE un precursor al filosofilor care în secolul următor prin critica abuzurilor vechiului regim și prin reformele pe care

le propun vor aduce schimbarea societății și desființarea abuzurilor și a privilegiilor.

La BRUYERE își face o înaltă idee despre misiunea scriitorului, socotind că trebuie să lupte pentru binele semenilor, chiar dacă oamenii pentru care se devotează nu i-ar acorda nici o răsplată, ba chiar i-ar refuza și stima și încurajarea lor. Un poet al nostru adresându-se lui EMINESCU i-a zis:

Văpae, ce-o să-i pese lumii
Că tu te mistui luminând

Indiferența aceasta nu ar fi astâmpărat zelul lui la BRUYERE nici nu l'ar fi abătut din calea ce o urma pentru binele semenilor săi. Intr'o reflecție afirmă ca deși omul de ispravă nu e răsplătit de ceilalți prin laude, prin onoruri sau prin recunoștință, el găsește în plăcerea de a-și fi făcut datoria o răsplată suficientă:

Un honnête homme se paye, par ses mains, de l'application qu'il a à son devoir, par le plaisir qu'il sent à le faire, et se désintéresse sur les éloges, l'estime la reconnaissance, qui lui manquent quelquefois.

E sigur că dacă lui La BRUYERE i-au lipsit onorurile și recompensele, a găsit în plăcerea de a-și fi făcut datoria criticând lacunele și defectele societății timpului în scop de a le împlini și de a le ameliora una din cele mai curate mulțumiri.

LA BRUYERE, MORALIST SI ARTIST LITERAR.

Opera lui La BRUYERE are două aspecte principale: e o operă de satiră socială, de critică a instituțiilor timpului, după cum am arătat în lecțiunea precedentă, dar e în același timp opera unui moralist care vrea să înfățișeze defectele și viciile omului în genere. Plecând dela observarea oamenilor din timpul său. In prefața pe care la BRUYERE a pus-o Caracterele sale, a insistat mai ales asupra acestei laturi a scrierei sale. Inapoez publicului declară dânsul, portrele defectelor pe care ni le-a pus la dispoziție.

Je rends au public ce qu'il m'a prêté; j'ai emprunté de lui la matière de cet ouvrage: il est juste que l'ayant achevé avec toute l'attention pour la vérité dont je suis capable, et qu'il mérite de moi, je lui en fasse restitution. Il peut regarder avec loisir ce portrait que j'ai fait de lui d'après nature; et s'il se connaît quelques-uns des défauts que je touche, s'en corriger.

La BRUYERE mărturisește că e urmărit un scop moral: ceeace a vrut înainte de toate a fost să dea o învățatură cetitorilor săi.

On ne doit parler, on ne doit écrire que pour l'instruction; et s'il arrive que l'on plaise, il ne faut pas néanmoins s'en repentir, si cela sert à insinuer et à faire recevoir les vérités qui doivent instruire.

Chiar în prefață La BRUYERE declară pentru ca reflecțiile sale să facă o impresie mai mare asupra cititorului, a avut o deosebită grijă pentru forma în care le-a înfățișat. Această grijă e așa de vădită încât un critic din secolul al XVIII-lea SUARD, a putut afirma că En lisent les Caractères, on est moins frappé des pensées que du style.

La BRUYERE știe că cele mai multe din reflecțiile pe care le face asupra naturei morale a omului, au fost făcute de mult, încă din antichitate. Si scrierea sa debutează cu această constatare proprie să descurajeze pe un moralist.

Tout est dit, et l'on vient trop tard depuis plus de sept mille ans qu'il y a des hommes, et qui pensent. Sur ce qui concerne les mœurs, le plus beau et le meilleur est enlevé; l'on ne fait que glaner après les anciens et les habiles d'entre les modernes.

Dar după această reflecție descurajatoare, LA BRUYERE își zice că ar putea să reînviască cele spuse de alții prin finețea și delicatețea expresiunii și mai ales prin ingeniozitatea cu care sunt notate și

redate observațiunile. Așa încât dacă i se obiec-
tează că o observație satirică asupra omului a
fost făcută înainte de dânsul de HORACE sau de
DESPREAUX, LA BRUYERE răspunde:

HORACE cu DESPREAUX l'a dit avant vous. Je le
crois sur votre parole; mais je l'ai dit comme
mien. Ne puis-je pas penser après eux une chose
vraie, et que d'autres encore penseront après moi.

Si nu numai are dreptul să gândească după dânsii
un lucru adevărat, dar felul cum reînnoește observa-
ția morală prin ingeniozitatea sa, face ca reflecția
să poată fi considerată ca fiind proprie a lui. In
această privință e interesantă reflecția pe care o
face LA BRUYERE că în literatura franceza scriitorii
din ultimul timp s'au străduit să introducă ordine,
corectitudine, claritate, și că a venit vremea ca
pentru a se duce publicul să se introducă în scrieri
și de "l'esprit".

L'on écrit régulièrement depuis vingt années; l'on
est esclave de la construction; l'on a enrichi la
langue de nouveaux mots, secoué le joug du latinisme,
et réduit de style à la phrase purement française;
l'on a presque retrouvé le nombre que MALHERBE et
BALZAC avaient les premiers rencontré, et que tant
d'autres depuis eux ont laissé perdre; l'on a mis
enfin dans le discours tout l'ordre et toute la
netteté dont il est capable: cela conduit insensiblement à y mettre de l'esprit.

"L'esprit" pe care l-a introdus LA BRUYERE în

Les Caractères e imaginația de care dă dovadă prin schimbarea neîncetată a aspectelor sub care ne înfățișează observațiile sale, prin varietatea procedurilor prin care ne împărtășește rezultatele constatărilor sale asupra omului și a societății.

Forma sub care prezintase LA ROCHEFOUCAULD aceste constatări și observațiuni era uniformă; pentru a îndepărta monotonia rezultată din succesiunea de la începutul până la sfârșitul scrierei a unor maxime și reflecțiuni, LA BRUYERE recurge la o mulțime de alte forme literare. Astfel el păstrează maximele în genul lui LA ROCHEFOUCAULD și unele capitole cum e Du Coeur sau Des Jugements, sunt formate mai ales din expunerea unei serii de maxime; LA BRUYERE continuă să plătească tributul său unui gen literar care era încă la modă, căci după cum iusese creat în salonul doamnei de Sablé, fusese consacrat de publicarea maximelor lui LA ROCHEFOUCAULD și cele ale prietenului lui PASCAL, 'Le chevalier de Méré. Astfel sunt maximele

Quelque délicat que l'on soit en amour, on pardonne plus de fautes que dans l'amitié.

L'on confie son secret dans l'amitié; mais il échappe dans l'amour.

Les amours naurent par le dégoût, et l'oubli les enterre.

L'on veut faire tout le bonheur, ou, si cela ne se peut ainsi, tout le malheur de ce qu'on aime.

Alături de maxime în felul lui LA ROCHEFOUCAULD, LA BRUYERE face descrieri de virtuți și viții în genul lui Teofrast, dar depărtează monotonia autorului grec, prin faptul că în loc de o descriere abstractă face un portret concret plin de tot felul de detalii prinse după realitate, și substituie în felul acesta abstracției plicticoase a lui Teofrast o vioiciune plăcută. Astfel e portretul omului căruia îi place să arate că știe toate și-și poate spune cuvântul hotărâtor în ori-ce chestie. LA BRUYERE face portretul lui Arrias, l'homme universel.

Arrias a tout lu, a tout vu, il veut le persuader ainsi; c'est un homme universel, et il se donne pour tel; il aime mieux mentir que de se taire ou de paraître ignorer quelque chose. On parle à la table d'un grand d'une cour du Nord: il prend la parole et l'ôte à ceux qui allaient dire ce qu'ils en savent il s'oriente dans cette région lointaine comme s'il en était originaire; il discours des moeurs de cette cour, des femmes du pays, de ses lois et de ses coutumes; il récite des historiettes qui y sont arrivées; il les trouve plaisantes et il en rit le premier jusqu'à éclater. Quelqu'un se hasarde de le contredire et lui prouve nettement qu'il dit des choses qui ne sont pas vraies. Arrias ne se trouble

point, pred feu au contraire contre l'interrompteur: "Je n'avance, lui dit-il, je ne raconte rien que je ne sache d'original; je l'ai appris de Sethon, ambassadeur de France dans cette cour, revenu à Paris depuis quelques jours, que je connais familièrement, que j'ai fort interrogé, et qui ne m'a caché aucune circonstance." Il reprenait le fil de sa narration avec plus de confiance qu'il ne l'avait commencée, lorsque l'un des conviés lui dit: "C'est Sethon à qui vous parlez, lui-même, et qui arrive de son ambassade."

E de observat cât de multă viciciune introduce LA BRUYERE în acest portret prin faptul că povestind o anecdotă, pune pe Arrias să vorbească cu un interlocutor imaginar; prin aceasta dă o întorsătură dramatică portretului său.

Era firesc ca un moralist să adopte la sfârșitul secolului al XVII-lea alături de maxime și genul literar al portretului care era un gen foarte cultivat de saloanele literare. Dacă în salonul doamnei de Sablé LA ROCHEFOUCAULD dase de mania maximelor apoi într'un alt salon pe care l'a frecventat, în cel al ducesei de Montpensier, a dat de mania portretului literar; fie-care oaspe al acestui salon se distra făcându-și propriul său portret, sau pe cel al oaspeților ducesei. LA ROCHEFOUCAULD e atras și el de această modă și-și făcu singur portretul care a apărut mai întâiu într'un Recueil de portraits

dédié à Mademoiselle (nepoata lui Ludovic al XIII. și vara lui Ludovic al XIV-lea. Cardinalul de Retz făcu și dânsul portretul lui LA ROCHEFOUCAULD, așa încât la sfârșitul secolului al XVII-lea portretul fiind un gen la modă invadează în memorii, în comedii, în cuvântările predicatorilor . Cunoscuta romancieră M-elle de Scudéry, introduce în romanele sale portrete numeroase ale eroilor și eroinelor sale . In comedia le Misanthrope, a lui MOLIERE, invitații Celimenei își fac o distracție în dragostea lor de a cleveti, să schițeze portretul cunoscuților lor, absenți din salon ; tot așa BOILEAU, în satira contra femeilor : Satire des femmes, face o serie de portrete de femei ridicole sau vițioase : femeea pedantă, femeea prețioasă, femeea risipitoare, femeea cu fumuri, femeea avară etc. LA BRUYERE a utilizat în satirizarea defectelor omenești un gen literar ajuns la apogeu în momentul când compune Caracterele sale. Les Caractères sunt pline de tot felul de portrete, unele anecdote, altele numai psihologice - altele dramatice prin faptul că autorul recurge la dialog .

Procedul dialogului e curent de altfel la LA BRUYERE și de multe ori se preface că apostrofează

pe cetitor și-l pune pe acesta să răspundă pentru a da reflecției sale mai multă vioiciune. Astfel pentru a ne arăta că sunt oameni care de îndată ce zăresc pe cine-va în apropierea lor se gândesc la felul cum ar putea să-l înșele și să-l despoae, LA BRUYERE recurge la următoarea apostrofă urmată de un dialog.

Fuyex, retirez-vous; vous n'êtes pas assez loin. Je suis, dites-vous, sous l'autre tropique. - Passez sous le pôle et dans l'autre hémisphère; montez aux étoiles, si vous le pouvez. - M'y voilà. - Fort bien, vous êtes en sûreté. Je découvre sur la terre un homme avide, insatiable, inexorable, qui veut, aux dépens de tout ce qui se trouvera sur son chemin et à sa rencontre, et quoi qu'il en puisse coûter aux autres, pourvoir à lui seul, grossir sa fortune, et regorger de bien.

Varietatea se arată în Les Caractères nu numai prin felul în care LA BRUYERE prezintă observațiile sale morale - maxime, mici disertații morale, portrete de tot felul, dialoguri, dar și în stilul și în limba din această scriere.

Criticul TAINÉ (într'un articol asupra lui LA BRUYERE inserat în Essais de critique et d'histoire) afirmă că principalul talent al lui LA BRUYERE e arta de a trezi atenția cetitorului. Reflecțiile lui LA BRUYERE sunt de multe ori banale, dar le exprimă sub o formă care impresionează pe cetitor, îl surprind

prin trăsătura finală neașteptată sau ironică, așa încât devine atent la conținut. Mai mult decât oricare alt scriitor LA BRUYERE face caz de toate figurile retorice: metaforă, antiteză, personificare, gradație, apostrofă, hiperbolă, reticență, și mai ales se pricepe să așeze la sfârșitul frazei sau a șirului de fraze în care dezvoltă reflecția sa, o vorbă plină de spirit sau o trăsătură ironică și plină de efect. Astfel pentru a reda ideea banală că ne străduim toată viața să strângem avere și murim în momentul când averea noastră începe să se formeze compară această avere cu o casă pe care n'avem mijloacele să începem să o clădim decât la o vârstă înaintată și la care vin geamgiii să-i pue geamurile când închidem ochii:

Il faut avoir trente ans pour songer à sa fortune; elle n'est pas faite à cinquante: l'on bâtit dans sa vieillesse, et l'on meurt quand on en est aux peintres et aux vitriers.

Pentru a înfățișa viața plină de calcule a curtea-
nului care mereu se gândește la o combinație pentru
a-și asigura o situație mai bună, îl compară cu un
jucător de șah, care se adâncește în combinațiile
ce trebuie să le facă pentru a câștiga partida pe

care până la urmă o câștigă un jucător mai norocos.

La vie de la cour est un jeu sérieux, mélancolique qui applique. Il faut arranger ses pièces et ses batteries, avoir un dessein, le suivre, parer celui de son adversaire, hasarder quelquefois, et jouer de caprice; et, après toutes ses rêveries et toutes ses mesures, on est échec, quelquefois mat. Souvent, avec des pions qu'on ménage bien, on va à dame, et l'on gagne la partie: le plus habile l'emporte, ou le plus heureux.

Limba lui LA BRUYERE e, față de limba celorlalți scriitori din secolul al XVII-lea de o extrem de mare bogăție și varietate. LA BRUYERE spre deosebire de ceilalți mari scriitori clasici, afară de LA FONTAINE, arată multă predilecție pentru arhaisme; într'un paragraf din De quelques usages, regretă dispariția multor termeni din limbă, ceea-ce a adus sub pretext de purificare, sărăcirea limbei, și arată cât de expresivi erau sau ce frumos sunau la ureche unele vorbe condamnate de gramatici sau de uz. In dragostea care o are pentru limba de altă dată, pastișează în câte-va reflecții pe MONTAIGNE, și citează două roudouri anonime care probabil că au fost făcute de dânsul imitând limba din secolul al XVI-lea. LA BRUYERE îmbogățește limba sa nu numai cu termeni din limba veche dar și cu termeni speciali luați din limba

fie-cărei specialități sau profesii. Astfel introduce termeni din domeniul juridic, administrativ, financiar, ba chiar recurge la limbajul eraldiceii când e vorba de armoarii sau de blazon. De asemenea recurge la limba unei profesii când e vorba de o persoană care exercită acea profesie. Astfel pentru a face portretul amatorului de tulipe, dumește cu termenul special fie-care varietate de tulipe:

Le fleuriste a un jardin dans un faubourg; il y court au lever du soleil, et il en revient à son coucher. Vous le voyez planté et qui a pris racine au milieu de ses tulipes et devant la Solitaire: il ouvre de grands yeux, il frotte ses mains, il se baisse, il la voit de plus près, il ne l'a jamais vue éi belle, il a le coeur épanoui de joie: il la quitte pour l'Orientale; de là, il va à la Veuve; il passe au Drap d'or; de celle-ci à l'Agathe, d'où il revient enfin à la Solitaire, où il se fixe, où il se lasse, où il s'assied, où il oublie de diner: aussi est-elle nuancée, bordée, huilée, à pièces emportées; elle a un beau vase ou un beau calice: il la contemple, il l'admire.

Când face portretul colecționarului de medalii recurge la termenii speciali din limbajul colecționarului.

Diognète sait d'une médaille le fruste, le flou et la ileur de coin.

Dar ceea ce caracterizează mai ales limba lui LA BRUYERE e întrebuințarea termenilor proprii - de care nu se sfieste să se servească chiar dacă sunt vulgari sau triviali . Clasificarea termenilor în nobili și de rând făcută de MALHERBE nu există pentru LA BRUYERE. Distincția aceasta de care au ținut seama toți scriitorii clasici, n'o face LA BRUYERE, căruia puțin îi pasă de vulgaritatea acestor termeni dacă exprimă în mod colorat și plastic ideea sa . LA BRUYERE care vrea cu orice preț să trezească atenția știe că expresiunile generale și abstracte nu fac impresie . De aceea notând detaliile și particularitățile vulgare și reale ale lucrurilor, detalii și particularități pe care nu voiseră în genere să le observe scriitorii clasici, LA BRUYERE le redă prin termeni proprii, de multe ori vulgari, ceea ce face ca limbajul său să fie realist și concret . Astfel când face portretul lui Gnathon, egoistul care se poartă în lume ca și când ar fi sângur, dă detalii realiste care aseamănă acest pasaj cu o pagină din romancierul modern BALZAC, sau dintr'un autor realist, căci ni-l arată pe Gnathon la masă, nepăsător de ceilalți invitați, mâncând așa încât sosul îi pică pe barbă, pe fața de masă, clefăind cu sgomot și scobindu-se în

dinți fără să se gândească la desgustul pe care-l poate provoca ..

Il ne se sert à table que de ses mains ; il manie les viandes, les remanie, démembre, déchire, et en use de manière qu'il faut que les conviés, s'ils veulent manger, mangent ses restes . Il ne leur épargne aucune de ces malpropretés dégoûtantes, capables d'ôter l'appétit aux plus affamés ; le jus et les sauces lui dégouttent du menton et de la barbe ; s'il enlève un ragoût de dessus un plat, il le répand en chemin dans un autre plat et sur la nappe : on le suit à la trace ; il mange haut et avec grand bruit ; il roule les yeux en mangeant ; la table est pour lui un râtelier ; il écure ses dents, et il continue à manger.

Realismul lui LA BRUYERE nu merge totdeauna așa de departe - dar ceea ce se întâlnește foarte des la dânsul și ceea ce face meritul de căpetenie al Caracterelor e o viziune colorată și vie despre oameni și lucruri și arta cu care redă în mod foarte concis, idei și concepții abstracte . Prin alegerea nimerită a unor anume detalii și prin notarea unor anume gesturi și atitudini LA BRUYERE ne face să pricepem starea sufletească pe care o denotă și cu ajutorul fizicului să cunoaștem natura morală . Astfel prin notarea unor mici particularități ale vorbirei sau ale gesturilor lui Giton ne face să pricepem pe un om încrezut într'însul din cauza averei

sale . Pe când din contra toate particularitățile persoanei fizice a lui Phedon, vorbirea sa șovăitoare, atitudinea sa sfioasă, felul cum se așează numai pe marginea scaunului, ne arată că e un om timid din cauza sărăciei sale . Giton și Phedon constituie două tablouri în care fiecare trăsătură a unui portret are drept corespondent o trăsătură opusă în portretul cellalt .

cales Artistul literar e cu mult superior însă la LA BRUYERE moralistului . LA BRUYERE n'are o concepție originală despre om, despre viață, cum au avut predecesorii săi MONTAIGNE, PASCAL, sau LA ROCHEFOUCAULD . Asupra jocului pasiunilor și sentimentelor noastre, asupra fondului naturei noastre morale, LA BRUYERE nu ne spune nimic nou . Tot ce ne spune despre natura morală a omului sunt observațiuni pe care le-a adunat dela stoici, dela MONTAIGNE, dar cărora le-a dat o formă personală . De exemplu în capitolele Des jugements și De l'homme, toate reflecțiunile sale despre nestatornicia firei omenești și despre slăbiciunea minței omenești vin din Apologia lui Raymond de Sebond a lui MONTAIGNE . Alte reflecții

își au origina în cugetările lui PASCAL; astfel din ideile lui PASCAL asupra mobilului care împinge pe oameni să caute distracții și care e nevoia de a nu rămâne singuri în fața conștiinței lor căci atunci gândul nimicniciei și a slăbiciunii omenești se înfățișează imediat înaintea noastră; din cugetările lui PASCAL "sur la recherche des divertissements," a eșit următoarea reflecție a lui LA BRUYERE:

Tout notre mal vient de ne pouvoir être suels; de là le jeu, le luxe, la dissipation, le vin, les femmes, l'ignorance, la médisance, l'envie, l'oubli de soi-même et de Dieu.

Alte reflecții sunt inspirate de ideile lui LA ROCHEFOUCAULD asupra amorului propriu, mobil al tuturor actelor noastre, virtuose sau vicioase, sau de ideile lui asupra amorului, amicitiei, etc. Une-ori LA BRUYERE repetând reflecția lui LA ROCHEFOUCAULD se servește și de termenii autorului Maximelor, dar într'o formă mai greoaie, mai puțin pregnantă decât e cea a predecesorului său. Astfel reflecția lui LA BRUYERE:

Quelque délicat que l'on soit en amour, on pardonne plus de fautes que dans l'amitié.

e inspirată de maxima următoare a lui LA ROCHEFOU-

CAULD care face mai mare impresie în conciziunea ei:

On pardonne tant que l'on aime.

LA BRUYERE moralist n'are originalitatea de gândire a predecesorilor săi, dar n'are nici defectele lor. Față de defectele oamenilor nu arată curiositatea indulgentă și disprețuitoare a unui spectator distrat de spectacolul pe care-l privește, pe care o arată MONTAIGNE și nici resentimentele lui LA ROCHEFOUCAULD, la care simțim pare-că plăcerea de a se răsbuna asupra omenirii întregi de propriile sale decepții și desamăgiri și nici plăcerea de a umili înțelepciunea omenească pentru a arăta neputința și slăbiciunea ei față de luminile pe care le dă credința, pe care o întâlnim la PASCAL. In special LA BRUYERE nu cade în greșelile în care cade LA ROCHEFOUCAULD, din cauza spiritului său pesimist sistematic, reducând la un singur factor toate mobilele acțiunilor noastre care ar fi amorul propriu, interesul nostru egoistic. LA BRUYERE crede că unii oameni pot săvârși acțiuni din motive desinteresate, din dragostea aproapelui, din dorința de a face bine. La BRUYERE crede că în sufletul omenesc

pot exista mișcări care nu-s pornire de loc din interes, dar din bunătate.

Il y a de certains grands sentiments, de certaines actions, nobles et élevées, que nous devons moins à la force de notre esprit qu'à la bonté de notre naturel.

E drept că astfel de sentimente nobile și desinteresate nu se întâlnesc la toți oamenii dar la cei mai aleși dintre noi. Astfel vorbind despre amiciție în care LA ROCHEFOUCAULD nu văzuse decât o legătură între persoane care-și fac servicii reciproce, LA BRUYERE spune:

Il y a un goût dans la pure amitié où ne peuvent atteindre ceux qui sont nés médiocres.

LA BRUYERE cătând să ^{distinge} discerneze în om nu numai mobilele josnice și interesate ale purtării sale dar și pe cele nobile și desinteresate a dat despre omnirea o icoană mai exactă decât LA ROCHEFOUCAULD și înfățișându-ne virtutea, nu cum face PASCAL ca rezultatul unei viați ascetice inaccesibile puterilor noastre, dar ca fructul unei înțelepciuni pe care o putem întâlni printre semenii noștrii și care poate fi realizată fără o străduință imposibilă de atins, ne-a înlesnit acesul la drumul care duce la perfecționarea noastră morală.

VAUVENARQUES

Spre deosebire de literatura din secolul al XVII care prin tendința ei de căpetenie, de a scruta natura morală a omului și de a pune în lumină jocul pasiunilor și a sentimentelor omenești se invederează ca o literatură psihologică, literatura franceză din sec. al XVIII-lea studiază pe om mai ales din punct de vedere social; lăsînd la o parte interesul pe care-l oferă în sine studiarea mobilelor acțiunilor și gesturilor omenești, autorii din sec. al XVIII-lea privesc din punctul de vedere al utilității lor pentru societate. Din cauza lipsei de interes psihologic al literaturii secolului al XVIII-lea mulți critici o condamnă. Ei observă că chiar în genurile literare în care la prima vedere s'ar părea că secolul al XVIII-lea continuă secolul al XVII-lea, de exemplu în tragedie, ceea ce în secolul precedent constituia interesul și făcea valoarea acestui gen - cunoașterea

adâncă a sufletului omenească - element pe care îl găsim în opera marilor tragici CORNEILLE și RACINE, se reduce la o notare convențională și ștersă a pasiunilor omenești, la redarea lor în mod schematic și uscățiv . Ca o urmare a trecerii pe planul al doilea al interesului psihologic, genul reprezentat cu atâta strălucire de moraliștii francezi din secolul al XVII-lea devine redus și șters în secolul al XVIII-lea . Există totuși un nume și o operă care pot fără să fie prea mult eclipsate, să stea alături, de numele și opera marilor moraliști din secolul al XVII-lea și anume numele și opera lui VAUVENARGUES. Cu VAUVENARGUES se încheie seria marilor moraliști clasici francezi și se încheie în mod demn, căci opera lui VAUVENARGUES învederează nu numai originalitate dar și o mare noblețe de gândire și o deosebită distincțiune literară . -

VAUVENARGUES care s'a născut în 1715 în orașul Aix en Provence se trăgea dintr'o veche familie aristocratică a Provansei . Tatăl, bunicul și străbunicul său fuseseră reprezentanții nobleței "syndics de la noblesse de Provence . Mulți din strămoșii săi se

distinseseră prin vitejia lor în războaie, așa încât faptele lor care îi fură povestite de tatăl său arătară viitorului moralist încă dela căminul părintesc adevărul maximei celebre pe care mai târziu are s'o formuleze : "Les grandes pensées viennent du coeur". Tatăl său, în calitatea sa de "premier consul de la ville d'Aix" (primar al orașului) dovedi cu ocazia ciumei care bântui acest oraș ca și întreaga Provanșă în 1720, un zel așa de priceput și un devotament așa de mare pentru a feri cât mai mult populația de loviturile flagelului încât regele ca recompensă acordă lui Joseph de Clapiers seigneur de Vauvenargues, titlu de marchiz deși nu avea decât o sfoară de moșie lângă Aix și în acelaș timp îi dete o pensie din caseta regală . Al doilea din cei patru fii ai săi fu Luc, viitorul moralist, care moșteni dela tatăl său energia și zelul pentru binele obștesc . Din cauza debilității sale fizice, viitorul moralist nu putu să-și termine studiile la colegiul Jezuitorilor din orașul său natal . Dar iubirea de lectură fu așa de mare încât își completează educația în cursul adolescenței sale petrecută în castelul părintesc studiind scriitorii antichității în tra-

duceri franceze . Dintre acești autori câțiva, cum au
fost PLUTARC și SENECA îl transportară de entuziasm
și puseră asupra sufletului său o pecetie care nu se
șterse niciodată . Intr'o scrisoare către un prieten
VAUVENARGUES îi destăinuște entuziasmul de care se
simțise transportat când, la vârsta de 16 ani ceti
Viețile paralele ale bărbaților Greci și Romani de
PLUTARC . VAUVENARGUES recomandă să dea pe PLUTARC
de cetit fiului său :

Pour moi, je pleurais de joie lorsque je lisais
ces Vies ; Je ne passais point de nuit sans parler
à Alcibiade, Agésilas et autres ; j'allais dans la
place de Rome pour haranguer avec les Grecques, et
pour défendre Caton quand ou lui jetait de pierres.
Vous souvenez-vous que César voulant faire passer
une loi trop à l'avantage du peuple, le même Caton
voulut l'empêcher de la proposer, et lui mit la main
sur la bouche pour l'empêcher de parler ? Ces manières
d'agir, si contraires à nos mœurs, faisaient
grande impression sur moi . .

Admirația pentru eroismul bărbaților iluștri
Greci și Romani, înflăcărarea lor pentru libertate
și virtute deșteptară entuziasmul lui VAUVENARGUES
ca și scrierile lui SENECA sau scrisorile trimise de
BRUTUS din Grecia lui CICERON după asasinarea lui
CEZAR și care ca și opera lui PLUTARC respiră aceiași

admirație pentru tăria de caracter, pentru virtu-
te și toate virtuțile lăudate de stoici.

Je mêlais ces trois lectures et j'en étois si ému,
que je ne contenais plus ce qu'elles mettaient en
moi; j'étouffais, je quittais mes livres, et je
sortais comme un homme en fureur, pour faire plu-
sieurs fois le tour d'une assez longue terrasse,
en courant de toute ma force, jusqu'à ce que la
lassitude mit fin à la convulsion.

VAUVENARGUES rămase toată viața un admirator al
stoicismului cu ale cărui precepte caută să-și con-
formeze purtarea și în același timp un admirator
al eroismului care e slăvit în fiecare capitol al
operei lui PLUTARC. Pentru a satisface dorința de
eroism de care fu cuprins VAUVENARGUES în 1733, în
vârstă numai de 18 ani și deși atins de ftizie, se
înrolă ca voluntar în armata franceză care trecea
Alpii sub comanda mareșalului de Villars pentru a
lupta contra imperialilor cărora Ludovic al XV-lea
le declarase războiul din cauza succesiunii la tronul
Poloniei. Campania care a avut de rezultat victorii
strălucite fu de scurtă durată și VAUVENARGUES îna-
poindu-se, duse în calitate de ofițer o viață plic-
ticioasă de garnizoană în mai multe orașe din nordul
și estul Franței. Din cauza caracterului său serios

și grav, a lipsei sale de trageră de inimă pentru plăcerile ușoare ale vieții militarești, camarazii și soldații deteră tănărului locotenent marquis de Vauvenargues numele de le père Vauvenargues, în care intra afecțiune dar și oare-care ironie .VAU-
VENARGUES, în loc să-și treacă timpul în joc de cărți și în petreceri, studia și medita asupra operilor câtor-va filozofi și cugetători, ba chiar se încerca să formuleze în scris rezultatul meditațiilor sale . Astfel în 1737 în vârstă de 22 de ani scrie prima sa operă : Traité sur le libre arbitre . Intrarea Franței într'un nou războiu, războiul pentru succesiunea Austriei îl făcu pe VAU-
VENARGUES să participe în 1742 la campania din Boemia care după câteva victorii avu drept rezultat ocuparea capitalei, Praga, de armata franceză . Ocupația însă fu de scurtă durată căci în iarna anului 1742 - 1743 armata franceză e silită să părăsească Praga și să treacă îndărât munții Boemiei . Retragerea se făcu în cursul unei ierni foarte aspre, ceea ce făcu ca jumătate din numărul soldaților să piară de frig sau de oboseală . VAUVENARGUES căruia îi degerară picioarele rămase de pe urma acestei campanii un infirm . Ajuns la Paris în 1743 VAU-

VENARGUES intră în relații cu notabilitățile literare ale timpului și în special cu VOLTAIRE căruia îi trimise ca omagiu primele sale încercări literare. În vasta corespondență a lui VOLTAIRE se găsește scrisoarea pe care acest rege al literaturii timpului o trimite debutantului în arena literară. VOLTAIRE îi spune : "Je ne vous croyais que beaucoup de goût et de connaissance mais je vois que vous avez encore plus de génie" și-l sfătuiește să părăsească profesiunea armelor " un métier très noble à la vérité mais un peu barbare" și să se consacre numai literelor . Scrisoarea aceasta corespundea dorințelor secrete ale tânărului locotenent care simțea că n'avea vigoarea fizică pentru a suporta sarcina grea a meseriei armelor . De aceea VAUVENARGUES începe demersuri pentru a putea ocupa un post de secretar sau de atașat într'o ambasadă - demersurile sale rămăseră infructoase și descurajat părăsi Parisul spre a se întoarce la căminul părintesc . De abia ajuns în Provansa cade bolnav de vărsat care nu numai îl desfigurează dar aproape îl orbește ; în acelaș timp fîtzia care-l mina de mult se agravează din cauza istovirii din timpul războiului, așa încât nu poate primi postul ce i se

oferi în diplomație în urma stăruințelor lui VOLTAIRE care pusesse trecerea de care se bucura la Curte în serviciul tânărului său protejat . Cu o tărie sufletească admirabilă VAUVENARGUES suportă aceste lovituri ale soartei, dovedind că lecțiunile pe care cetirea lui PLUTARC, a lui SENECA și a altor scriitori stoici i le dăseră nu rămăseseră fără folos. In culegerea sa de portrete morale Essais sur divers caractères, există un portret, Clazomène ou la vertu malheureuse, în care VAUVENARGUES desigur s'a inspirat dela propria sa soartă pentru a înfrățișa pe bărbatul tare de caracter pe care nenorocirea nu-l poate abate :

Clazomène a fait l'expérience de toutes les misères humaines . Les maladies l'ont assiégé dès son enfance, et l'ont sevré, dans son printemps, de tous les plaisirs de la jeunesse . Né pour des chagrins plus secrets, il a eu de la hauteur et de l'ambition dans la pauvreté ; il s'est vu, dans ses disgraces, méconnu de ceux qu'il aimait, l'injure a flétri son courage, et il a été offensé de ceux dont il ne pouvait prendre de vengeance . Quand la fortune a paru se laisser de le poursuivre, quand l'espérance trop lente commençait à flater sa peine, la mort s'est offerte à sa vue ; elle l'a surpris dans le plus grand désordre de sa fortune ; il a eu la douleur amère de ne pas laisser assez de bien pour payer ses dettes, et n'a pu sauver sa vertu de cette tâche . Si l'on cherche quelque raison d'une destinée si cruelle, on aura, je crois de la peine à en trouver .

Toutefois, qu'on ne pense pas que Clazomène eût voulu changer sa misère pour la prospérité des hommes faibles : la fortune peut se jouer de la sagesse des gens courageux ; mais il ne lui appartient pas de faire fléchir leur courage .

Boala îl împiedicase să-și creeze o situație în cariera diplomatică după cum tot boala îl sili-se să iasă din cariera armelor . Pe de altă parte cu tot titlul de marchiz, familia lui era săracă VAUVENARGUES dându-și seama că numai ca literat își va putea face o situație, vine la Paris ca să-și prepare o ediție a scrierilor sale făcute în răzărul ce l-l lăsase viața de garnizoană sau de campanie . Această ediție apare în 1746 .VAUVENARGUES avea intenția s'o remanieze și să adauge noui scrieri la acele înserate în această ediție dar moartea în 1747 îl împiedică să realizeze intenția sa . Intr'o mică scriere : Eloge des officiers morts dans la campagne de Bohême, VOLTAIRE a făcut elogiul lui VAUVENARGUES care participase la această campanie și a murit din cauza istovirei fizice provenită din cauza răboiului

VOLTAIRE al cărui spirit și a cărui ironie au făcut pe mulți să creadă că era un om lipsit de sensibilitate evocă în perorația elogiului tânărului

său amic, caracterul nobil și geniul stoic al lui VAUVENARGUES : "Tu n'est plus ô douce espérance du reste de mes jours. Accablé de souffrances au dedans et au dehors, privé de la vue, perdant chaque jour une partie de toi-même, ce n'était que par un excès de vertu que tu n'étais point malheureux et que cette vertu ne te coûtait point d'effort. Par quel prodige avais-tu à l'âge de vingt-cinq ans la vraie philosophie et la vraie éloquence sans autre étude que le secours de quelques bons livres. Comment avais-tu pris un essor si haut dans le siéde des petitesesses ? Et comment la simplicité d'un enfant timide couvrait-elle cette profondeur et cette force de génie ? Je sentirai longtemps avec amertume le prix de ton amitié ; à peine en ai-je connu les charmes ."

Dacă am căuta să rezumăm într'o formulă istoria vieții lui VAUVENARGUES am spune : Un suflet pe care a căzut dar pe care nu l'a strivit povara unui destin vitreg . Nici boala, nici sărăcia, nici decepțiile carierei nu au putut să doboare curajul și energia acestui scriitor care a înfruntat toate amărăciunile existenței cu seninătatea unui stoic . Această viață plină de decepții și de străduinți fără rezul-

tat a fost curmată la vârsta de 32 de ani, la vârsta care e de obicei începutul perioadei când omul poate să dea măsura capacității sale intelectuale .Dar gloria pe care zadarnic a urmărit-o VAUVENARGUES în cursul vieții, sperând s'o capete pe calea armelor și pe câmpul de războiu, i-a venit după moarte și pe altă cale; i-a venit depe urma micului volum pe care l'a publicat în ajunul morții .

La scrierile pe care VAUVENARGUES le-a publicat în cursul vieții în 1746, editorii au adăugat câteva altele rămase inedite . Ediția cea mai recentă publicată la Paris în 1929, prezintă în trei volume scrierile sale care formează mai multe categorii .

1. O culegere de scrisori dintre care cele mai interesante sunt cele adresate marchizului de Mirabeau, tatăl marelui orator din timpul Revoluției .

2. Câte-va lucrări pur literare, de ex. niște dialoguri ale unor personalități celebre, în genul convorbirilor din scrierea Dialogues des morts a lui FENELON care și ea e o imitație a celebrelor Dialoguri ale morților ale scriitorului grec LUCIAN . În acelaș fel VAUVENARGUES relatează niște convorbiri între MONTAIGNE și CHARRON, între FENELON și BOSSUET, între

RICHELIEU și CORNEILLE . Aceste dialoguri au ceva artificial și fals după cum și cele câte-va elogi compuse de VAUVENARGUES după modelul Cuvântărilor funebre (Oraisons funebres) ale lui BOSSUET sunt niște exerciții retorice care-s executate după un ideal perimat .

3. O a treia categorie de scrieri e reprezentată de câte-va mici tratate de filozofie morală cum e Traité sur le libre arbitre în care VAUVENARGUES expune ideile sale asupra problemei libertății omului după scrierile lui LOCKE și VOLTAIRE .

Tot din această categorie dar învederând mai multă originalitate, face parte și tratatul Introduction à la connaissance de l'esprit humain.

În această lucrare VAUVENARGUES își propune să analizeze și să definească diferitele facultăți ale sufletului omenesc . De ex.: De la mémoire, de la ^{prudence} prudence, de la pénétration etc.

În acelaș timp VAUVENARGUES face descrieri a diferite sentimente și stări sufletești - așa în capitolele : du goût, du sérieux, de l'amitié, de l'amour, de l'amour propre, de l'amour de nous-mêmes.

VAUVENARGUES pornește dela PASCAL și LA ROCHE-FOUCAULD, pe care i-a studiat de foarte aproape, căci chiar Discours préliminaire, debutează cu o frază din PASCAL : Toutes les bonnes maximes sont dans le monde, il ne faut que les appliquer, și comentând această cugetare VAUVENARGUES asigură că va căuta să concilieze principiile uneori opuse ale moralistilor; dar originalitatea lui VAUVENARGUES nu vine numai din încercarea de a concilia punctele de vedere opuse ale psihologilor și moralistilor asupra aceleiași probleme, dar și în schițarea unei teorii asupra naturii morale a omului pe care o vom găsi dezvoltată în scrierile care constituie categoria scrierilor cu totul originale ale lui VAUVENARGUES .

Această categorie e reprezentată prin opusculul Réflexions sur divers sujets care prin forma lor amintesc eseurile lui MONTAIGNE; așa sunt de ex. capitolele : sur les hasards de la fortune, sur l'impuissance du mérite, sur la familiarité, sur la libéralité, sur la nature et la coutume, dar dacă prin făptura lor aceste scurte disertații amintesc pe MONTAIGNE, fondul lor e original, căci e con-

stituit din reflecțiuni personale și din observațiunile unui spirit care arată cum a reacționat fiind pus în contact direct cu realitatea. Personalitatea de moralist a lui VAUVENARGUES se revelează însă mai ales în Essai sur quelques caractères, în care prezintă portretul moral a câtor-va personaje pe care le-a cunoscut. Portretul care deschide seria, Clazomène ou la vertu malheureuse, din care am făcut citate, se înfățișează pe sine însuși; alte portrete sunt ale unor tipuri pe care le-a cunoscut în cariera militară; astfel cel al intrigantului intitulat Lentulus ou le factieux și al omului corupt în Othon ou le débauché. VAUVENARGUES deși imitează genul ilustrat de LA BRUYERE, după TEOPHRAST, și-a concentrat aci rezultatul experienței sale despre oameni și despre viața lor morală. Culegerea sa Réflexions et maximes, e însă scrierea sa cea mai originală și mai interesantă. La aceste scrieri trebuie să adăugăm Réflexions critiques sur quelques poètes în care găsim aprecierile moralistului asupra câtor-va poeți francezi, ca: LA FONTAINE, BOILEAU și MOLIERE; față de acesta din urmă arătându-se însă de o excesivă severitate. Printre Réflexions critiques se află și o paralelă între CORNEILLE și RACINE pe care VAUVENARGUES c supuse aprecierii lui VOLTAIRE, atrăgându-i imediat considerația acestuia. VAUVENARGUES cel dintâiu în

secolul al XVIII-lea proclamă preeminența lui RACINE în tragedie și observațiunile sale i se părură atât de judicioase lui VOLTAIRE încât și le însuși și le desvoltă în Le Siècle de Louis XIV.

Concepția pe care VAUVENARGUES și-o face despre natura morală a omului diferă de cea a moralistilor predecesorii săi, din care pe unii, ca pe PASCAL și pe LA ROCHEFOUCAULD, i-a urmat de foarte aproape. Acești moralisti se arătaseră foarte severi pentru natura morală a omului și-și făcuseră pare că o plăcere să insiste asupra scăderilor și slăbiciunilor sale. VAUVENARGUES protestează în contra acestei tendințe de ponegrire și de defăimare a omului care se găsește în secolul al XVII-lea atât la moralistii pătrunși de spiritul creștin ca PASCAL, cât și la moralistii filozofi și mondeni ca LA ROCHEFOUCAULD.

L'homme, spune VAUVENARGUES, est maintenant en disgrâce chez les philosophes et c'est à qui le chargera de plus de vices; mais peut-être est-il sur le point de se relever et de se faire restituer toutes ses vertus.

Această nobilitare a omului și această restituire

a virtuților care sunt înnăscute în firea sa VAUVENARGUES se încearcă s'c facă bazându-se pe niște teorii psihologice care-i sunt particulare. Primul punct al acestei psihologii e demonstrarea că instinctul și sentimentul trebuie să aibă precădere asupra rațiunii și reflecțiunii; al doilea punct e afirmarea că pasiunile trebuie să fie prețuite mai mult de cât obișnuesc moralistii, căci ele sunt resorturile activității noastre. In ceea-că privește primul punct precăderea care trebuie dată sentimentului asupra rațiunii, VAUVENARGUES o întemeează pe certitudinea pe care o creează în conștiința noastră, acea forță internă pe care VAUVENARGUES o numește uneori "le sentiment" alteori "le coeur" sau "l'âme", certitudine la care nu ajungem niciodată prin operațiile rațiunii. Pozițiunea pe care VAUVENARGUES o ia față de "le sentiment" sau "le coeur" ale cărui porniri ne expun mai puțin să ne înșelăm decât povețele rațiunii - e arătată în următoarele maxime:

La raison nous trompe plus souvent que la nature.
La raison ne connaît pas les intérêts du coeur.
Les grandes pensées viennent du coeur.
Le bon instinct n'a pas besoin de la raison, mais il la donne.
On paie chèrement les moindres biens, lorsqu'on

ne les tient que de la raison.

Afirmațiunea lui VAUVENARGUES că adevărurile morale dictate de sentiment sunt mai sigure și mai limpezi decât adevărurile fizicei cade într'o epocă a secolului al XVIII-lea când era atotputernic curentul ideologic reprezentat de filozofii numiți les géomètres ca La MOTTE HOUDAR, l'abbé TERRASSON și alții. Geometrii erau niște raționaliști care ducând la extrem principiile lui DESCARTES, vroiau să aplice principiile raționaliste ale matematicii chiar și în domeniile unde aplicarea lor era cu totul deplasată de ex. în poezie, în literatură și în morală. In ce privește aplicarea metodei geometrilor în aprecierea operelor de poezie și de literatură se iviseră protestări printre care trebuie menționate cele ale abatelui DU BOS în Réflexions critiques sur la poésie et la peinture. (1719) In această operă care e capitală pentru dezvoltarea criticei moderne DU BOS demonstrează că în plăcerea estetică intră elemente care nu pot fi supuse analizei raționale și că în aprecierea unei opere literare intervine gustul care depinde de sentiment și care ne dă o certitudine mai tare decât toate silogismele. Ceea-ce abatele DU BOS

afirmă cu privire la domeniul literaturii, artei și criticii, VAUVENARGUES afirmă cu privire la domeniul moralei, socotind că rațiunea și metodele logice ale geometrilor au cădere să se pronunțe numai în domeniul științelor fizice .

Dar deși VAUVENARGUES dă sentimentului precădere asupra rațiunii, totuși luând în considerație că și rațiunea e un element al naturii morale a omului ca și sentimentul, socotește că trebuie să asociem aceste două forțe ale sufletului și să le completăm una prin alta .

La raison et le sentiment se conseillent et se suppléent tour à tour . Quinconque ne consulte qu'un des deux et renonce à l'autre, se prive inconsidérément d'une partie des secours qui nous ont été accordés pour nous conduire .

Cu toate aceste tentațiuni de conciliere, tendința de a asigura sentimentului și pasiunilor preeminență asupra rațiunii e evidentă, căci cum zice imediat pe urmă :

Les passions ont appris aux hommes la raison .

Motivarea acestei tendințe e părerea pe care VAUVENARGUES o are despre pasiuni cari sunt nu numai principiul oricărei activități omenești, așa încât

"une vie sans passions ressemble à la mort, dar sunt și un principiu de energie și de înălțare morală .

VAUVENARGUES face elogiul pasiunilor care transportă sufletul, ca generozitatea, eroismul și ambițiunea, arătând superioritatea lor față de o stare sufletească de indiferență și apatie care te face să vegezezi, dar nu să trăești . VAUVENARGUES exaltă ceea ce numește la grandeur d'âme și care nu poate fi produsă decât de pasiunii .

La grandeur d'âme est un instinct élevé qui porte les hommes au grand, de quelque nature qu'il soit ; mais qui les tourne au bien ou au mal selon leurs passions, leurs lumières, leur education, leur fortune, etc. Egale à tout ce qu'il y a sur la terre de plus élevé, tantôt elle cherche à soumettre par toutes sortes d'efforts ou d'artifices les choses humaines à elle, et tantôt, dédaignant ces choses, elle s'y soumet elle-même sans que sa soumission l'abaisse ; pleine de sa propre grandeur, elle s'y repose en secret contente de se posséder .

VAUVENARGUES recunoaște că facultatea pe care o au unii oameni de a se pasiona și grație avântului sufletului lor de a putea atinge țeluri înalte și de a săvârși fapte mari. îi duce uneori la acțiuni dăunătoare semenilor lor . VAUVENARGUES regretă că această grandeur d'âme duce uneori la crime cum s'a întâmplat lui Catilina, dar aceste greșeli sunt o consecință

inevitabilă a imperfecțiunii naturei omenești și nu trebuie să ne împiedice să admirăm mărinimia și curajul, căci la petitesse d'âme care caracterizează persoanele incapabile de avânturi generoase, expune pe oameni la viții mai uricioase:

Observons néanmoins encore que la petitesse est la source d'un nombre incroyable de vices : de l'inconstance, de la légèreté, de la vanité, de l'envie, de l'avarice, de la bassesse, etc.; elle rétrécit notre esprit autant que la grandeur d'âme l'élargit ; mais elle est malheureusement inséparable de l'humanité, et il n'y a point d'âme si forte qui en soit tout à fait exempte .

Prin încercarea sa de a reabilita pasiunile în care vede un principiu de înălțare a vieții omenești, VAUVENARGUES ocupă un loc special între moralisti . De secole moralistii atât cei păgâni cât și cei creștini ponegreau pasiunile . Epicurienii și stoicii pretindeau că înțelepciunea consistă în renunțarea la pasiuni și în adoptarea unei stări sufletești de indiferență față față de pasiune, de liniște pe care n'o poate turbura ispita nici unei dorinți, pe care o numeau ataraxie . După morala creștină pasiunile sunt socotite ca un prilej de păcătuire .PASCAL care vibrează de pasiune, ne îndeamnă să ne fe-

rim de pasiune, iar CORNEILLE luându-se după DES-CARTES și după neostoici ne îndeamnă să subordonăm pasiunea voinței care la rândul ei trebuie să asculte numai de rațiune . Reabilitarea pasiunilor are însă la VAUVENARGUES drept corolar o doctrină a acțiunii .

Conduc și de admirațiunea pentru stoicism pe care i-o infiltrasă de tânăr lectura lui PLUTARC și a lui SENECA, recunoașterea excelenței pasiunilor ca motor al acțiunilor îl face să ajungă la o laudă a tăriei de caracter și a curajului fără de care nu se pot săvârși acțiuni mari .

În felul acesta ne putem explica laudele pe care le dă războiul, în timpul căruia aceste însușiri se pot dezvolta și criticele pe care le aduce păcii. Una din maximele sale proclamă :

La paix rend les peuples plus heureux et les hommes plus faibles .

Ideea din această maximă trebuie completată cu aceea ce reiese din maxima următoare în care afirmă că mai presus de orice trebuie să slăvim tăria caracterului . Toate relele războiului sunt mai puțin păgubitoare decât lașitatea care e o consecință a unei păci îndelungate

La guerre n'est pas si onéreuse que la servitude.

Păcatul cel mare al oamenilor e după VAUVE-
NARGUES ușurința cu care se apleacă sub voința
despotică a îndrăsneților și cu care rabdă să stea
sub un jug rușinos și să se laude de avantajile
pe care le procură starea lor în șerbie .

La servitude, déclare VAUVENARGUES într'o maximă,
abaisse les hommes jusqu'à s'en faire aimer .

In contra acestei înjosiri a naturei morale a
omului protestează VAUVENARGUES afirmând că energia
de caracter chiar însoțită de greșeli e preferabilă
unei abdicări a demnității omenești, a libertății
și a independenței lor .

Il faut permettre aux hommes de grandes fautes
contre eux-mêmes, pour éviter un plus grand mal,
la servitude .

Dintre scrierile lui VAUVENARGUES, les Maximes
sunt aceea căreia autorul a avut răgazul să-i dea
o formă definitivă și care are meritul de a revela
pe lângă o deosebită înălțime de idei și o mare va-
loare literară . Spre deosebire de LA ROCHEFOUCOULD
al cărui stil denotă uneori artificiu prin jocul
neîncetat al antitezelor și caracterul picant al me-
taforelor, stilul lui VAUVENARGUES se caracterizează
prin o mare simplitate și sobrietate de imagini .

Metaforele la care recurge uneori nu arată căutarea sau artificiul dar au ceva grațios și naiv .Așa de exemplu maximele următoare de multe ori citate :

Les feux de l'aurore ne sont pas si doux que les premiers regards de la gloire sau
Les premiers jours du printemps ont moins de grâce que la vertu naissante d'un jeune homme .

Simplicitatea de expresiune se cunoaște în maximele lui VAUVENARGUES cu o limpezime așa de mare încât ideea apare clară, dar cu o claritate strălucitoare, așa încât criticul SAINTE BEUVE a definit cu dreptate stilul său prin la netteté radiieuse ^{strălucitor} de l'expression de VAUVENARGUES . Intr'una din reflectiile sale literare VAUVENARGUES vorbește de greșala pe care o fac mulți cetitori socotind că ideile expuse cu claritate și simplitate nu pot fi și profunde . Criticii pedanți și sofistiți, spune VAUVENARGUES socotesc ca o dovadă de superficialitate și de frivolitate, cette splendeur d'expression qui emporte avec elle la preuve des grandes pensées .

Această splendeur d'expression pe care o posedă sedă VAUVENARGUES fac din el unul din cei mai de seamă reprezentanți ai geniului francez al cărui

^{ce-i propriu spus}
apanagiu pare să fie tocmai claritatea gândirii
și simplitatea expresiunii.

Opera lui VAUVENARGUES, în aparenta ei obiectivitate clasică - zicem aparentă căci de multe ori ca în portretul lui Clazomène sau în unele maxime străbate personalitatea autorului - e o operă care contribuie la triumful unui ideal care cu încetul se desprinde din formele clasice și conduce la romantism. Prin preeminența pe care o atribuie sentimentului și pasiunilor, VAUVENARGUES se leagă de curentul de renaștere a sensibilității care va duce la triumful romantismului.

Acestui curent îi aparține în prima jumătate a secolului al XIX-lea, NIVELLE de la CHAUSSEE, creatorul comediei în care prezența a numeroase scene i-au adus denumirea de "comédie larmoyante".

Tot acestui curent îi aparține delicatul autor de comedii MARIVAUX în piesele căruia zâmbetul e aproape de înduioșare și în sfârșit abatele PREVOST autorul a numeroase romane printre care unul, Manon Lescaut e o capodoperă a literaturii universale; PREVOST ca și VAUVENARGUES face în romanele sale apologia pasiunii.

Curentul acesta al literaturii impregnată de

sensibilitate are în jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea doi reprezentanți de frunte care pot fi socotiți discipolii lui VAUVENARGUES . Primul dintre acești scriitori e DIDEROT, autor de scrieri de filozofie morală, romancier și dramaturg, care consideră sensibilitatea ca singurul principiu al cugetărilor și actelor noastre . Al doilea discipol al lui VAUVENARGUES e precursorul romantismului, JEAN JACQUES ROUSSEAU, care transformă în dogmă părerea lui VAUVENARGUES asupra excelenței pornirilor pe care natura le-a sădit în sufletul omenesc .

M O L I E R E .

* Voiu consacra lecțiunile ce ne mai rămân până la sfârșitul anului studiării operei lui MOLIERE care deși e un autor comic se leagă de grupul moralistilor prin punerea în discuție în comediile sale a unor teze morale, prin observațiunile asupra naturei omenești pe care le fac personagiile sale, prin învățămintele de ordin moral ce se desfac din piesele sale .

Valoarea lui MOLIERE ca literat moralist nu

trebuie însă să întunece valoarea lui ca autor comic. MOLIERE e privit cu dreptate de critica franceză drept creatorul poeziei clasice și anul 1659, data reprezentării primei sale capodopere, Les Précieuses ridicules e luată ca termen la care începe perioada clasică propriu zisă. Spre a ne da seama de meritele lui MOLIERE în calitate de creator al comediei clasice trebuie să cercetăm situația comediei în Franța în momentul când MOLIERE dă primele sale piese de valoare: numele lui CORNEILLE și cel al lui SCARRON.

Dacă privim însă opera lui CORNEILLE în comedie cum și cea a lui SCARRON și a autorilor de a doua mână, observăm că în genere comediile lor în loc să fie o reprezentare fidelă a vieții cum trebuie să fie o media, se depărtează de realitate prin complexitatea lipsită de verosimilitate a intrigei și prin exagerările lipsite de adevăr ale caracterelor.

CORNEILLE are un loc important în evoluția comediei franceze nu atât prin comediile pe care le-a dat în perioada debuturilor sale și care merge dela Méliete prima sa piesă reprezentată până la Le Cid, jucat în 1636 cât prin două comedii date în epoca apogeului geniului său tragic: Le menteur în 1643, și La suite

du Menteur, în 1644 .

Referimău-se la aceste două comedii, VOLTAIRE atât în lucrarea sa critică Commentaire sur Corneille, cât și în Le siècle de Louis XIV, a afirmat că lui CORNEILLE îi revine meritul de a fi creat comedia în Franța, după cum a creat și tragedia și că unor piese ca Le menteur și La suite du menteur le datorește MOLIERE ideea creării comediei de caracter . Reluând această idee, BRUNETIERE în scrierea sa Les Epoques du théâtre français ia Le menteur ca o comedie care reprezintă una din epocile teatrului francez și caută să demonstreze că această piesă conține originea comediei franceze .

Părerea aceasta nu e întemeiată, mai întâiu pentru că Le menteur e o adaptare după literatura spaniolă, în care nimic din datele esențiale ale acțiunii sau ale caracterului personajilor n'a fost modificat cum făcuse CORNEILLE în Le Cid , transformând materia din drama lui GUILHEN de CASTRO și imprimându-i pecetea originalității sale . Meritele acestei comedii de care s'a făcut prea mult caz sunt mai mult merite de stil, de

stil comic și de versificație proprie comediei literare . Deoarece însă VOLTAIRE în Le siècle de Louis XIV vorbind de rolul lui MOLIERE în teatrul francez caută să-i micșoreze importanța, afirmând că înaintea lui MOLIERE, CORNEILLE care crease tragedia, crease și comedia dând Le menteur "pièce de caractère et d'intrigue"; vom examina această piesă pentru a arăta că afirmația lui VOLTAIRE nu este întemeiată și că Le menteur poate fi o comedie interesantă dar nu e o comedie care crează comedia de caracter, gen în care MOLIERE a excelat . Pentru a ne da seama de rolul pe care l'a jucat CORNEILLE în crearea comediei în Franța vom examina mai de aproape comedii Le menteur și La suite du menteur .

Una din preocupările constante ale lui CORNEILLE a fost de a reînoi mereu inspirația sa și de a prezenta publicului neîncetat alte aspecte ale talentului său . Neconținut CORNEILLE a avut în vedere să varieze atât tonul întrebuintat în piesele sale cât și materia sau subiectele acestora . CORNEILLE își făcea o glorie din mlădierea talentului său care se arata apt de a trata când comedii, când tragedii și în fiecare din aceste

genuri de a se manifesta în moduri deosebite .

În l'épître, așezat în fruntea comediei Le Menteur mărturisește că dorea după succesele re-purtate în tragedie (cu Le Cid, cu Horace, cu Cinna), să revină la genul care stabilise prima sa reputație adică la comedie, în care debutase cu Mélite, în 1629, primul său succes la teatru.

Comediile pe care CORNEILLE le-a dat între 1629, data reprezentării Mélitei și 163⁶, data Cidului, sunt comedii de o natură specială. Mai întâiu sunt comedii aproape lipsite de comic și în care interesul provine din înfățișarea conversației oamenilor din societatea bună a timpului, conversație al cărui subiect principal e, la niște tineri cum sunt personagiile lui CORNEILLE, amorul. Comediile acestea sunt prin preocuparea de a reda viața socială a timpului, niște comedii realiste - așa sunt La Veuve, La Suivante, ba chiar nota realistă e împinsă foarte departe în două dintre ele. În La Place Royale și în La Galerie du Palais și mai ales în această din urmă comedie a cărei acțiune se petrece în sala Pașilor Pierduți ai Palatului de Justiție din Paris, asis-

tăm la o intrigă de iubire ce se desfășoară în locul întâlnirilor mondene de atunci, în piața creată de Ludovic al XIII-lea și ornată de o statuă a acestui rege - piața numită La Place Royale . Printre comediile realiste din epoca debuturilor lui CORNEILLE există totuși o comedie foarte deosebită de celelalte ; anume l'illusion comique ; în această comedie scenele de tragi-comedie, de tragedie și de comedie se amestecă în mod ciudat și în același timp bufoneria și extravaganta comică au un rol de căpetenie . L'illusion comique e comedie fantazistă . Comediile Le menteur și La suite du menteur, una din 1643 cealaltă din 1644, aparțin unei alte specii decât toate comediile precedente . Le menteur și La suite du menteur sunt comedii de intrigă, de o complexitate de incidente extremă, și care se disting de ambele categorii de comedii ale debutului lui CORNEILLE, prin veselia lor, prin sburdălnicia lor, care rămâne totuși în marginile îngăduite de bunul gust și de măsură .

Le menteur e o adaptare după o comedie a lui

ALARCON, La verdad sospechiosa (Adevărul suspect). Indicațiunea dată de CORNEILLE în prefața acestei comedii în momentul primei ediții, anume că s'ar fi luat după LOPE de VEGA, e greșită ; greșala provine din faptul că un editor spaniol înserase în mod eronat această comedie a lui ALARCON într'o colecție de comedii a lui LOPE de VEGA care căzu în mâinile lui CORNEILLE .

După cum reese din epistola către cetitori care însoțește această comedie, CORNEILLE își face despre comedie o idee cu totul contrarie aceleia pe care și-o va face MOLIÈRE . CORNEILLE crede că principalul merit al comediei stă în dibăcia cu care intriga e condusă, în ingeniozitatea cu care se succed incidentele din piesă . CORNEILLE fusese așa de încântat de intriga complicată din La verdad sospechiosa, încât declară că nimic nu se poate compara cu dânsa nici în repertoriul celor vechi, nici în al celor moderni . Seducțiunea pe care intriga din comedia lui ALARCON a exercitat-o asupra lui a fost așa de mare încât spre deosebire de felul cum procedase cu drama lui GUILHEN de CASTRO, Isprăvile Cidului, a cărei acțiune o modificase cu totul, a

păstrat toate incidentele comediei spaniole, a
menținut toată complexitatea intrigei sale - ba
chiar a lăsat neschimbate și caracterele persona-
giilor . Singura modificare pe care a introdus-o
a fost localizarea acțiunii și naționalizarea per-
sonagiilor. In loc ca acțiunea să se petreacă în
Spania ea se petrece la Paris, și în loc ca per-
sonagiile să vorbească de expedițiile din Indiile
occidentale și din Peru unde armata spaniolă ducea
războiul de cucerire, e vorba de luptele France-
zilor cu Imperialii și eroul în loc să se cheme
don Garcia se cheamă Dorante .

Personagiul, după cum arată titlul piesei ar
trebui să fie o întâmplare a mincinosului și come-
dia ar trebui să fie o comedie de caracter . In
realitate Le menteur e o comedie de intrigă în care
caracterul personajului principal e neprecis de-
semnat . Tânărul Dorante, după ce și-a terminat stu-
diile la Facultatea de Drept din Poitiers, foarte
renunită pe acea vreme, sosește la Paris și în gră-
dina Tuileriilor face cunoștință cu două doamne
Clarice și Lucrèce . Vorbind cu ele se dă drept un

cavaler întors dela campania dusă de trupele regelui Franței în Germania și se laudă cu isprăvile vitejești ce le-a făcut pe câmpul de războiu - în scop de a părea mai interesant și de a plăcea Claricei de care s'a înamorat . Comicul provine pe de o parte din confuzia pe care o face Dorante socotind că domnișoara pe care o iubește se numește Lucrece, pe când în realitate e Clarice, ceea ce dă naștere la quiproquo-uri amuzante, de exemplu când tatăl său vroind să-l căsătorească cu Clarice, tânărul refuză invocând tot felul de pretexte mincinoase în care se încurcă așa de tare încât până la urmă e silit să ia în căsătorie pe Lucrece, deși n'o iubește de loc . Comicul mai provine din fertilitatea de invențiune a lui Dorante în născocirea de minciuni, pe care le spune din diferite motive . Intâiu pentru plăcerea de a înminuna pe alții cu combinațiile umitoare ale imaginației sale . Așa de exemplu când declară valetului său că a omorât pe adversarul său Alcippe în duel și când Cliton îl vede pe Alcippe în picioare și-i spune că :

Les gens que vous tuez se portent assez bien.

Dorante ripostează că a înviat pe adverbarul său pe care îl ucisese, presărând pe cadavrul lui un fel de praf magic și pronunțând o formulă cabalistică . Cu astfel de minciuni poate închide gura ori-cui . Dorante mai minte încă din plăcerea de a se lăuda, din vanitatea de a se face admirat, din dorința de a se face interesant, așa de exemplu când vrea să treacă drept un viteaz întors de pe câmpul de luptă sau când își atribuie meritul de a fi oferit unor doamne o plimbare pe Sena cu serenadă și cu un supeu extraordinar . Dorante mai minte din nevoia de a eși din încurcăturile în care s'a pus din cauza fanfaronader sau altor minciuni pe care le-a spus înainte . Astfel că spre a scăpa de insistențele tatălui său Geronțe care vrea să-l însoare cu Clarice, (pe care o ia drept Lucrece) el imaginează un întreg roman.

Piesa după titlu, face să se creadă că avea de a face cu o comedie de caracter. În realitate însă obiceiul de a spune minciuni al lui Dorante

nu alterează celelalte trăsături ale caracterului său, nici iubirea pentru tatăl său, nici generozitatea și nici lealitatea; nu sunt știrbite de obiceiul său de a spune minciuni care obiceiul vine mai ales din fanfaronada personajului, un defect superficial și care nu modifică, cum se întâmplă cu defectele personajilor din comedii de caracter ale lui MO-LIERE, toată structura sufletească a acestora.

Meritul lui CORNEILLE nu vine așa dar din redarea comicului unui caracter, după cum nu vine nici din înfățișarea unui comic de intrigă, de oarece toată complicația de incidente din comedia sa reproduce pe cea din comedia lui ALARCON, pe care numai a localizat-o. Meritul mare al lui CORNEILLE stă în stilul și în versificația acestei comedii. Nu găsim aci emfaza nici afectarea pretențioasă din textul spaniol. Nu găsim la CORNEILLE, metaforele, epitetele și spiritetele căutate ale lui ALARCON. Stilul său se distinge însă prin viciciunea, prin verva sa. In multe pasagi izbucnește o veselie care se manifestă printr'o invenție verbală exuberantă și prin numeroase

cuvinte de spirit care scapără ce niște focuri de artificiu. Astfel e replica lui Dorante la învinuirile valetului său de a fi mințit doamnelor dându-se drept un ostaș care s'a reîntors de pe câmpul de luptă din Germania, atunci când vine de la Poitiers unde a terminat dreptul.

Dorante.

Oh! le beau compliment à charmer une dame,
De lui dire d'abord: "J'apporte à vos beautés
Un coeur nouveau venu des universités;
Si vous avez besoin de lois et de rubriques,
Je sais le Code entier avec les Authentiques,
Le Digeste nouveau, le vieux, l'Infortiat,
Ce qu'en a dit Jason, Balade, Accurse, Alciat!
Qu'un si riche discours nous rend considérables!
Qu'on amollit par là de coeurs inexorables!
Qu'un homme à paragraphe est un joli galant!

On s'introduit bien mieux à titre de vaillant:
Tout le secret ne gît qu'en un peu de grimace,
A mentir à propos, jurer de bonne grâce,
Etaler forcés mots qu'elles n'entendent pas,
Faire sonner Lamboy, Jean de Vert, et Galas,
Nommer quelques châteaux de qui les noms barbares
Plus ils blessent l'oreille, et plus leu semblent rares
Avoir toujours en bouche angles, lignes, fossés,
Vedette, contrescarpe, et travaux avancés:
Sans ordre et sans raison, n'emporte, ou les étonne.
On leur fait admirer les bayes qu'on leur donne,
Et tel, à la faveur d'un semblable débit,
Passe pour, homme illustre, et se met en crédit.

Succesul comediei Le Menteur îndemna pe CORNEILLE
să înfățișeze într'o altă comedie, alte peripeții

ce i se întâmplaseră personajului din cauza obiceiului său de a minți. CORNEILLE dete La suite du Menteur în care personajul principal e tot Dorante, lângă care apare din nou Cliton, valetul său, tip de valet istet, plin de bun simț și care se pricepe nu numai să servească pe stăpânul său dar să-și radă de dânsul. Dorante conservă obiceiul de a spune minciuni dar în această piesă Dorante spune minciuni nu din cauza imaginației sale juvenile prea înflăcărâte ci a dorinței de a fi admirat. Dorante în La suite de Menteur spune minciuni din generozitate, pentru a scăpa de primejdie pe alții, pentru a le veni în ajutor, chiar dacă prin minciunile acestea și-ar face rău sie însuși sau s'ar pune în situații grele. Astfel în primul act Dorante se află în închisoare la Lyon, de oare-ce îndreptându-se spre acest oraș, a văzut pe șosea doi tineri bătăndu-se în duel și a venit în ajutorul celui rănit care după puțină vreme a expirat în timp ce duelistul vinovat de omor, încălecând pe calul lui Dorante fuge cât ce poate spre a scăpa de pedeapsă. Totuși fugarul e prins dar Dorante pus față în față cu dânsul.

nu vrea din generozitate să recunoască într'însul pe omorător și afirmă că el însuși e vinovatul.

Caracterul lui Dorante care se arată așa de generos e incoherent căci această generozitate se asociază cu trăsături de caracter de o mare josnicie; astfel el singur mărturisește tot în actul întâiu în care arăta-se atâta generozitate față de un duelist vinovat de omor că după ce se hotărâse să ia în căsătorie pe Lucrece (fapt de care a fost vorba în piesa Le menteur) înșelând încrederea logodnicei sale, a fugit cu zestrea ei în Italia.

Caracterul mincinosului e așa dar plin de contradicții. Dar scopul lui CORNEILLE nu a fost să pună în lumină comicul unui caracter redat după natură dar să distreze pe spectatori prin tot felul de combinații de incidente hazlii.

Această combinație de incidente e împrumutată ca și cea din Le menteur tot din teatru spaniol.

CORNEILLE de astă dată reproduce intriga dintr'o comedie care e într'adevăr de LOPE DE VEGA: Amar sin

saber a quien (a iubi fără a ști pe cine). În afară de contrazicerile din caracterul personajului principal și de lipsa de comic a acestui caracter căci nu poate fi comic un personaj care are eroismul să mintă și să sufere pentru a scăpa pe altcineva de primejdie; comedia aceasta mai prezintă defectul că în comedie s'a intrcdus scena ba chiar acte prea serioase pentru o comedie (cum e al V-lea) - ceea-ce oferă o nepctrivire de ton supărătoare. Conștient de defectele comediei sale și constatând insuccesul ei CORNEILLE se lăsă de genul comediei și se îndreptă spre tragedie de la care de aci înainte nu se mai abātu până la sfârșitul carierei sale dramatice.

Comediile Le menteur și La suite du menteur nu ne oferă așa dar caractere comice studiate după natură iar complicația de incidente a intrigei creată de fantezie depărtează acțiunea comediei de realitate.

Defecte analoage găsim în comediile lui SCARRON. Personajile sale departe de a fi redată după natură prezintă acea deformare caricaturală a realității spre a o face vizibilă, care constituie burlescul.

SCARRON e reprezentantul tipic al genului burlesc nu numai în literatura franceză, dar în literatura

universală deși SCARRON a excelat în acest gen inferior totuși e probabil că reputația lui n'ar fi străbătut în decursul veacurilor și personalitatea lui ar fi atras mai puțin pe contemporani dacă particularitățile personalității fizice și ale vieții acestui scriitor n'ar fi trezit curiozitatea publicului.

PAUL SCARRON era fiul unui consilier al Parlamentului din Paris și fusese destinat carierei eclesiastice. După ce făcu studii în această direcțiune fu atașat de persoana episcopului din orașul Le Maus. SCARRON era în tinerețea lui un abate ca atâția alții din timpul monarhiei absolute în Franța și ale căror moravuri cum și a căror ținută o critică LA BRUYERE în les Caractères. SCARRON era un abate elegant, pudrat, parfumat, frecventând saloanele, dedicând doamnelor poezii ușoare, intrând în culisele teatrelor, făcând curte actrițelor și umblând după succese galante ca și după succese literare. În timpul carnavalului din 1638 din orașul Le Maus, SCARRON, cărnia încă de tânăr îi plăceau ideile de un comic extravagant, se hotărâ să apară în public pe stradă, cu înfățișarea unui sălbatic din America. De aceea își unse cu miere corpul, apoi se tăvăli în pens, așa încât după ce peșele

sc lipiră de pielea lui, el luă înfățișarea unei păsări cu chip de om care se plimba pe stradă. Encrasiții însă îl recunoscuseră și-l urmăriră huinduindu-l, femeii se aruncară asupra lui și-i jumuliră penele. Spre a scăpa de mulțimea furioasă SCARRON se aruncă în papura de pe marginea unui râu și de frică stete ascuns acolo ceasuri întregi. Când eși din apă, rebeget de frig după nădușelile care-l trecuse când se băgase acolo, fu cuprins de o boală grozavă, o infecțiune tuberculoasă a vertebrelor care nu se declarase încă dar care se ivi în urma acestui accident îl pironi în pat 2 ani și jumătate și după ce se întremă, rămase schiled toată viața lui, căci corpul său se strâmbă și nu se mai putu deplasa decât fiind tras în cărucior; tot odată dureri îngrozitoare îi contractau corpul. Totuși cu toată infirmitatea sa, și cu toate durerile sale violente SCARRON rămase de o vesellie care făcea mirarea contemporanilor săi ce și a noastră. Intre starea sa fizică și buna sa dispoziție morală e un contrast care sdruncină teoriile acelor psihologi care vor cu orice preț să fie o corelație între fizic și moral și care susțin că pesimismul trebuie să aibă un substrat fiziologic. In

prefața pe care a pus-o în 1648 la volumul său în versuri, SCARRON face propriul său portret în care râde singur de diformitatea corpului său. Se înfățișează cu capul mai gros decât trupul, cu un ochiu mai înfundat decât altul, cu nasul mare, cu gura mobilată de dinți stricați. Cât despre corpul său strâmb și cocoșat îl înfățișează astfel:

Mes jambes et mes cuisses ont fait d'abord un angle obtus, et puis un angle égal et enfin un aigu, mes cuisses et mon corp en font un autre, et ma tête se penchant sur mon estomac, je ressemble pas mal à un a. J'ai les bras raccourcis aussi bien que les jambes, et le doigts aussi bien que les bras, enfin je suis un raccourci de la misère humaine.

Totuși acest cocoșat și acest rachitic ajunsese soțul uneia din cele mai frumoase femei a timpului, Francoise d'Aubigné, care după moartea lui SCARRON deveni sub numele de M-me de MAINTENON, metresa și apoi soția legitimă, deși printr'o căsătorie secretă, a lui Ludovic al XIV-lea. Văduva lui SCARRON e cunoscută sub numele de M-me de MAINTENON și a ajuns celebră prin scrisorile sale și printr'un mic tratat asupra educației fetelor - dar la celebritatea ei literară a contribuit desigur și faptul că a devenit dintr'o biată orfană care în copilăria ei păzise curcile în livada satului natal,

soția unui scriitor cu reputație și mai târziu regină a Franței. În sensul acesta se poate zice că o declarație a lui SCARRON a fost profetică. Anume când în momentul semnării actului de căsătorie cu Francoise d'Aubigné, notarul privind pe bietul cocoșat care lua o soție așa de frumoasă, îl întrebă ce zestre îi constituie; SCARRON răspunse că zestrea ce i-o constituie e l'Immortalité: Le non des femmes des rois meurent avec elles; celui de la femme de SCARRON vivra éternellement.

SCARRON și-a creeat un nume care va trăi etern nu numai prin particularitățile persoanei sale fizice și ale vieții sale dar și prin aceea că scrierile sale ilustrează mai bine decât ale oricărui autor genul zis burlesc. Poeziile sale publicate mai întâiu în 1643, poemele sale le Typhar și le Vaegile travesti și câte-va piese de teatru din care două, Jodelet ou le maitre valet și Don Japhet d'Arménie, au rămas multă vreme în repertoriu, sunt speciemenle cele mai de seamă ale acestui gen, care făcu multă vâlvă în Franța între 1640-1650 și al cărui apogeu cade în timpul războiului civil al Frondei, războiu dus de o parte din noblețe și din burghezia din Paris contra

cardinalului MAZARIN, pe atunci prim ministru.

Ce e burlescul ? Prin ce se deosebește de comic sau de diferitele aspecte ale comicului cum sunt eroi-comicul, bufonul etc. ?

După unii esteticieni și critici esența burlescului e înjosirea a ce e respectat, în atribuirea la unele personaje înalte și respectate, fie din mitologie, fie din literatura clasică, de ex., zeii din mitologia greco-latină, eroii ai lui HOMER și ai lui VIRGIL, a unor intenții, a unor sentimente, a unor fapte vulgare, ba chiar triviale. Contrastul între ideea ce ne facem despre acești zei sau aceste personaje venerabile din antichitate și felul cum ni-i înfățișează autorul provoacă râsul. Prin această înjosire sau trivializare a ce este nobil și respectat burlescul se deosebește de eroi-comic care din contra atribue unor personaje de rând un limbaj plin de emfază și de demnitate, sau fapte mărețe și strălucite, cu intenția vădită de a le lua în râs. Astfel BOILEAU în Le Lutrin, în care cântă certurile dintre niște cântăreți și niște psalți în limbajul maestos cu care HOMER sau VIRGIL cântă isprăvile eroilor lor. Din contra SCARRON în Le Virgine travesti, prezintă

pe Mnea și eroicii, săi tovarăși sau adversari cu atitudini vulgare, cu sentimente jasnice, așa încât sunt burlești. Astfel Marte înjură, Neptum a căzut în copilărie etc.

Totuși nu se poate reduce burlescul numai la o parodiare și la o travestire. Intr'adevăr e de observat că SCARRON ne face să râdem nu numai de eroii și de zcii din mitologie dar și de propriul său corp deformat de boală și de propriile sale suferinți. Astfel în Le Chemin du Marais au Faubourg St. Germain, iericește pe purtătorii litierii sale și se jelește că în timp ce el se mișcă în voi el trebuie să seadă în capul oaselor ceea-ce-i produce durere căci fiind slab, doar pielea învelește oasele sale așcutite.

Non que s'asseoir sur le derriere
Soit laide situation,
Car parmi toute nation
On s'assied en cette maniere.
Aussi ne dis-je que s'asseoir
Soit un chose laide à voir,
Mais de dire qu'elle soit bonne,
C'est ce que je ne dirai point
Avec la douleur que me donne
Mon derriere pointu qui n'a plus d'embonpoint.

Să observăm iarăși motivele pentru care personagiile inițiate de SCARRON, ne fac să râdem. În

Jodelet ou le maître valet si in Don Japhet d'Armenie
SCARRON înfățișează un tip de valet, famfaron, lacom, fricos și lipsit de orice demnitate. Acest valet care nu este un personaj însemnat cum sunt cele din poemul *Le Virgile travesti* unde ne sunt prezentați zei și eroi - e un personaj burlesc. Jodelet ne face să râdem prin felul cum argumentează că poate să fie laș, că dacă i s'a tras o palmă, aceasta nu constituie un motiv ca să-ți riști viața esând pe teren. Ce e dacă cineva ți-a atins obrazul cu palma ? Care bărbierul când te rade nu-ți plimbă care mână pe fața ta fără să te crezi dezonorat ? Singurul lucru care contează în lume e să ai năsele bune și să poți mistui bine ce ai mâncat. Si într'un monolog Jodelet parodiază stanțele din *Le Cid* asupra onoarei. Jodelet scobindu-și dinții declamă :

Soyez nettes mes dents, l'honneur vous le commande
Perdre les dents est tout le mal que j'appréhende.
L'ail ma foi vaut mieux qu'un oignon
Quand pe trouve quelque signon
Sitôt qu'il sent l'ail que je mange
Il fait une grimace étrange
Et dit la main sur le ragnon
"Fi! cela n'est point honorable!"
Que béni, soyez-vous seigneur
Qui m'avez fait un misérable

qui préfère l'ail à l'hommeur.

Burlescul în acest caz, ca și în cazul când SCAR-
ROM râde de propria sa durere sau suferință provine
din deformarea realității în mod caricatural, din al-
terarea ei spre a o face rizibilă cu orice preț. Spre
deosebire de comic care te face să râzi de ceea-ce în-
tr'adevăr natura prezintă ca rizibil, burlescul te
face să râzi de ceea-ce nu ar trebui să provoace râsul,
urâciunea, suferința, durerea, lașitatea, degradarea
morală. Comicul implică observarea naturei și e din
toate timpurile, din toate țările. Burlescul te face
să râzi de lucruri sericase, prin strâmbarea violentă
a liniilor lor, prin înjosirea a ce e nobil, prin
trivializarea a ce este distins, grație vervei autc-
rului, grație imaginației sale excentrice și extra-
vagante. Râsul provocat de burlesc e un răs forțat
și uneori maladiu, e analog cu râsul produs de o gă-
dilitură, e un răs uneori dureros spre deosebire de
râsul sincer, franc și natural produs de comic. Acest
răs natural, liber, franc, spontan, produs de spectacolul
a ce e risibil în natura noastră morală, MOLIERE îl va
produce prin comediile sale în care se ține strâns de
realitate de care se depărtase și CORNEILLE prin com-

plicația fantezistă de incidente ale intrigei și SCARRON prin verva sa burlescă.

DEBUTURILE LUI MOLIERE.

Les Précieuses ridicules.

Sase ani după ce SCARRON dă comedia sa Don Japhet d'Arménie în care burlescul se desfășură în voce și se bucura încă de cea mai mare pază, se instalează la Paris o trupă de comedieni al cărui director actor și autor dramatic în același timp are să aducă o formulă nouă în genul comediei și realizând-o are să reînviască acest gen. Acest actor autor comic e MOLIERE, a cărui primă capodoperă e Les Précieuses ridicules, reprezentată un an după instalarea trupei sale la Paris în 1659, dată importantă căci e luată de critici ca o dată de marcațiune a perioadei clasice propriu zise. Les Précieuses ridicules e prima capodoperă a lui MOLIERE, dar nu e prima sa piesă. În cursul lungului său turneu în provincie, cu trupa al cărui director era, între 1645-1658, MOLIERE a compus câte-va comedii pentru a

împrospăta repertoriul său . Despre aceste comedii care constituie perioada debuturilor lui MOLIERE, cum și despre Prețioase, prima sa capodoperă vom vorbi în lecțiunea de astăzi .

În 1658 când MOLIERE se instalează la Paris cu trupa sa marele autor comic avea 36 de ani . Din viața lui scursă până în momentul maturității trebuie să reținem câteva fapte care aruncă oarecare lumină asupra operei sale și vin în ajutorul priceperii acestuia .

Să reținem mai întâiu faptul că acest mare autor comic, care are să ridiculizeze cu atâta talent defectele și cusurile burgheziei, aparține el însuși burgheziei fiind fiul unui tapițer al regelui; a crescut în rândurile acestei clase sociale și a putut cunoaște foarte bine ideile, sentimentele și felul de viață al burghezilor . Să mai reținem iarăși faptul că MOLIERE al cărui nume adevărat era JEAN BAPTISTE POQUELIN, s'a născut la Paris . ^{în 1622} MOLIERE al cărui tată locuia în vecinătatea halelor a respirat astfel de copil aerul încărcat - s'ar putea zice cu efluvii satirice în care au trecut cele mai reputeate din talentele satirice și comice ale Franței.

În Paris s'au născut poetul satiric medieval VILLON, marele satiric al clasicismului francez BOILEAU și autorii comici ai secolului al XVIII-lea REGNARD și BEAUMARCHAIS cum și epigramistul și satiricul VOLTAIRE.

E de observat că efectele atmosferei Parisului se învederează chiar asupra poezilor pe care natura i-a înzestrat cu însușiri lirice . Astfel ALFRED de MUSSET al cărui lirism se asociază cu un spirit mușcător și care l'a făcut să îndrepte săgeți epigramatice contra tovarășilor săi romantici . Această pornire a Parizienilor spre satiră și observație mușcătoare a prins-o de mult VILLON care într'o baladă și-a ales refrenul :

Il n'est bon bec que de Paris .

(Gură rea desăvârșită numai la Paris găsești.)

Trebue să mai reținem din biografia lui MOLIÈRE faptul că făcându-și studiile la Colegiul de Clermont din Paris, dirijat de jezuiți, a căpătat o educație îngrijită și în special o bună cunoaștere a limbii latine ceeace i-a permis să citească în original pe poezii latini și în special pe autorii comici care îi vor servi de model, pe PLAUT și pe TERENCE, din comediile cărora a scos în total sau în parte intriga

din câteva comedii ale sale, l'École des Maris, Amphitryon, l'Avare, les Fourberies de Scapin .

Fuțin timp după terminarea Colegiului MOLIERE trece licența în drept la Orléans, dar împins de o vocație irezistibilă fundă împreună cu câțiva prieteni o companie dramatică "l'illustre théâtre" care dăde reprezentării la Paris ; în aceste reprezentări jucase tinerii fondatori ai teatrului și juca și MOLIERE . Afacerile teatrului merseră însă prost căci un document din 1644 îl arată pe MOLIERE în închisoare în urma plângerei creditorilor săi . Scăpat din închisoare MOLIERE care era directorul întreprinderii se hotără să întreprindă un turneu în provincie . Timp de 13 ani, dela 1645 până la 1658, MOLIERE cutreeră cu trupa sa de comedienți " l'illustre théâtre", diferite regiuni ale Franței în special Sud-Vestul . Prezența trupei sale e atestată între 1645 și 1656, la Bordeaux, la Toulouse, la Narbonne și la Béziers .

Iar între 1656-1658 MOLIERE își face din Lyon cartierul general al reprezentărilor sale . Printre comedienii din trupa sa se distingea Madeleine Béjart a cărei soră sau fiică (problema nu e lămurită), Armande Bé-

jart deveni mai târziu soția lui MOLIERE . MOLIERE era însă actorul cel mai de seamă al trupei al cărui director era în acelaș timp și pentru reprezentațiile căreia scria și piese originale .

Ca actor MOLIERE juca atât în tragedie cât și în comedie . MOLIERE deși autor comic, avea slăbiciunea a de a juca în tragedii, în special în tragediile lui CORNEILLE și în tragi-comediile lui THOMAS CORNEILLE, fratele marelui tragic . De aceea unul din marii portetiști ai timpului, MIGNARD, l'a reprezentat în rolul lui Căzar din tragedia Pompee a lui CORNEILLE. MOLIERE e înfățișat cu o togă romană pe umeri și cu bastonul de comandant în mână, ceea ce pare curios în primul moment pentru un autor care s'a ilustrat în comedie ,

Intr'un pamflet în versuri contra lui MOLIERE, un autor dramatic de a doua mână, PRADON declară că e

mauvais poète mais bon comédien.

In tot cazul se pare că după pamfletele contimporanilor că dacă avea oare care succese în comedie, în care chiar fizicul său ingrat, îngăimarea cu care debita versurile și ticul ce-l avea de a sughița când

declama, erau transformate în rolurile comice în mijloace de a face pe spectatori să râdă. Era prost actor în tragedie. Intr'un pamflet în versuri un contemporan îl invita să se privească în oglindă când joacă roluri de amorezi, căci dacă s'ar privi:

Si tu voyais tes yeux hagards et de Travers
Ta grande bouche ouverte en prononçant un vers
Et ton col renversé sur tes larges épaules

Desigur spune PRADON lui MOLIERE, dacă și-ar vedea chipul când joacă în tragedie n'ar mai juca roluri serioase și s'ar mărgini la roluri bufone, căci îi spune pamfletarul : "te-ai născut ca să joci numai astfel de roluri."

Tu ne naquis jamais que pour faquiniser.

Pentru a furniza piese trupei al cărui director era, MOLIERE compuse în cursul anilor pe care-i petrecu în provincie două categorii de comedii, între care geniul său șovăi, pînă se hotără pentru una din ele : categoria dintâiu e reprezentată de farse, a doua de comedii literare, de intrigă după modelul celor italiene.

Din aceste farse ale lui MOLIERE ni s'a păstrat la jalousie du Barbouillé și Le médecin volant.

Dar în afară de aceste piese care au ajuns până la noi, MOLIERE a compus numeroase alte farse care s'au pierdut conservându-se numai titlul lor; astfel e Le docteur amoureux, farsă pe care MOLIERE, jucând el însuși un rol în piesă, o dete la Luvru în 1658 în fața regelui care făcu mare haz de MOLIERE în rolul doctorului. Gaston d'Orléans fratele regelui deveni protectorul lui MOLIERE a cărei trupă, luă pentru a arăta favoarea de care se bucura, titlul de troupe de Monsieur, frère unique du roi.

Genul pe care-l cultivă MOLIERE la începutul carierei sale e un gen care continuă vechea producție comică născută în Franța în Evul Mediu în mod spontan din diferite elemente ale dramei religioase și serioase și care se numește farsa. Deși autorii Renașterii voiau conformându-se dorinței exprimate de du BELLAY în manifestul pleiadei, să creeze o comedie literară în felul celei greco-latine, totuși spiritul și procedeele farsei pătrunseseră în comedii lor încă dela prima comedie clasică, Eugène a lui JODELLE. Glumele de farsă și chiar felul de a înfățișa caracterele redând

realitatea cu trăsături de caricatură le găsim în capodoperile comediei literare din secolul al XVI-lea așa în Les Contents a lui ODET de TURNEBE. La începutul secolului al XVII-lea găsim o nouă înflorire a farsei în Franța. În tinerețea sa MOLIERE putu să se amuze la spectacolele pe care le dădeau la teatrul de la hôtel de Bourgogne trei autori numiți de farsă Turlupin, Gros Guillaume, și Gautier Garguille. La succesul vechei farse naționale reîncoită de acești comediani se asociază însă în secolul al XVII-lea cel al farsei italiene introdusă în Franța de numeroase trupe de comedieni ambulante care treceau Alpii. Aceste farse italiene erau numite comédie dell'arte, spre deosebire de comediile literare numite comédie soutenue. Spre deosebire de comediile literare al căror text era fixat de autor, textul comediilor dell'arte se reducea la un scenariu indicat de autor care lăsa actorilor libertatea și plăcerea de a improviza asupra scenariului său, ceea ce dădea un caracter de spontaneitate foarte plăcut acestei comedii populare. Un alt caracter al ei e că în scenariile foarte simple imaginate de autor reveneau mereu aceleași tipuri: în toate comediile dell'arte reveneau

pedantul, sau doctorul în filosofie din Polonia, valetul care se prezintă sub două aspecte: omul din popor isteț și inventând tot felul de stratageme pentru a face ca planurile stăpânului său să reușească sau pentru a-l scoate din încurcătură, sau valetul nătâng, greoiu, care înveselește pe spectatori prin ^{blanșele} neroziile sale, alt tip e subreta obrasnică, guralivă și pricepută să servească intrigele galante ale stăpânei sale, apoi amorezul aprins și naiv, bătrânul îndrăgostit și victimă a pasiunii sale nepotrivite etc. Caracterul acestor personaje, identic în toate farsele era revelat spectatorilor de cum apăreau pe scenă de numele și costumul lor. Intriga era simplă și recurgea la artificii convenționale pentru a lega incidentele sau a le descurca, aceste artificii care erau deghizări, mistificări, înșelări asupra identității persoanei, mereu se repetau, une ori chiar se recurgea pentru a deștepta râsul la bastonade și la glume riscate mergând până la obscenitate.

Cele două farse compuse de MOLIERE în perioada debuturilor sale prezintă dublul caracter de a deriva

din farsa națională pe de o parte și de a fi inspirate de comedia dell'arte pe de altă parte.

S'a discutat dacă aceste piese sunt autentice sau nu. Faptul că în tot cursul secolului al XVII-lea nu au fost publicate de editori printre operele lui MOLIERE și că manuscrisul ce le conține a fost descoperit numai la sfârșitul secolului al XVIII-lea a făcut pe unii istorici literari să creadă că textul acestor comedii nu e datorit în întregime lui MOLIERE, că marele comic a întocmit numai scenariul acestor piese și că redactarea s'ar datora unui autor de a doua mână care poate s'ar fi folosit de amintirea dialogului din trupa lui MOLIERE și a lui MOLIERE el însuși care juca în aceste piese.

Părerea aceasta pare verosimilă deoarece aceste farse prezintă scăderi din punct de vedere al înscenării și greșeli ca stil și ca limbă.

Legătura dintre aceste piese și vechea farsă națională e vizibilă; căci ca și această producție în care se manifestă "l'esprit gaulois", aceste piese ale lui MOLIERE înfățișează scene conjugale în care viclenia

femeilor triumfă asupra credulității și naivității bărbatului.

jealous
Barbouillé Bărbatul e Barbouillé, un bădăran gelos care se jăluște de neajunsurile căsniciei sale unui pedant tip provenit din comedia dell'arte. Numele de Barbouillé a personajului principal arată legătura acestei piese cu farsa națională, căci Barbouillé înseamnă mânjit, ceea ce indică obiceiul actorilor din farsă de a-și măji obrazul cu făină. Le Barbouillé are multe nemulțumiri de la soția sa Angélique de care ce aceasta, care aparține unei familii bune crede că e mai prejos de dânsa să-și vadă de gospodărie și-și petrece timpul în vizite și petreceri. Pentru a o pedepsi că s'a dus la bal contra voinței lui, le Barbouillé îi închide seara ușa. Angélique care nu știe unde să petreacă restul nopții îl roagă pe Barbouillé să-i deschidă dar neînduplecându-se la rugămințile ei, bădăranul o ia la ocară. Văzând că lacrimile ei au rămas fără efect Angélique se preface că se omoară, înjunghiindu-se cu un cuțit; Barbouillé deschide ușa spre a vedea dacă nevasta i s'a omerât într'adevăr. Dar vicleana Angélique profitând de întuneric se strecoară în casă prin ușa lăsată deschisă

de bărbatul ei pe care l-a păcălit; la rândul ei se închide și râde de Barbouillé rămas afară. Afară de farse, MOLIERE a compus în epoca debuturilor sale când împreună cu trupa sa colinda Franța, două comedii literare, l'Etourdi reprezentat pentru prima oară la Lyon în 1655 și Le dépit amoureux reprezentat la Béziers în 1656.

Titlul primei din aceste piese l'Etourdi (zăpăcitul ne-ar face să ne așteptăm la o comedie de caracter, de același gen ca și l'Avare, le Malade imaginaire, l'imposteur (al doilea titlu al lui Tartuffe) etc. În realitate l'Etourdi e o comedie de intrigă a cărei țesătură de incidente e împrumutată din o comedie literară italiană .

Personagiul principal, Lélie s'a înamorat de frumoasa Célie ajunsă sclava bătrânului Trufaldin. Lélie vroește să răscumpere și totodată să înlătore din calea iubitei sale pe un rival Léandre, îndrăgostit și dânsul de Célie. Pentru ași ajunge scopul se servește de istețimea unui valet Mascarille, tip de valet de comedie, cu o fertilitate extremă de imaginație pentru a eși din încurcătură și lipsit cu desăvârșire de scrupule în utilizarea mijloacelor de a servi pe stă-

pânul său. Dar toate combinațiile născocite de vicleanul Mascarille sunt zădărnicate când de zăpăceala lui Lélie, când de stângăcia și de naivitatea lui, când în sfârșit de lipsa lui de noroc. Sub titlul piesei Les Contre - temps dă o justă idee despre acțiunea din piesă, mai justă decât titlul ei. E o comedie de intrigă - și o intrigă de o natură specială, în care lipsăște logica și coerența dar a cărei înțesare de incidente plină de vervă comică pun mereu în relief fie iscusința în înșelătorie a lui Mascarille fie zăpăceala, stângăcia sau nerozia lui Lélie.

A doua comedie din perioada debuturilor lui MOLIÈRE Le ^{meaz}depit amoureux, e și dânsa o comedie de intrigă de același fel ca și l'Etourdi, având o intrigă împletită din incidente convenționale și romanești care derivă în mare parte din l'interesse (Cupiditatea). MOLIÈRE s'a adresat însă și la alte izvoare decât la acea comedie literară italiană.

În Le depit amoureux cadrul comediei de intrigă conține și înfățișarea unor situații sentimentale, unor stări sufletești privite sub un unghiu care arată comicul lor. Aceste situații se găsesc în epizodul care

a dat numele întregii piese și care înfățișează cearta fără motive serioase a doi îndrăgostiți, care însă se împacă imediat. Eraste și Lucile se ceartă din cauza geloziei neîntemeiate a tânărului Eraste. Văzând că stăpânii au rupt legăturile ce-i uneau, valetul lui Eraste, Gros René și subreta Lucilei, Marinette se ceartă și dâșii. Servitorii transpun în alt limbaj și însoțesc cu alte gesturi imputările, ruptura și împăcaciunea ce se petrecuse între stăpânii lor. În scenele de ceartă din dragoste (de dépit amoureux) dintre Lucile și Eraste MOLIERE înfățișează cu o mare artă gelozia amantului născută din bănueli lipsite de temelie, mânia lui, regretele din cauza iritației manifestată pe nedrept și a vorbelor grele spuse la supărare, dorința de a redobândi favoarea iubitei, ca și mândria jignită a unei fete din cauza bănuelilor fără motiv ale iubitelui ei, hotărâtă într'o clipă de a nu-l erta niciodată, răceala calculată cu care ascultă explicațiile sale, imposibilitatea de a rămâne neînduplecată până la urmă. Cu foarte multă finețe MOLIERE notează regretele de care sunt cuprinși îndrăgostiții după ce au rupt scrisorile ce aveau unul dela altul, după ce Eraste i-a îna-

poiat Lucilei portretul ce i-l dase și după ce Lucile îi dă îndărăt inelul pe care i-l oferise Eraste:

Eraste.

Quand on aime les gens, on peut de jalousie,
Sur beaucoup d'apparence avoir l'âme saisie;
Mais, alors qu'on les aime, on ne peut en effet
Se résoudre à les perdre, et vous, vous l'avez fait.

Lucile.

La pure jalousie est plus respectueuse.

Eraste.

On voit d'un oeil plus doux une offense amoureuse.

Lucile.

Non, votre coeur, Eraste, était mal enflammé.

Eraste.

Non, Lucile, jamais vous ne m'avez aimé.

Lucile.

Eh! je crois que cela faiblement vous soucie:
Peut-être en serait-il beaucoup mieux pour ma vie.
Si je... Mais laissons-là ces discours superflus,
Je ne dis point quels sont mes pensers là-dessus.

Eraste.

Pourquoi ?

Lucile.

Par la raison que nous rompons ensemble,
Et que cela n'est plus de saison, ce me semble.

Eraste.

Nous rompons ?

Lucile.

Oui vraiment. Quoi! n'en est-ce pas fait ?

Eraste.

Et vous voyez cela d'un esprit satisfait ?

Lucile.

Comme vous.

Eraste.

Comme moi !

Lucile.

Sans doute c'est faiblesse

De faire voir aux gens que leur perte nous blesse.

Eraste.

Mais, cruelle, c'est vous qui l'avez bien voulu.

Lucile.

Moi! point du tout; c'est vous qui l'avez résolu.

Eraste.

Moi! je vous ai cru là faire un plaisir extrême.

Lucile.

Point, vous avez voulu vous contenter vous-même.

Eraste.

Mais, si mon coeur encor revoulait sa prison,
Si, tout fâché qu'il est, il demandait pardon ?...

Lucile.

Non, non, n'en faites rien; ma faiblesse est trop grande.
J'aurais peur d'accorder trop tôt votre demande.

Eraste.

Ah! vous ne pouvez pas trop tôt me l'accorder,

Ni moi sur cette peur trop tôt le demander;

Consentez-y, Madame, une flamme si belle

Doit pour votre intérêt demeurer immortelle.

Je le demande enfin; me l'accorderez-vous,

Ce pardon obligeant ?

Lucile.

Remenez-moi chez nous.

Scena care urmează e o transpunere comică la servitori a rupturii și a împăcării care a avut loc între stăpâni. Imitând pe stăpânii lor Marinette și Gros-René își cată motive de ceartă, își adresează ofense triviale, și-și înapoiază cadourile făcute. Marinette să îndărăt lui Gros-René un lăncișor și o pereche de foarfeci în timp ce înamoratul supărat îi întinde panglicele și funda pe care iubita i le dase suvenir

dar când spre a consacra dușmănia lor vor să rupă un
paiu, ceea ce simbolizează la țărani din Franța că
relațiile sunt rupte, mânia le trece, ei își zâmbesc
și se împacă așa cum făcuseră și stăpânii lor.

Marinette.

Prends garde à ne venir jamais me reprier.

Gros-René.

Pour couper tout chemin à nous rapatrier,
Il faut rompre la paille: une paille rompue
Rend entre gens d'honneur une affaire conclue;
Ne fais point les deux yeux, je veux être fâché.

Marinette.

Ne me lorgne point, toi; j'ai l'esprit trop touché.

Gros-René.

Romps; voilà le moyen de ne s'en plus dédire.
Romps; tu ris, bonne bête !

Marinette.

Oui, car tu me fais rire.

Gros-René.

La peste soit ton rire! voilà tout mon courroux
Déjà dulcifié: qu'en dis-tu? romprons-nous
Ou ne romprons-nous pas ?

Marinette.

Vois.

Gros-René.

Vois, toi.

Marinette.

Vois toi-même.

Gros-René.

Est-ce que tu consens que jamais je ne t'aime?

Marinette.

Moi? ce que tu voudras.

Eros-René.

Ce que tu voudras, toi.

Dis...

Marinette.

Je ne dirai rien.

Gros-René.

Ni moi non plus.

Marinette.

Ni moi.

Gros-René.

Mai foi, nous ferons mieux de quitter la grimace;
Touche, je te pardonne.

Marinette.

Et moi, ne te fais grâce.

Gros-René.

Mon Dieu! qu'à tes appas je suis acoquiné!

Marinette.

Que Marinette est sotte après son Gros-René!

Le dépit amoureux, l'Etourdi și farsele compuse de MOLIERE în timpul lungului său turneu cu trupa în provincie arată folosul pe care-l dobândi talentul lui MOLIERE în timpul acestei lungi ucenicii.

În cursul celor 13 ani petrecuți în provincie ca actor și director de trupă MOLIERE dobândi experiența scenică indispensabilă unui autor dramatic. Pentru a satisface exigențele casei teatrului său el își dădea seama de ce plăcea și de ce displăcea publicului și de efectul scenic al oricărei piese.

În același timp MOLIERE care de timpuriu, din cauza înclinației sale de a sta tăcut în societate pentru a observa ce spun și ce fac ceilalți, putu să strângă o

provizie îmbelșugată de observații pe care le va utiliza mai târziu în piesele sale. Se păstrează și azi încă la Comedia franceză un fotoliu care a aparținut unui coafor din orașul Pézenas; în acest fotoliu, spune legenda, se instala MOLIERE când fusese în turneu în acel oraș și instalat acolo observa și reținea vorbele și gesturile fiecărui client. În comediile sale apar provinciali pe care i-a înfățișat utilizând observațiile sale adunate în tinerețe: așa în "La comtesse d'Escarbagnas, M. de Pourceaugnac etc.

Instinctul scenic al lui MOLIERE perfecționat de ucenicia dobândită în cursul anilor petrecuți cu trupa sa în provincie și dorința de a înfățișa tablouri în care viața să fie redată cu adevăr și sinceritate îl îndemnară pe MOLIERE să renunțe la intrigele complicate ale comediei literare italiene în care se învedera prea mult artificiu din cauza felului convențional cum incidentele erau legate și cum se deslegau peripețiile. MOLIERE își dădea seama că în cadrul farsei a cărei intrigă era extrem de simplă putea mai ușor să introducă tablouri de moravuri, portrete, caractere și să strecoare observațiuni asupra vieții și oamenilor, prezentate sub un aspect glumeț.

Adaptând acest cadru în *Les Précieuses ridicules*, MOLIERE, dete prima sa capodoperă în care se servește de o intrigă de farsă pentru satirizarea unui defect al societății timpului, anume prețiozitatea. E drept că zilele de aur ale prețiozității trecuseră, nu voi reveni asupra Hotelului de Rambouillet despre care am vorbit în lecțiunea de deschidere a acestui an arătând meritele pe care societatea ce se aduna în saloanele D-nei de Rambouillet le are în crearea literaturii moraliștilor prin analizele de sentimente care făceau obiectul convorbirilor sale. D-na de Rambouillet crease salonul său la sfârșitul domniei lui Henrich al IV-lea care o protestare contra licenței de limbaj și a licenței de maniere de la Curte. Atât marchiza de Rambouillet cât și oaspeții salonului ei tindeau să realizeze un ideal de distincție în limbă, maniere și gust, care să-i deosebească de vulg.

Urmărirea distincției are însă consecinți atât în domeniul gândirii cât și în cel al limbajului și al sentimentelor. Din cauza urmării distincției gândirea se străduiește să pară mai subtilă și mai iubitoare de nuanțe și de finețe. Iar în dome-

niul sentimentelor, dorința de distincție aduce cu sine o delicatețe forțată și afectarea. În ce privește limbajul, căutarea distincției aduce cu sine întrebuintarea termenilor socotiți eleganți, a metaforelor căutate, crearea a unui jargon priceput numai de coteria care se crede în posesiunea acelei distincțiuni așa de puțină și de care vulgul e foarte departe. Din cauza dorinței de a realiza acest ideal de distincție, prețioșii prin felul lor de a gândi, prin aprecierea unui anume fel de a simți și folosirea unui limbaj special sau îndepărtat de adevăr, de natural, de realitate. Defectul acesta care apăruse la oaspeții salonului D-nei de Rambouillet se accentuase în saloanele care se iviră după închiderea acestuia în 1645 în urma războiului civil al Frondei care despărți în tabere ostile pe membrii salonului D-nei de Rambouillet. Cel mai celebru din aceste saloane care luară succesiunea salonului D-nei de Rambouillet fu cel al D-nei de Scudery, autoarea a numeroase romane, care cu toată pretențiunea lor de a fi istorice cum sunt Clélie, sau le-Grand Cyrus, înfățișează societatea prețioaselor, iar convorbirile personajilor reproduc tonul și arată preocupările societății prețioase. MOLIERE fu impresionat

de ridicolul vorbirei și al manierelor societății prețioșilor în momentul când se întoarce în 1658 cu trupa sa la Paris și le înfățișează în comedia sa *Les Précieuses ridicules*. În Prefața comediei sale, MOLIERE deosebește pe adevăratele prețioase pentru care are numai cuvinte de laudă, de prețioasele ridicole care merită să fie luate în râs. De fapt satira lui MOLIERE se îndreaptă contra tuturor prețioaselor și deși se apără că ar fi vrut să atace prețioasele care frecventează acest salon, totuși săgețile sale ating și pe membrii Hotelului de Rambouillet.

Acțiunea din *Les Précieuses ridicules* e o acțiune de farsă. Două prețioase din provincie Cathos și Madelon au venit la Paris însoțite de tatăl și unchiul lor burghezul Gorgibus, cu gândul să strălucească în saloanele de care se vorbește atâta în provincie. Doi gentilomi care au venit să le viziteze au fost primiți cu răceală de prețioase. Seniorii ca să se răsbune trimit în vizită la aceste provinciale prețioase pe valeții lor care îmbrăcați cu hainele stăpânilor lor, se dau drept gentilomi. Valeții Mascarille și Jodelet grație îndrăsnelii cu care afirmă că se

întorc din campanie și a felului cum maimuțăresc persoanele pe care le socotesc distinse, sunt foarte bine primiți. Ei încep să discute ca în saloanele prețioase chestii relative la literatură și la amor. Mascarille care vrea să treacă drept "bel esprit" citește un impromptu - o poezie pe care spune că-i improvizată dar care ticluită de mult, o ținea la dânsul spre a se servi de ea la ocazie. E un madrigal pentru cele două prețioase în care le acuză de furt, deoarece ce ochii lor i-au furat inima. Madrigalul se termină cu strigătul : săriți! hoții !

Mascarille.

Oh! Oh! je n'y prenais pas garde;
Tandis que sans songer à mal je vous regarde,
Votre oeil en tapinois me dérobe mon coeur,
Au voleur! au voleur! au voleur! au voleur!

Cathos și Madelon se extasiază asupra acestui madrigal relevând cu expresii proprii limbajului prețioaselor frumusețea fiecărui vers. Câți-va muzicanți chemați de falsii gentilomi încep să cânte și un dans începe.

Dar vocea bună a prețioaselor e urmată de sosirea pe neașteptate a lui La Grange și du Croisy, stăpânii valeților care alungă pe muzicanți, porunces valeților

să lepede hainele împrumutate spre rușinarea completă a prețioaselor. Când muzicanții alungați de adevărații gentilomi îi cer lui Gorgibus tatăl și unchiul prețioaselor să-i plătească luându-i la bătae le spune prețioaselor următoarele cuvinte care conțin morala piesei:

Allez vous cacher, vilaines, allez vous cacher pour jamais. Et vous, qui êtes cause de leur folie, sottés billesvesées, pernicious amusements des esprits oisifs, romans, vers, chansons, sonnets et sonnettes, puisiez-vous être à tous les diables !

Les Précieuses ridicules sunt o farsă din cauză că numeroase din elementele acțiunii aparțin farsei : bătaia, care revine de mai multe ori în cursul acestei scurte farse: vafeții sunt bătuți de stăpâni, apoi muzicanții de Gorgibus; degjizarea vafeților ca gentilomi e un element de farsă. Tot ca element de farsă poate fi privit felul de costumare a personagiilor; Mascarille are o perucă lungă care când face complimente mătură pământul. In vârful ei poartă o mică pălărie țuguiață pe care din timp în timp o ține în mână făcându-și vânt cu dânsa... Apoi ca și în farsă unul din personagii poartă numele actorului care ține rolul; e Jodelét care jucase un rol și în comedia burlescă a lui SCARRON :

"Jodelet rival de son maitre". Totuși printre aceste elemente de farsă se strecoară și elemente de adevărată comedie. Avem schițe de caractere foarte bine creionate. Astfel Gorgibus tatăl lui Madelon și unchiul lui Cathos încarnează foarte bine pe burghezul cu orizontul intelectual strâmt, cu gustul vulgar, dar plin de bun simț și cu o minte echilibrată care se opune minții prețioaselor pervertită de un ideal de distincție falsă și artificială.

Astfel sunt și prețioasele. Madelon e tipul prețioasei ridicole. Ceea ce formează fondul caracterului ei e vanitatea, căci a venit din provincie cu gândul să uimească Parisul cu manierele ei și cu spiritul ei. Ea crede că știe să distingă "le bel air des chocs" dar pretențiile ei de distincție se manifestă în înfățișare printr'o găteală împopoțonată; în limbaj printr'o vorbire plină de termeni afectați și în poezie prin prețuirea trăsăturilor de prost gust ca acele pe care le admiră în madrigalul lui Mascarille. MOLIERE îi atribue și ei și lui Cathos expresiunile și metaforele întrebuintate de prețioase și pe care un literat al timpului, Somaize, le-a cules într'un

"Dictionnaire des précieuses".

Mascarille.

Attachez un peu sur ces gants la réflexion de votre odorat.

Madelon.

Ils sentent terriblement bon.

Cathos.

Je n'ai jamais respiré une odeur mieux conditionnée.

Mascarille.

Et celle-là ?

(Il donne à sentir les cheveux poudrés de sa perruque)

Madelon.

Elle est tout à fait de qualité; le sublime en est touché délicieusement.

Mascarille.

Vous ne me dites rien de mes plumes; comment les trouvez-vous ?

Cathos.

Effroyablement belles.

MOLIERE a notat felul cum vanitatea se manifestă la prețioase nu numai în toaletă, în limbajiu și în maniere dar și într'o deformare a concepției despre viață și despre lume. Prețiozitatea face pe Madelon și pe Cathos să ajungă la idei romanești și la o morală greșită. Când Gorgibus vorbește fiicei sale de căsătorie ce ar fi posibilă la Paris, Madelon depărtează o soluție așa de prozaivă a amorului și arată că nu-l pricepe decât însoțit de răpiri, de travestiri, de aventuri de felul celorla de care vorbesc romanele. Față de prozaismul

tatălui său, Madelon care prețuește așa de mult distincția și ajunge să creadă că nu e fata adevărată a lui Gorgibus și că mama sa a trebuit să păcătuiască cu un nobil. Vanitatea ajunge așa dar să altereze toată concepția pe care o prețioasă și-o face despre viață. In felul acesta, satirizând prețiozitatea, MOLIERE arată cât e de comică tendința fundamentală a prețiozității de a ne depărta de natură și de adevăr. In felul acesta Les Précieuses ridicules deși o farsă, conține elemente de comedie de caracter și contimporanii își deteră seama de ce deosebea această piesă de piesele care formau până atunci repertoriul comic.

Intr'adevăr legenda spune că la prima reprezentare a acestei mici farse, la 18 Septembrie 1659, un bătrân din parter sculându-se de la locul lui aclamă pe comedieni strigând: Courage Moliere, voilà la bonne comédie. Nu se știe dacă anecdota aceasta e autentică; în tot cazul ar merita să fie.

Intr'adevăr cu Les Précieuses ridicules, comedia care se abătuse de la drumul ei cu SCARRON, intră pe calea pe care poate să-și îndeplinească menirea, și

pășește cu siguranță, cu pricepere și cu talent spre adevărata ei menire și adevăratul ei scop.

L'école des maris. - L'école des femmes.

Les Précieuses ridicules cu toate meritele ce le are sunt o farsă; prima piesă a lui MOLIERE care e o adevărată comedie e L'école des maris reprezentată în 1661.

L'école des maris e o comedie nu numai din cauza am ploarei și a formei sub care se prezintă; piesa are trei acte și e în versuri pe când farsele sunt de obicei în proză și într'un singur act; dar această piesă e o comedie fiindcă acțiunea e condusă de personajii care sunt adevărate caractere comice și mai ales fiindcă în piesa sa desbata o teză, se discută o problemă morală ceea ce niciodată nu face farsa.

E drept că subiectul e unul din acele pe care farsele franceze încă din Evul Mediu îl tratează cu o deosebită predilecție: anume felul cum viclenia feminină triumfă contra supravegherii celei mai riguroase.

Un tată lasă la moartea lui pe cele două fiice ale sale Léonor și Isabelle să fie crescute de doi frați: Ariste și Sganarelle - rămânând ca în momentul când fetele vor avea vârsta legitimă, tutorii sau să le mărite, sau ei înșiși să le ia în căsătorie.

Educația dată de fiecare din frați pupilei sale diferă de cea dată de celălalt frate. Ariste crește cu foarte multă indulgență pentru pornirile tinereimei pe Léonor; îi permite să frecventeze balurile și petrecerile, să se gătească, să plece când vrea de acasă, recomandându-i numai să păzească regulile onoarei.

Sganarelle din contră e aspru, tiranic, nu permite Isabellei nici o plăcere și fără să ia în considerare deosebirea mare de vârstă care-l separă de tânăra fată vrea s'o constrângă să-l ia în căsătorie. Dar ori cât de severă e supravegherea sa, Isabelle reușește să aibă întâlniri de dragoste cu Valère și până la urmă dejucând planurile bătrânului și gelosului său tutor, se căsătorește cu tânărul pe care-l iubește. Léonor n'are nevoie să recurgă la viclenii pentru a face ce-i place și, la sfârșitul comediei o vedem cum, fiind captivată de bunătatea și amabilitatea lui Ariste, se hotă-

răște să-l ia de bărbat deși ea are 20 ani pe când Ariste are șasezeci.

Tema din această piesă : păcăleala bărbatului care crede că poate fi sigur de purtarea unei femei supraveghind'o cu severitate e o temă care fusese exploataată de multe ori în farsa națională franceză. Dar în afară de temă, această comedie mai posedă și alte elemente de farsă. Astfel incidentele acțiunii cu caracterul convențional sau artificial ce-l au de multe ori incidentele din farsă. De ex. confuziunea cu privire la persoana care se căsătorește, cu Sganarelle crede că tânărul Valère ia în căsătorie pe Léonor pe când în realitate ia pe Isabelle, tot astfel dressarea de către notar care îndeplinește oficiul de ofițer al stării civile a actului de căsătorie lăsând în alb în contract numele miresei. Tot din farsă provin unele situații comice. Isabelle se prefacă că îmbrățișează pe Sganarelle și întinde în ascuns mâna lui Valère care i-o sărută.

Dar în această acțiune de farsă MOLIERE a introdus personajii cu caractere admirabil studiate după realitate.

Așa sunt caracterele celor doi frați care se

opun în mod așa de fericit unul altuia. Din prima scenă convorbirea dintre Ariste și Sganarelle ne arată deosebirea profundă ce există între ei: moderația, amabilitatea, înțelepciunea indulgentă a lui Ariste - spiritul de tiranie, vanitatea, egoismul, și îndărătnicia lui Sganarelle. Lui Ariste îi place societatea, deși bătrân e îngăduitor față de tineri a căror nevoe de petrecere, de distracție și de găteală o înțelege. Din contră, Sganarelle e ursuz și posac, are pretenția ca o fată ca Isabelle, tânără și drăguță să fie cât se poate de simplu îmbrăcată și să stea toată vremea acasă să-i ție de urât. Ariste opune ideile sale liberale asupra felului cum bărbații trebuie să se poarte cu fetele tinere, ideilor strâmte și tiranice ale lui Sganarelle.

Ariste.

Leur sexe aime à jouir d'un peu de liberté.
On le retient fort mal par tant d'austérité,
Et les soins défiants les verrous et les grilles
Ne font pas la vertu des femmes ni des filles:
C'est l'honneur qui les doit tenir dans le devoir,
Non la sévérité que nous leur faisons voir.
C'est une étrange chose, à vous parler sans feinte,
Qu'une femme qui n'est sage que par contrainte;
En vain sur tous ses pas nous prétendons régner:
Je trouve que le coeur est ce qu'il faut gagner,
Et je ne tiendrais, moi, quelque soin qu'on se donne,
Mon honneur guère sûr aux mains d'une personne

A qui, dans les désirs qui pourraient l'assaillir, Il ne manquerait rien qu'un moyen de faillir.

Isabelle e tipul ingenuiei care constrânsă de o educație tiranică devine șireată și perfidă. Cu o rară dibăcie inventă tot felul de mijloace pentru a avea întrevederi cu iubitul ei Valère și la urmă șiretenia o face să isbutească să fugă din casa tutorului ei. Toate vicleniile ei pornesc din dorința de a-și apăra personalitatea pe care tutorul ei vrea s'o înăbușe silind'o la o căsătorie care-i e odioasă.

Deși acțiunea și situațiile din această piesă sunt cele ale farsei, totuși teza filosofică pe care o discută personagiile fac din această piesă o comedie care e opera unui moralist. Cum trebuie crescută tinerețea și în ce mod trebuie ținute fetele: cu severitate cum pretinde Sganarelle sau după principiile unui liberalism îngăduitor față de înclinările și pornirile tinereții cum susține Ariste ? Comedia arată că severitatea și paza nu sunt în stare să împiedice greșelile dar din contră le provoacă mai tare; această părere o susține Lisette, subreta Isabellei, indignată de măsurile pe care le ia bătrânul tutor pentru a împiedica

pe pupila sa să aibă întâlniri de dragoste.

Lisette.

Notre honneur est, Monsieur, bien sujet à faiblesse,
S'il faut qu'il ait besoin qu'on le garde sans cesse.
Pensez-vous, après tout, que ces précautions
Servent de quelque obstacle à nos intentions,
Et, quand nous nous mettons quelque chose à la tête,
Que l'homme le plus fin ne soit pas une bête ?
Toutes ces gardes-là sont visions de fous;
Le plus sûr est, ma foi, de se fier en nous:
Qui nous gêne se met en un péril extrême,
Et toujours notre bonheur veut se garder lui-même.
C'est nous inspirer presque un désir de pécher
Que montrer tant de soin de nous en empêcher,
Et, si par un mari je me voyais contrainte,
J'aurais fort grande pente à confirmer sa crainte.

E vădit că MOLIERE și-a exprimat părerile cu privire la conduita ce trebuie adoptată în creșterea unei fete tinere prin gura Lisettei și prin gura lui Ariste. MOLIERE a luat o poziție hotărâtă în problema care se debate în piesă și care e o reluare a problemei pe care o discutaseră și personagiile din comedia Adelphii a lui TERENCE unde găsim aceiași opoziție între sistemele de educație a doi frați, fără ca autorul latin să arate de partea cui înclină, așa cum face MOLIERE.

Indulgența lui Ariste pornește dela o idee scumpă lui MOLIERE : credița în bunătatea instinctelor sădite de natură în inima omului. MOLIERE reluând ideile fi-

losofice naturaliste ale lui RABELAIS, crede că toți oamenii au instincte bune și că numai un sistem pedagogic și un regim social greșit pervertește aceste porniri.

Doi ani după reprezentarea comediei L'école des maris, MOLIERE dă L'école des femmes, comedie care are o și mai mare amploare căci e în cinci acte. In această comedie intențiile de moralist ale lui MOLIERE apar cu și mai multă evidență. Prin discuțiile și prin atacurile la care această comedie a dat naștere, și care au silit pe MOLIERE să-și lămurească mai bine scopurile urmărite. L'école des femmes are în evoluția activității dramatice a lui MOLIERE același importanță pe care Le Cid o are în evoluția activității de poet tragic a lui CORNEILIE.

Ca și în L'école des maris, MOLIERE pleacă în L'école des femmes de la un subiect scump farsei : anume înfățișarea neajunsurilor căsătoriei și arătarea felului cum o femeie poate să dejoace supravegherea cea mai severă pe care un bărbat o exercită asupra ei.

Nu numai tema aparține farsei dar și intriga are simplitatea de mijloace și resursele convenționale pe care le posedă farsa și se folosește de jocurile

de scenă cum și de libertatea de limbajiu proprie farsei .

Personajul principal e un burghez din Paris, Arnolphe care deși matur ca vârstă - are patruzeci și doi de ani - vrea să ia în căsătorie pe o fată de șaptesprezece ani . E drept că Arnolphe spre a evita neplăcerile conjugale ale altor bărbați, a luat de mică pe Agnès părăsită de părinți și a crescut-o cu gândul s'o ia de soție . Educația ce i-a dat-o a avut drept scop să cultive naivitatea și simplitatea lui Agnès care trebuie să devină după sôceteala lui o soție virtuoaasă . Principiile după care a făcut educația lui Agnès și rezultatele la care a ajuns Arnolphele expune astfel prietenului său Chrysalde.

Arnolphe.

Dans un petit couvent, loin de toute pratique,
Je la fis élever selon ma politique,
C'est-à-dire ordonnant quels soins on emploierait
Pour la rendre idiote autant qu'il se pourrait.
Dieu merci, le succes a suivi mon attente.
Et, grande, je l'ai vue à tel point innocente
Que j'ai bien le Cien d'avoir trouvé mon fait,
Pour me faire une femme au gré de mon souhait.
Je l'ai donc retirée, et, comme ma demeure
A cent sortes de monde est ouverte à toute heure,
Je l'ai mise à l'écart, comme il faut tout prévoir,
Dans cette autre maison, où nul ne me vient voir;

Et, pour ne point gêner sa bonté naturelle,
Je n'y tiens que des gens tout aussi simples qu'elle.

Deși educația ce i s'a dat lui Agnes a împiedicat inteligența ei să se desvolte, dar fiind tânără amorul va face să se aprindă într'ânsa și inteligența după cum trezind la viață inima ei va face ca personalitatea ei să se reveleze. În lipsa de acasă a lui Arnolphe, plecat la țară pentru câte-va zile, Agnès eșind în balcon a văzut în stradă un tânăr și scăpând supravegherei servitorilor, după câte-va salutări simpatice a primit ca tânărul să aibă noaptea o întâlnire în casă la dânsa.

Tânărul Horace care e fiul unui prieten a lui Arnolphe și nu știe că acesta e tutorul lui Agnès îl pune în curent cu succesele sale îndată ce acesta se întoarce de la Paris. Ignorarea de către Horace a raporturilor dintre Arnolphe și Agnès provine din faptul că Horace nu-l văzuse de patru ani pe Arnolphe iar acesta din vanitatea de a trece drept nobil, luase numele de M. de la Souche; în sfârșit Horace nu știe că Arnolphe posedă în afară de casa unde primește pe

toată lumea și unde-și vede de afaceri și care mereu e deschisă, casa în balconul căreia a văzut pe Agnès și în care această fată stă închisă, păzită de bătrânul ei tutor sau de servitorii lui ca să nu vie în contact cu vre-o persoană de la care ar putea afla lucruri dăunătoare pentru inocența și simplitatea ei.

Destăinuirile tânărului Horace au de efect că Arnolphe păzește pe Agnès cu mai multă strictețe și fac să grăbească demersurile pentru căsătoria sa cu dânsa. Precauțiunile sale sunt zadarnice. Iubirea a deșteptat în Agnès inteligența care stătea adormită în conștiința ei în atmosfera de pază și bănuială în care crescuse. Agnès găsește mijlocul, deși Arnolphe s'a întors în casa lui, să se întâlnească cu Horace și chiar să fugă de la tutorul ei. În desnodământul comediei apar Oronte tatăl lui Horace și Enrique un bogat comerciant, care fiind silit cu 13 ani înainte să plece din Franța încredințase pe fiica sa unei țărănce care la rândul ei o dase lui Arnolphe să o crească. Enrique recunoaște în Agnès pe fiica lui și e bucuros că poate s'o dea în căsă-

torie lui Horace care e fiul bunului său prieten Oronte. Comedia se termină cu mâhnirea comică a lui Arnolphe care cu toate măsurile și precauțiunile luate ca să-și crească o soție după ideile lui, e înșelat înainte chiar să fie căsătorit cu dânsa.

După cum cred că a rezultat din analiza piesei, știința dintr'ânsa se bazează pe date neverosimile: Horace nu știe că M. de la Souche e aceeași persoană cu Arnolphe tutorul lui Agnès; Horace nu știe că locuința în balconul căreia a eșit Agnès aparține lui Arnolphe deși mereu se întâlnește cu dânsul în fața acestei case. E neverosimil ca toate personagiile din piesă să se întâlnească în fața acestei case căci până și Agnès are convorbiri cu tutorul ei tot în stradă în fața casei. Aceste întâlniri în același loc a tuturor personagiilor sunt aduse de dorința respectării unității de loc. Neverosimilitatea a fost provocată aci de dorința de a păzi o convenție teatrală. Dar ale neverosimilități ale acțiunii n'au nicio această scuză. Căci e neverosimil ca Horace care vede cu câtă răceală Arnolphe primește confidențele sale cu privire la succesele sale amoroase și care află

de la Agnès că măsurile de pază contra manifestării iubirii sale devin din ce în ce mai riguroase, să nu-și dea seama până la urmă de sentimentele ostile ale lui Arnolphe. În sfârșit desnodământul cu regăsirea de Enrique a fiicei sale după 13 ani de ignoranță a soartei acesteia e un desnodământ artificial, care recurge la mijloace romanești pentru a pune un capăt comediei. MO-LIERE pare că singur nu ia în serios desnodământul pe care-l propune prin felul cum personagiile piesei, Arnolphe, Chrysalde și Enrique dau explicații asupra întâmplărilor romanești relative la intrarea lui Agnès în casa lui Arnolphe și a creșterii sale.

Interesul acestei comedii nu stă însă în intrigă, a cărei desfășurare e convențională și al cărui desnodământ e romanesc, dar în înfățișarea caracterelor pasiunilor, în arta cu care ne sunt prezentate caracterele, în talentul cu care sunt expuse moravurile contemporane, în sfârșit în discutarea de către personagii a unor probleme de morală practică.

Ce e drept Horace e un tip mai mult convențional decât luat după realitate. E mai mult tânărul amorez în genere

decât o persoană cu însușiri distinctive. Se înflăcărează de îndată ce o vede pe Agnès în balcon și iubirea lui așa de repede aprinsă îi dă îndrăsneală și pricepere să găsească mijloacele de a se apropia de iubita lui și a pune iubirea lor la adăpostul atacurilor răuvoitorilor; Horace ușuratec, căci încredințează cu prea multă ușurință secretele dragostei sale unui bărbat mai în vârstă fără să se întrebe dacă acesta nu va avea interes să pue o piedică dragostei sale, dar cu toată ușurința lui e simpativ din cauza sincerității sentimentelor sale și a respectului pe care-l arată iubitei sale, neîncercând să abuzeze de imprudența și neexperiența acestei fete care-i dă întâlniri nocturne.

Agnès e și dânsa un tip mai mult convențional, decât o persoană individualizată prin trăsături distinctive și caracteristice. Agnès e tipul ingeniei, crescută de tutorul ei într'o ignoranță desăvârșită dar care când amorul se trezește în inima ei, găsește sub inspirația acestui sentiment mijloace de a dejuca o supraveghere tiranică și de a înlătura unirea ei cu un om pentru care simte numai aversiune. La început apare

ca o neroadă, reflecțiile și răspunsurile ei sunt de o simplitate care arată cum a reușit s'o prostească educația pe care i-a dat-o Arnolphe și mediul vulgar de servitori în mijlocul cărora a crescut. Dar de care-
ce Arnolphe e de părere că o femeie deșteaptă și instruită nu poate fi virtuoasă el se bucură de rezultatele educației lui Agnès. Astfel când relatează prietenului său Chrysalde ca exemplu de naivitatea lui Agnès întrebarea ce i-a pus-o asupra felului cum vin pe lume copiii

Arnolphe.

La vérité passe encor mon récit.
Dans ses simplicités à tous coups je l'admire,
Et parfois elle en dit dont je pâme de rire.
L'autre jour (pourrait-on se le persuader) ?
Elle était fort en peine, et me vint demander,
Avec une innocence à nulle autre pareille,
Si les enfants qu'on fait se faisaient par l'oreille.

Naivitatea lui Agnès e unită cu multă șiretenie, și șiretenia ei dacă nu vede clar unde e răul și greșala, totuși le presimt.

Astfel are întâlniri cu Horace dar cu șiretenie le ascunde lui Arnolphe care aflând de ele o ceartă, cămă e certată se preface că nu pricepe răul pe care l'a făcut, cuvintele pe care Horace i le-a spus au fost 35/

de dulci și mângâetoare și i-au răscolit așa de plăcut inima, încât declară cu o naivitate șireată că nu vede cum a putut să greșească.

Agnès.

Il jurait qu'il m'aimait d'une amour sans seconde,
Et me disait des mots les plus gentils du monde,
Des choses que jamais rien ne peut égaler,
Et dont, toutes les fois que je l'entends parler,
La douceur me chatouille et là-dedans remue.
Certain je ne sais quoi dont je suis toute émue.

Agnès e o fată naivă și șireată în același timp, care a fost ținută în ignoranță și pe care educația dată de Arnolphe și mediul în care a trăit erau s'o prostească de tot când iubirea se deșteptă în inima ei. Amorul o transformă însă într'o femeie care vrea să-și apere fericirea și a cărei minte trezită din amețeala în care se afla, găsește mijloace pentru a înșela pe cine voise s'o înșele și să-i facă rău. Ea ascultă de sfatul lui Arnolphe să arunce din balcon o piatră în tânărul îndrăsnet care vine să-i facă curte dar are grijă să lege de piatră o scrisoare în care declară sentimentele ei și roagă pe tânăr să nu abuzeze de lipsa ei de experiență cum și de iubirea ei. E o scrisoare plină de candoare, de sin-

ceritate, de natural și de iubire nevinovată. Aceste însușiri se aliază în mod spontan la Agnès cu șiretenia și cu viclenia. Această șiretenie e însă numai un mijloc de a-și apăra iubirea și de a scăpa de constrângerea tiranică a unui om , care sub pretext că o crește a ținut-o în ignoranță, a cătat s'o prostească și urmărește să-și satisfacă numai planurile sale egoiste și odioase.

Arnolphe e un caracter interesant prin complexitatea și adevărul său. E tipul celibatarului care după ce și-a petrecut tinerețea râzând de bărbații înșelați dorește să se asigure contra unor eventuale neajunsuri conjugale, luând de soție pe o fată nu numai simplă, ignorantă și naivă dar pe care el însuși o crește în așa fel încât mintea să-i rămâe într'o stare de copilărie din care el să tragă profit. Egoismul și vanitatea sunt trăsăturile sale caracteristice. Vanitatea căci are dorința să nu pățească ceea ce au pățit alți bărbați la înșelarea cărora a contribuit; egoism căci gândindu-se numai la mulțumirea lui și nevrând să se gândească la fericirea fetei pe care o crește îi dă o educație care o prostește cu

intenția de a face dintr'ânsa o femeie care-și va petrece timpul în lucrări servile și va trăi într'o dependență absolută față de dânsul, socotindu-se prea fericită că a fost ridicată din situația ei umilă de copilă crescută de o țărancă la situația de soție a unui burghez respectat. Socotelile sale însă se dovedesc greșite. Vanitatea sa suferă de iubirea lui Agnès pentru tânărul Horace, iubire aprinsă îndată ce l'a văzut și de întâlnirile ascunse ce le are cu dânsul. La umilirea sa se adaugă gelozia căci fără să și-o mărturisească Arnolphe iubea pe Agnes în care se deprinsese să vadă o soție ideală. Gelozia se manifestă la dânsul prin amenințări din care unele sunt odioase ca atunci când o amenință pe Agnès că o va închide la mănăstire, iar altele sunt comice ca atunci când caută s'o înfricoșeze cu viziunea pedepșelor ce o așteaptă în iad, dacă nu se va supure dorințelor sale. Gelozia irită iubirea lui și călcând în picioare vanitatea sa isbucnește într'o manifestare de un comic dureros căci Arnolphe se aruncă la picioarele lui Agnès și spunându-i desnădejdea de care e cuprins fiind că un altul îi e preferat, plânge,

țipă, se vaită și chiar își smulge părul de supărare.

Agnès.

Du meilleur de mon coeur je voudrais vous complaire.
Que me coûterait-il, si je le pouvais faire ?

Arnolphe.

Mon pauvre petit bec, tu le peux, si tu veux.
(Il fait un soupir).

Ecoute seulement ce soupir amoureux;
Vois ce regard mourant, contemple ma personne,
Et quitte ce morveux et l'amour qu'il te donne.
C'est quelque sort qu'il faut qu'il ait jeté sur toi,
Et tu seras cent fois plus heureuse avec moi.
Ta forte passion est d'être brave et leste:
Tu le seras toujours, va je te le proteste.
Sans cesse nuit et jour je te caresserai,
Je te bouchonnerai, baiserais, mangerai.
Tout comme tu voudras tu pourras te conduire.
Je ne m'explique point, et cela c'est tout dire.
(A part).

Jusqu'où la passion peut-elle faire aller ?
(Haut).

Enfin, à mon amour rien ne peut s'égalier.
Quelle preuve veux-tu que je t'en donne, ingrata ?
Me veux-tu voir pleurer ? veux-tu que je me batte ?
Veux-tu que je m'arrache un côté de cheveux ?
Veux-tu que je me tue ? oui, dis si tu le veux.
Je suis tout prêt, cruelle, à te prouver ma flamme.
Agnès.

Tenez, tous vos discours ne me touchent point l'âme.
Horace avec deux mots en ferait plus que vous.

Dar Agnès care-și aduce aminte de umilirile pe care le-a îndurat, de binefacerile pe care le-a primit în chip interesat de la Arnolphe, și a cărui inimă a fost câștigată de Horace, refuză să se înduplece.

L'école des femmes e înainte de toate o comedie de caracter - căci ne înfățișează nu numai manifestarea minunată a caracterului personajului principal - dar se poate spune că de acest caracter depinde mersul piesei ca și manifestările de caracter ale celorlalte personaje. Din cauza vanității egoiste a lui Arnolphe, Agnès a fost crescută în ignoranță, dar îndată ce amorul a trezit-o, se revoltă contra tiranului care și-a închipuit că poată să facă pe o femeie să devină o soție virtuoasă și credincioasă printr'o educație care are de scop s'o abrutizeze și s'o înjosească. Siretenia lui Agnès e un rezultat al educației tiranice a lui Arnolphe, care i-a impus-o din cauză vanității și a egoismului său. L'école des femmes care e o comedie de caracter e în același timp și o comedie de moravuri căci e un tablou al vieții burgheziei de pe la 1663, a preocupărilor și a prejudecăților ei. Ocupațiile pe care Arnolphe i le impune lui Agnès - confecționarea cămășilor și a scufelor de noapte ale tutorului ei, limbajul ei, detaliile ce le avem despre interiorul

lui Arnolphe, sunt cu totul cele ce ni le poate da sunt cu totul cele ce ni le poate da o comedie burgheză. De asemenea Chrysalde, prietenul lui Arnolphe, e o întrupare a banului stăp, a judecății sănătoase, a prudenței burgheze, jignită de pretențiile vanitoase ale lui Arnolphe. Glumele lui Chrysalde asupra neajunsurilor conjugale și asupra îngăduirii unor bărbați pentru purtarea femeii lor, în cazul când de pe urma acestei purtări se aleg cu daruri în casă și cu bună stare în căsnicia lor sunt glumele unui burghez, vulgar în sentimente și obișnuit să reducă toate la chestia foarte pozitivă a banului.

Prin aceste detalii asupra vieții burgheze, prin aceste caractere proprii clasei sociale burgheze, prin atmosfera burgheză pe care o respirăm în această piesă, simțim că avem a face cu o comedie care reproduce realitatea, fără s'o altereze, fără s'o înfrumusețeze, fără s'o pectizeze. Avem o comedie care se depărtează și de comedia cum o înțelegea SCARRON, în care viața reală era caricaturată și de comedia literară imitată după spaniolește sau italienește, în care avem a

face cu personagii, aparținând unui mediu care nu e
acel al autorului francez; o comedie ca *L'école des
femmes* e departe și de comediile care-și trag tot in-
teresul dintr'o intrigă complicată și romanescă, din
aventuri bizare ale căror fire autorul le încurcă,
pentru a triumfa apoi descurcându-le cum sunt comedii-
le lui Thomas Corneille. De asemenea *L'école des fem-
mes* e departe de comediile în felul celor ale lui...
PIERRE CORNEILLE, *Le menteur* și *La Suite du menteur*,
unde fantezia are un rol precumpănitor.

Dar *L'école des femmes* pe lângă că e o comedie
de caracter și o comedie realistă de moravuri e în
același timp opera unui moralist. Ceea ce formează
obiectul discuțiilor personagiilor principale din
această comedie sunt probleme de morală curentă, Ches-
tiuni relative la educația femeii și la fericirea cas-
nică, adică tocmai chestiuni discutate de moraliști.

Intr'un articol înserat în Studiile sale critice
asupra literaturii franceze BRUNETIERE afirmă că aceas-
tă comedie conține demonstrarea unei idei prin care se
manifestă filosofia naturalistă a lui MOLIERE. *L'école
des femmes*, după BRUNETIERE, dovedește că nimeni nu

poate călca în ce privește legăturile consacrate de căsătorie, legile naturii care cer ca între soți să fie potrivire de vârstă. Nepotrivirea de vârstă între Arnolphe care are patru zeci de ani trecuți și pupila sa Agnès care are de abia șapte sprezece ani ar aduce după sine neînțelegerea lor, ridicolul situației lui Arnolphe care cu toată grija și paza lui e înșelat și iubirea lui Agnès pentru un tânăr de vârsta ei. BRUNETIERE n'a băgat de seamă însă că dacă aceasta ar fi tema din L'école des femmes, ar urma atunci ca la câți-va ani de zile MOLIERE să se fi contrazis în mod flagrant căci în L'école des maris susține că bunătatea, îngăduiala și amabilitatea pot cu toată deosebirea de vârstă produce căsătorii fericite, căci în această comedie Léonor care are douăzeci ani câștigată de însușirile lui Ariste care are șaiszeci ani, consimte să-l ia de bărbat.

De fapt însă nicăiri Chrysalde care e oare-cum "le porte parole" a lui MOLIERE, nu insistă asupra diferenței de vârstă între Arnolphe și Agnès iar tânărul Horace care ar avea atâta motive să ridiculizeze pe rivalul său nu se gândește niciodată să se servească

de vârsta înaintată a lui Arnolphe ca de un mijloc pentru a strica planurile de căsătorie ale acestuia; îl numește gelos brutal, om ciudat, dar nicidecum nu spune că e un îndrăgostit care a trecut de vârsta legitimă pentru dragoste sau un bătrân smintit din cauza amorului.

Lecțiunea care se desprinde din *L'école des femmes* e alta: netemeinicia părerii unor bărbați cum e Arnolphe care cred că lipsa de cultivare a inteligenței unei femei și ținerea ei departe de plăcerile societății e o asigurare în favoarea virtuții și a credinței ei; lecțiunea ce se desprinde din piesă e expusă de Chrysalde în următorul răspuns dat lui Arnolphe :

Chrysalde.

Mais comment voulez-vous, après tout, qu'une bête
Puisse jamais savoir ce que c'est qu'être honnête ?
Outre qu'il est assez ennuyeux, que je crois,
D'avoir toute sa vie une bête avec soi,
Pensez-vous le bien prendre, et que sur votre idée
La sûreté d'un front puisse être bien fondée ?
Une femme d'esprit peut trahir son devoir;
Mais il faut, pour le moins, qu'elle ose le vouloir;
Et la stupide au sien peut manquer d'ordinaire
Sans en avoir l'envie, et sans penser le faire.

Primejdia de altă parte a unei educații care tratează pe o femeie ca o sclavă destinată numai să procure

o viață comodă și plăcută soțului ei care se consideră stăpânul ei; arătarea defectelor pe care le provoacă o astfel de educație la o fată: disimulare, falsitate, șiretenie și spirit de revoltă. Crima contra legilor naturei pe care a săvârșit-o Arnolphe e alta decât aceea pe care a indicat-o BRUNETIERE; e că a căutat să împiedice dezvoltarea naturală a unei inteligențe, încercând s-o condamne la ignoranță și prostie și că s'a servit de mijloace tiranice pentru a-și ajunge scopul.

Prin discutarea unor astfel de idei de morală practică, de chestiuni relative la conduita de urmat în viață, MOLIERE ridică nivelul comediei. Comedia ajunge să nu mai fie un simplu spectacol distractiv cum erau comediele lui SCARRON sau CORNEILLE; MOLIERE ridică valoarea comediei făcând dintr'ânsa un gen literar care distrând e în același timp propriu să exprime concepțiile autorului despre normele de purtare în viață, despre educație și despre societate.

La Critique de l'Ecole des femmes. - Tartuffe.

Succesul pe care l'Ecole des femmes îl obțină, avu-
tă efect să deștepte mai tare gelozia adversarilor lui
MOLIERE, să asocieze pe toți detractorii săi la o cam-
panie dusă contra piesei, campanie numită "la guerre
comique" și care se manifestă printr'o serie de bro-
șuri și pamflete îndreptate contra acestei comedii la
care MOLIERE răspunde în 1663 prin două comedii sati-
rice: La Critique de l'Ecole des femmes și l'Impromptu
de Versailles. Aceste piese sunt un episod din polemica
la care a dat naștere L'école des femmes și care co-
respunde polemicii pe care a iscat-o Cidul lui Corneille.
Din cele două piese prin care MOLIERE intervine în
polemică La Critique de l'Ecole des femmes are o im-
portanță mai mare decât l'Impromptu căci atacând pe
adversarii săi literari MOLIERE expune ideile esenția-
le ale poeticii sale, pe când în l'Impromptu el sati-
rizează locul trupei rivale de la Hotel de Bourgogne,
ai cărui furnizori, scriitorii de Visé și Borusault
compuseseră pamflete dialogate contra lui MOLIERE -
primul la Véritable critique de l'Ecole des femmes,

cel de al doilea la Contre critique de l'Ecole des femmes.

Detractorii lui MOLIERE, iritați de faptul că nu reușeau să atragă publicul la reprezentațiile lor, acuzau pe MOLIERE că în comedia sa nu respectase faimoasele reguli cu privire la unitatea pe care printr'o interpretare arbitrară a Poeticei lui ARISTOT spuneau că le formulase filosoful grec și după dânsul HORATIU în Arta sa poetică, anume ca acțiune să fie unitară, să se desfășoare în același loc și în interval de douăzeci și patru de ore.

In același timp învinuiau pe MOLIERE de plagiat arătând asemănările ce existau între acțiunea din l'Ecole des femmes și nuvela lui SCARRON la Précaution inutile și unele incidente dintr'o povestire a culegerii italianului Straparde intitulată "Noptile vesele".

Prețioșii supărați de luarea în răs a afectatiei în idei și în limbajiu a personajilor din Les Précieuses ridicules se prefăceau că sunt scandalizați de unele glume, ce e drept cam riscate din l'Ecole des femmes și taxau această comedie de indecentă, declarând că o persoană că gustul fin și bine crescută nu poate să asiste la reprezentarea acestei piese.

In sfârșit persoanele care vroiau să treacă drept
zeleaze pentru credință, "les dévots", își manifestau
indignarea față de unele glume din piese pe care le
interpretau ca atacuri în contra religiei.

La acest grup de detractori ai comediei l'Ecole des
femmes, se uniră și unii din gentilomii de la Curte,
care se socoteau atinși de glumele pe care le făcuse
MOLIERE pe socoteala așa zișilor "marquis" în come-
dia Les fâcheux. In această comedie defilează o serie
de personaje plicticoase și ridicole care sub dife-
rite pretexte împiedică pe tânărul Eraste să se ducă
la întâlnirea ce i-o dase Orphisé iubita lui. Din
toate aceste personaje plicticoase cea mai ridicolă
e un marchiz ușuratic, zăpăcit, încrezut într'ânsul,
care nu apare pe scenă dar al cărui portret îl face
Eraste. L'a întâlnit la teatru. După obiceiul epocii
pe scenă erau rânduite fotolii în care se instalau
persoanele de o condiție mai bună; de oare ce marchi-
zul a sosit după începerea spectacolului, a găsit toate
locurile ocupate și de aceea a strigat tare să-i aducă
un scaun, l'a așezat în fața spectatorilor din partea
cu toate protestările acestora, care în loc să vadă pe
actori priveau spatele marchizului; această necuviință

nu i-a fost îndeajuns; de îndată ce l'a zărit pe Eraste l'a apostrofat cu glas tare și ducându-se la dânsul, l'a îmbrățișat cu foarte multă căldură, a criticat spunând numai nerozii, debitate cu glas tare atât pie-sa cât și jocul actorilor și înainte de sfârșitul spectacolului și-a părăsit locul eșind din sală, turburând întreaga sală și luând la eșire de braț pe Eraste s'a lăudat cu succesele sale amoroase, cu relațiile sale la Curte, cu caii săi, cu caleașca sa frumoasă, etc. Cu multă greutate Eraste scăpă de limbuția și gesticulările nemodelate ale acestei fantoze svăpăiate și ridicule.

În La critique de l'École des femmes MOLIERE pune diferite personaje ridicole să exprime criticele ce s'au adus piesei sale, în timp ce alte personaje combat aceste critici apărând piesa.

MOLIERE ne introduce în salonul unei doamne din lumea mare, Uranie căreia îi fac vizită diferite persoane - un marchiz de felul celui luat în răs în Les facheux, contesă prețioasă, un autor dramatic pedant; acestui grup de critici neînduplecați le ține piept un gentilom care e un "parfait honnête homme", un om de lume desăvârșit în ajutorul căruia vine, în lupta contra

detractorilor piesei și stăpâna casei, Uranie al cărui bun simț și a cărei virtute modestă contrastează cu nerozia marchizului și cu aerele de pudoare alarmată ale prețioasei Climène.

Ideile și pasiunile care se manifestaseră în mod ostil cu ocazia reprezentării comediei l'Ecole des femmes iau în mica piesă a lui MOLIERE o formă concretă fiind incarnate de un personaj cu o individualitate bine hotărâtă .

Astfel e marchizul, care reprezintă ușurința de judecată, lipsa de bun simț unită cu o mare încredere în sine, și cu un mare dispreț pentru părerea altora, în special pentru aprecierea publicului de rând de la parter. Când i se spune că parterul a găsit bună comedia și a râs, marchizul râde de pretenția că aprobarea parterului poate fi o dovadă de calitatea piesei. De altfel declară că nici nu și-a dat osteneală să asculte piesa căci a fost indispus de cum a intrat în sală unde era atâta lume încât de abia și-a găsit loc și din cauza îmbulzelei dantelele și panglicele costumului său au fost șifonate.

Climène.

Eh bien, Monsieur, comment la trouvez-vous, s'il vous plait?

Le Marquis.
Tout à fait impertinente.

Climène.
Ah! que j'en suis ravie!

Le Marquis.
C'est la plus méchante chose du monde. Comment, diable! à peine ai-je pu trouver place. J'ai pensé être étouffé à la porte, et jamais on ne m'a tant marché sur les pieds. Voyez comme mes canons et mes rubans en sont ajustés, de grâce.

Autorul dramatic Lysidas ale cărui piese au căzut vorbește cu o invidie pe care cu greu o înăbușă despre călcarea de către MOLIERE a regulilor aristotelice și își arată disprețul pentru un autor care nu știe ce e protaza și epitaza.

Climène care critică piesa e pe de o parte o prețioasă nemulțumită de naturalul și simplitatea cu care vorbesc personagiile lui MOLIERE, dar în același timp e ceea ce se numea în limbajul timpului une prude, adică o femeie care se scandalizează pentru orice cuvânt în care i se pare că este vre-o aluzie indecentă și a cărei pudoare se alarmează de expresiunile cele mai inocente. Se prefacă că i-a venit rău de grosolănia piesei și declară că o femeie cinstită nu poate să asiste la reprezentarea acestei comedii.

În contra acestor detractori MOLIERE pune pe Urania

pe Elise și pe Dorante să apere piesa. Uranie și Elise care amândouă sunt doamne aparținând înaltei societăți exprimă amândouă aprecierile lor pline de bun simț, cu multă ironie. Ele n'au acelaș caracter și apărarea lor variază după caracterul fiecăreia. Uranie arată mai multă ponderație în judecată și mai multă măsură în tonul cu care face apărarea. Elise se arată mai vioasă, e spirituală și sglobie și cu multă malițiozitate întinde curse adversarilor piesei care cad în ele afirmând neghiobii, ceea ce o face și pe ea și pe spectatori să râdă, cu atât mai mult cu cât se preface cât-va timp că admite părerile adversarilor piesei.

Dorante e dat ca tipul gentilomului "honnête homme" cultivat, cu gustul sigur, cu judecata dreaptă, știind să discute fără a jigni pe adversar căruiă îi arată însă slăbiciunea argumentelor sale. Dorante e de fapt personajul cu ajutorul căruiă MOLIERE își expune ideile sale, e "le porte-parole" al autorului.

Prin gura lui Dorante, MOLIERE expune părerile sale asupra comediei și a regulilor ei. MOLIERE nu vrea să țină seamă de regulile aristotelice și horățiene. Încă înaintea de L'Ecole des femmes, cu ocazia publicării

comediei Les Fâcheux în 1661 MOLIERE publicase odată cu această comedie un Avertissement în care declara că nu se preocupă de a ști dacă persoanele cărora comedia sa le-a plăcut "ont ri selon ées règles". Ceea ce-l preocupă pe dânsul e dacă a reușit să distreze publicul. Această părere MOLIERE o ia dezvoltând-o în La critique de l'Ecole des femmes unde la observația pedantului Lysidas că piesa păcătuiește contra regulilor, răspunde. Dorante prin gura căruia vorbește MOLIERE că regulile lui Aristotel n'au importanță și că regula regulilor e de a plăcea.

Dorante.

Vous êtes de plaisantes gens avec vos règles dont vous embarrassez les ignorants et nous étourdissez tous les jours. Il semble, à vous ouïr parler, que ces règles de l'art soient les plus grands mystères du monde, et cependant ce ne sont que quelques observations aisées que le bon sens a faites sur ce qui peut ôter le plaisir que l'on prend à ces sortes de poèmes; et le même bon sens qui a fait autrefois ces observations les fait aisément tous les jours sans le secours d'Horace et d'Aristote. Je voudrais bien savoir si la grande règle de toutes les règles n'est pas de plaire, et si une pièce de théâtre qui a attrapé son but n'a pas suivi un bon chemin. Veut-on que tout un public s'abuse sur ces sortes de choses, et que chacun n'y soit pas juge du plaisir qu'il y prend ?

Tot prin gura lui Dorante MOLIERE se apără de învinuirea că piesa sa e lipsită de acțiune și că toată

intriga ar cînta numai din confidențe pe care tîna-
rul Horace le face bătrînului Arnolphe. Dorante arată
că aceste confidențe servesc acțiunii de care ce pus
în curent de succesul pe care curtea lui Horace o are
pe lângă Agnès, Arnolphe ia măsuri de pază ; Dorante
mai arată cum sentimentele de dragoste ale lui Ar-
nolphe cresc în același timp cu gelozia sa și cum în
sfârșit când află prin confidențele lui Horace cum
iubirea acestuia a triumfat, desnădăjduirea bătrînu-
lui izbucnește în mod comic; confidențele lui Horace
au servit pentru a permite caracterului lui Arnolphe
să-și arate toate trăsăturile sale. Dar tocmai reda-
rea naturei omenești cu sinceritate și adevăr e după
MOLIERE scopul comediei.

Această obligație a autorului comic de a reda cu
sinceritate natura omenească face ca sarcina lui dar
și meritul lui când reușește să fie cu mult mai mari
decît ale autorului tragic, căci acesta înfățișînd
eroi poate să atribue personagiilor sale, o purtare
care se depărtează de realitatea obișnuită.

Dorante .
Car, enfin, je trouve qu'il est bien plus aisé de
se guinder sur de grands sentiments, de braver en
vers la fortune, accuser les destins et dire des

injures aux dieux, que d'entrer comme il faut dans le ridicule des hommes et de rendre agréablement sur le théâtre les défauts de tout le monde. Lorsque vous peignez des héros, vous faites ce que vous voulez: ce sont des portraits à plaisir, où l'on ne cherche point de ressemblance, et vous n'avez qu'à suivre les traits d'une imagination qui se donne l'essor, et qui souvent laisse le vrai pour attrapper le merveilleux. Mais, lorsque vous peignez les hommes, il faut peindre d'après nature: on veut que ces portraits ressemblent, et vous n'avez rien fait si vous n'y faites reconnaître les gens de votre siècle. En un mot, dans les pièces sérieuses, il suffit, pour n'être point blâmé, de dire des choses qui soient de bon sens et bien écrites; mais ce n'est pas assez dans les autres: il y faut plaisanter, et c'est une étrange entreprise que celle de faire rire les honnêtes gens.

MOLIERE arată prin gura lui Dorante cele două scopuri pe care comedia își propune să le atingă: întâiu să înfățișeze pe oameni redând cu exactitate pasiunile și sentimentele lor, al doilea să-i înfățișeze în așa mod încât să provoace râsul publicului cultivat - les honnêtes gens .

În numele acestei obligațiuni de a exprima cu adevăr natura omenească, MOLIERE îndepărtează criticele ce s'au adus caracterului lui Arnolphe, sau cele care s'au adus unor vorbe ale lui Agnès, taxate ca indecente. În această privință referindu-se la o

naivitate a lui Agnès, repetată de Arnolphe, Dorante spune :

Pour ce qui est des "enfants par l'oreille", ils ne sont plaisants que par réflexion à Arnolphe, et l'auteur n'a pas mis cela pour être de soi un bon mot, mais seulement pour une chose qui caractérise l'homme et peint d'autant mieux son extravagance, puisqu'il rapporte une sottise triviale qu'a dite Agnès comme la chose la plus belle du monde, et qui lui donne une joie inconcevable.

Cât privește critica ce i s'a adus lui Arnolphe
că e o incompatibilitate între trăsăturile urâte
ale caracterului său și generozitatea cu care pune
bani la dispoziția lui Horace, MOLIERE răspunde prin
gura lui Dorante că firea omului e complexă și că
cine-va poate să aibă în caracterul său unele părți
bune iar altele criticabile.

...il n'est pas incompatible qu'une personne soit ridicule en de certaines choses, et honnête homme en d'autres.

Nevoia de a reda firea omenească cu adevăr impunătoare, când această fire e complexă, de a înfățișa atât defectele și trăsăturile ridicole cât și meritele unei persoane. Poetica lui MOLIERE e cuprinsă, în liniile sale esențiale, în această comedie care în afară de

valoarea ei intrinsecă mai are și aceea de a expune principiile după care s'a dirijat marele autor comic.

L'Impromptu de Versailles are o însemnătate mai mică din acest punct de vedere. Această piesă constituie epilogul polemicii deșteptată de La critique de L'école des femmes. De oare ce doi autori ai timpului atacaseră pe MOLIERE în niște comedii destul de slabe ca valoare literară dar pline de atacuri îndreptate chiar contra vieții particulare a lui MOLIERE, anume: de Visé în "Zélinde ou la véritable critique de l'Ecole des femmes" și Boursault în "Le Portrait du peintre ou la Contre-critique de l'Ecole des femmes."

MOLIERE, îndemnat chiar de Ludovic al XIV-lea, ripostă detractorilor săi printr'o nouă comedie: l'Impromptu de Versailles. Interesul acestei comedii provine între altele din faptul că MOLIERE înfățișează spectatorilor culisele teatrului său. L'Impromptu înfățișează repetiția de către trupa lui MOLIERE a unei comedii, comandată de rege pentru a fi jucată în fața lui și a Curții la Versailles. Printre personagiile acestei piese figurează și MOLIERE cu soția sa, actrița Armande Béjart, cu tovarășii săi de scenă, La Grange, du Croisy și alții. În calitate de director al trupei

MOLIERE dă sfaturi actorilor asupra jocului lor și cu această ocazie critică pe autorii rivali și ridiculizează tonul declamator, gesturile de o solemnitate exagerată ale actorilor trupei rivale de la Hôtel de Bourgogne.

MOLIERE ajunsese foarte prețuit la Curte și devenise furnizorul de piese de teatru al Curții. De aci invidia trupelor rivale și atacurile celorlalți autori contra lui. De aci și necesitatea pentru MOLIERE de a-și menține pozițiile și de a înlătura criticele ce i se aduceau.

Astfel în calitate de furnizor de piese pentru distracțiile Curții, MOLIERE dăte în Ianuarie 1664 la Luvru înaintea reginei mame comedia Le mariage forcé care în realitate e o farsă, cu intermedii numeroase de balet. Sganarelle care e pe pragul bătrâneții ar vrea să ia în căsătorie pe o fată tânără. Niște filosofi pedanți pe care-i consultă asupra pasului pe care vrea să-l facă îi țin niște lungi dizertații care-l pun pe gânduri. Ar vrea să rupă căsătoria proiectată, dar fratele logodnicei sale care e o aventurieră și care el însuși e un spadasin, îl silește să-și ție angajamentul.

În această farsă interesul pentru contemporani provenea din prezența în numerele baletelor ce erau intercalate într'înșea, a unor tineri seniori care jucau costumați în personajele din piesă. Ba chiar în actul al treilea, în care a un balet jucat de patru tineri cari vin de fac curte logodnicei lui Sganarelle, unul din dansatori era însuși regele Ludovic al XIV-lea, care în tinerețea lui nefiind absorbit cum se va întâmpla mai târziu de grija fastului regal, simțea o deosebită plăcere să danseze în fața gentilomilor și a doamnelor de la Curte. De altfel chiar când era tânăr Ludovic al XIV-lea dansa cu o gravitate și cu o deosebită grijă a unei ținute nobile. Dansurile epocii îngăduiau această gravitate și păzirea nobleței ținutei chiar în divertismente: dansurile de atunci menuetul, pavana sau sarabanda erau dansuri grațioase, cu mișcări încete, care departe de a avea caracterul sburdalnic sau lasciv al dansurilor de azi, erau din contra impregnate de grija curteniei, ceremonioase, ale căror mișcări păreau toate niște complimente adresate unei doamne.

Serviciile ce le aduse MOLIERE regelui ca furnizor de comedii și baletelor pentru petrecerile Curții fură

răsplătite prin acte de bunăvoință din partea regelui care subvenționează trupa lui MOLIERE acordându-i în 1665 permisiunea de a se numi "Troupe du Roi au Palais Royal", și prin protecția ce i-o acordă în momente grele ale carierei sale - în special când adversarii lui MOLIERE se năpustiră asupra marelui autor cu ocazia reprezentării comediei sale Tartuffe.

În Mai 1664 când MOLIERE reprezintă la Versailles înaintea Curții și a regelui, Tartuffe, e probabil că numai primele trei acte au fost jucate. Campania de ură pe care o declanșă această comedie în care erau înfățișată ipocrizia religioasă împiedică reprezentarea ei în public până în 1667, deși încă delă început regele se arătase bine dispus pentru subiectul din Tartuffe.

Ludovic al XIV-lea avea motive să fie satisfăcut de această comedie în care se ataca ipocrizia religioasă într'un moment când unele persoane de la Curte, austere și pioase nu se sfiau să critice purtarea regelui prea aplecat spre plăceri și aventuri de dragoste; era o satisfacție pentru tânărul rege să vadă ridiculizată ^{cuferența exagerată} bigoteria care critică plăcerile societății dar care ascunde uneori, cum i se întâmplă lui Tartuffe, vicii odioase. Totuși de oare ce bigoții care se

organizaseră într' adevărată societate secretă, La ^{asociație religioasă} Congrégation du Saint sacrement - analoagă Francmasonilor de astăzi - erau foarte puternici având în fruntea lor pe prințul de Conti și bucurându-se de sprijinul reginei mame Ana de Austria, regele nu se opuse interzicerii reprezentării lui Tartuffe.

Deși comedia nu putea să fie jucată în public totuși fu reprezentată în cercuri particulare, înaintea a diferite personalități însemnate ale timpului. Astfel fu jucat în 1664 înaintea prințului de Condé și înaintea Henriettei d'Angleterre soția lui Gaston d'Orléans fratele regelui, căreia MOLIERE îi dedicase L'Ecole des femmes și care dădea tonul tinerimei de la Curte. Dar Tartuffe fără să fie jucat era cetit de MOLIERE înaintea unor personalități mai puțin importante decât cele pe care le-am citat și în satira a treia BOILLEAU înfățișează pe un parvenit bogat care pentru a atrage lumea la dânsul făgăduiește că MOLIERE va veni să citească pe Tartuffe.

Moliere avec Tartuffe y doit jouer son rôle.

Deși în 1667 regala încuviință reprezentarea acestei comedii, totuși Tartuffe nu fu jucat înaintea marelui public decât o singură dată sub titlul de

F. Carnic
l'Imposteur. Regele era pe câmpul de războiu în Flandra și în lipsa lui, primul președinte al Parlamentului, M. de Lamoignon, în sarcina căruia cădea poliția Capitalei și prin urmare și cenzura pieselor de teatru interzise continuarea reprezentațiilor piesei. Lamoignon ca și arhiepiscopul Parisului, Hardouin de Péréfixe care lansă o scrisoare pastorală oprind sub pedeapsă de excomunicare pe credincioși să citească sau să asiste la reprezentarea piesei, erau membri ai acelei faimoase asociații de bigoți, la Congrégation du Saint Sacrement, care dușmănea de moarte pe MOLIERE. Această asociație avea foarte multă putere; ea deșteptase zelul religios al masselor și înființase multe instituții de binefacere care alinaseră mizeria poporului dar în același timp dovedise foarte mult sectarism, și un fanatism intolerant; în sfârșit unii din membrii ei aveau o purtare imorală pe care o ascundeau luând masca religiei, ceea ce provocă o serie de pamflete și de atacuri.

Printre atacurile pe care ipocrizia religioasă a membrilor congregației le inspiră literatorilor trebuie să semnalăm o novelă a lui SCARRON, apărută cu nouă ani înainte de prima reprezentare a lui Tartuffe, adică în 1665. În această novelă Montufar, SCARRON

povestește cu multă vervă felul cum înșelătoriile unui bigot numit Montufar reușesc să-i permită să trăiască o viață îmbelșugată în paguba oamenilor naivi care-l socotesc un sfânt. Intr'o zi însă una din victimele sale recunește într'o piață publică în persoana unui călugăr "le frère Martin" pe Montufar, îl insultă și-l lovește asmuțind contra lui lumea căreia îi povestește stratagemele la care recursese bigotul pentru a-l despuia de averea sa. Montufar joacă atunci comedia umilinței creștine care iartă insultele răuvoitorului. De oare ce unele persoane din mulțime luaseră partea lui Montufar și voiau să pedepsească pe agresor, Montufar ia pe acesta sub protecția sa, spunând că într'adevăr el, Montufar, e un păcătos, dar roagă pe frații săi creștini să erte creștinește pe agresor. Acest incident al povestirii lui SCARRON are să fie utilizat de MOLIERE când Tartuffe fiind demascat de Damis fiul burghezului Orgon a cărui avere a vrut s'o capteze, cade în genunchi înaintea lui Orgon și-l roagă să erte creștinește pe cei care au vrut să-i facă rău.

MOLIERE satirizând ipocrizia religioasă a fost condus așa dar nu atât de principii filosofice care-l

îndemnau să opună morala și filosofia naturalistă, moralei religioase, dar necesității care se impune autorilor dramatici de a se ține în contact cu actualitatea. Această exploatare a actualității îi pricinui lui MOLIERE mari neajunsuri căci cinci ani trecură până ce Tartuffe să poată fi reprezentat în fața publicului în întregime. Intr'adevăr numai în Februarie 1669 Tartuffe putu să fie jucat în întregime - primele trei acte se reprezentaseră încă din 1664; Ludovic al XIV-lea, după învingerea Imperialilor și încheierea tratatului de pace de la Aix la Chapelle se întoarse la Paris unde La congragation du Saint Sacrement slăbise prin faptul morții reginei mame în 1666. Totuși bigoții nu dezarmară chiar după reprezentările publice ale comediei Tartuffe. Oratorul bisericesc BOURDALOUE ținu o predică "un sermon" sur l'hypocrisie în care atacă pe MOLIERE, care fiind un profan și un comedian avea îndrăsneala să se pronunțe în chestiuni care erau de competența numai a Puterii Spirituale, și douăzeci de ani după reprezentarea lui Tartuffe iritația Bisericii catolice era destul de vie căci BOSSUET într'un opuscul Lettre au Père Caffaro fulminează îndrăsneala lui

MOLIERE a cărui moarte chiar nu domoli supărarea sa căci în Maximes et réflexions sur la comédie, marele orator al catolicismului se arată foarte aspru pentru "ce poète comédien qui passa des plaisanteries du théâtre, parmi lesquelles il rendit presque le dernier soupir, au tribunal de Celui qui dit: Malheur à vous qui riez, car vous pleurerez".

În cei cinci ani care trec de la reprezentarea primelor trei acte ale comediei Tartuffe, adică din 1664 până în 1669 când piesa putu fi reprezentată în întregime înaintea publicului, MOLIERE dete mai multe piese dintre care două trebuie socotite împreună cu Tartuffe drept capodoperile sale, anume Le Misanthrope și Don Juan. Le Tartuffe, Le Misanthrope și Don Juan reprezintă perioada cea mai însemnată a activității lui MOLIERE, care se distinge prin aceea că piesele ce le dă în această perioadă sunt nu numai piese de caracter, dar de caractere cu o complexitate cu mult mai bogată în trăsături variate și chiar contradictorii decât caracterele ce se întâlnesc în perioada care a precedat pe aceasta, de exemplu caracterele din L'Ecole des femmes, sau în comedile din perioada care a urmat, de exemplu în Les femmes savantes sau în Le Malade imaginaire.

Tartuffe, Alceste și Celimène din Le Misanthrope, Don Juan din piesa cu acelaș nume, sunt tipurile nemuritoare pe care MOLIERE le-a creat și care fac din el un Shakespeare al comediei.

TARTUFFE , DON JUAN .

Intr'unul din articolele sale critice : Les époques de la comédie de Molière, criticul BRUNETIERE a observat că piesele compuse de Molière în intervalul de timp care merge dela reprezentarea primelor trei acte din Tartuffe adică din 1664, până la reprezentarea în serie, în întregime și în fața publicului a acestei piese adică până la 1669, cele mai multe comedii pe care le-a compus MOLIERE în afară de Tartuffe, Le Misanthrope, Don Juan și l'Avare, au ca trăsătură comună de a fi comedii de caracter nu numai de o mare complexitate dar în acelaș timp de a oferi în desfășurarea acestor caractere ceva enigmatic, ceva susceptibil de interpretări diferite . Prin această trăsătură, caractere ca Tartuffe, Don Juan, pline de contradicții, care par la prima vedere insolubile, se apropie de unele caractere shakespeariene

de caracterul de exemplu al unui Hamlet despre are criticii nu sunt de acord pentru a-l explica .

Astfel în ce privește Tartuffe nu se pricepe limpede ce a urmărit MOLIERE să înfățișeze creind acest personaj . Tartuffe e un ipocrit religios ; dar ridiculizând acest personaj nu se pricepe bine dacă MOLIERE a vrut să atace numai ipocrizia religioasă, sau după cum au susținut adversarii săi care reușiră să împiedice reprezentarea piesei și după cum au susținut și unii critici literari, printre care BRUNETIERE, a vrut să atace însăși religia . Intr'un articol despre filozofia lui MOLIERE, BRUNETIERE susține că MOLIERE creind pe Tartuffe a vrut să arate relele la care poate duce religia, păcatele pe care poate să le ascundă credința, și în mod indirect să arate excelența moralei naturale, a moralei ce decurge din filozofia naturalistă adică din credința că natura ne-a înzestrat cu instincte la a căror manifestare nu trebuie să ne împotrivim, pentru că sunt porniri legitime și sănătoase.

Subiectul lui Tartuffe e înfățișarea manoperilor infame la care se dedă un ipocrit care le ascunde

luând masca religiei . Tartuffe, un om sărac, a primit ospitalitatea burghezului bogat Orgon, om simplu, credul și evlavios . Orgon a fost sedus de aparența de pietate a lui Tartuffe . Dar introdus în casa lui Orgon, Tartuffe insinuându-se cu dibăcie în conștiința lui Orgon îl face să nu ia alte hotărâri decât cele pe care i le dictează, ajunge să fie un "directeur de conscience" cum erau mulți preoți și chiar unii mireni din societatea la Compagnie du Saint Sacrement .

Abuzând de influența pe care o are asupra lui Orgon, Tartuffe îl determină să-i facă danie casa în care șade și să se opună căsătoriei fiicei sale Marianne cu Valère, în dorința s'o ia chiar el în căsătorie. Dar împins de poftele sale senzuale Tartuffe încearcă să seducă pe Elmire, soția în a doua căsătorie a lui Orgon . Spre a-i dejuca planurile și a demasca pe ipocrit, Elmire ascunde pe Orgon într'o cameră unde dă întâlnire lui Tartuffe, care socotind că încercările sale de până acum vor fi în sfârșit încununate cu izbândă, aruncă jos masca, expune teoriile sale cinice și râde de prostia lui Orgon care s'a lăsat să fie dus de nas de dânsul . Orgon își face atunci apariția și indignat îi poruncește să iasă din casa lui, ceea ce atrage protestarea ipocritului care-i

declară că deoarece casa i-a fost dăruită este a
] i și că el Tartuffe, poate da afară dintr'însa
re cine-i place . Ba ce e mai mult, pentru a tăia
lui Orgon orice veleități de împotrivire, îl de-
nunță autorităților că a ascuns într'o casetă
niște acte compromițătoare . Caseta ce e drept
există, dar aparține unui prieten care după ce
luase parte la un complot i-o încredințase lui
Orgo, afirmându-i că hârtiile ce le conține sunt
acte de familie . Afacerea aceasta s'ar termina
rău pentru bietul Orgon și Tartuffe ar eși trium-
fător dacă regele, căruia i s'a adus la cunoș-
tință infamia purtării lui Tartuffe și nevino-
văția lui Orgon n'ar interveni pentru a da ipo-
critului pedeapsa pe care o merită deschizându-i
porțile închisorii spre care Tartuffe mâna pe
Orgon .

Dacă lăsăm la o parte desnodământul care este
artificial și prin intervenția neașteptată a rege-
lui are ceva forțat, acțiunea e condusă cu mult
natural și mai ales cu multă vicieciune ; în spe-
cial această calitate o are expure rea situației
în actul întâiu în care fără ca Tartuffe să apară
avem prin convorbirile celorlalte personaje un

tablou al neajunsurilor pe care perversitatea acestui personajiu le-a adus în casa lui Orgon unde intrigile sale au provocat învrăjbire între tată și copii săi, căci dorind să ia în căsătorie pe Marianne, Tartuffe a provocat o neînțelegere între Marianne promisă ca soție lui Valère pe care-l iubește și tatăl ei care vrea s'o dea lui Tartuffe, în timp ce ceilalți membri ai familiei iau unii partea Mariannei, alții ca M-me Fernelle, mama lui Orgon partea lui Tartuffe .

Referindu-se la expunerea din această comedie, GOETHE îi scrie corespondentului său Eckermann, că e unică în lume și că e cea mai bună expunere pe care o cunoaște . Valoarea literară a acestei comedii provine nu atât din calitățile de rapiditate ale acțiunii și al expunerii cât din înfățișarea caracterului personajului principal : Tartuffe . MOLIERE a făcut dintr'însul o încarnare a ipocriziei religioase . Această trăsătură morală a personajului reese chiar din atitudinea sa smerită care a făcut o profundă impresie asupra lui Orgon :

Orgon .

Ha ! si vous aviez vu comme j'en fis rencontre,
Vous auriez pris pour lui l'amitié que je montre.

Chaque jour à l'église il venait, d'un air doux,
Tout vis-à-vis de moi se mettre à deux genoux.
Il attirait les yeux de l'assemblée entière
Par l'ardeur dont au Ciel il poussait sa prière;
Il faisait des soupirs, de grands élancements,
Et baisait humblement la terre à tous moments;
Et lorsque je sortais, il me devançait vite,
Pour m'aller à la porte offrir de l'eau bénite.

Ipocrizia lui Tartuffe e pusă în relief de MO-
LIERE de oare ce e în contrast cu matura fizică a
personajului, cu temperamentul său și cu pornirile
sale. Tartuffe încă înainte de a apare pe scenă unde
nu ese decât în actul al treilea e înfățișat specta-
torilor prin detaliile pe care le dă asupra lui ser-
vitoarea Dorine care la întrebările pe care i le
face Orgon asupra oaspei pe care nu l'a văzut
două zile cât a fost la țară, îi spune că Tartuffe
continuă să o ducă de minune cu sănătatea căci e
"gros et gras le teint frais et la bouche vermeille".
Detaliile pe care le dă Dorine asupra cinei din ajun
a lui Tartuffe când singur a mâncat:

fort dévotement deux perdrix
Avec une moitié de gigot en hachis..

și asupra prânzului său când fără să-i pese că
stăpâna casei e suferindă, a băut "quatre grands
coup de vin", toate aceste detalii ne arată pe

Tartuffe ca un om cu un temperament sanguin și cu apetituri sensuale cărora nu poate să le pună frâu. Sensualitatea e în luptă la dânsul cu ipocrizia, cu dorința de a înșela pe ceilalți prin aparențele unei evlavii prefăcute. De îndată ce apare pe scenă, la începutul actului III. vedem lupta ce se dă între ipocrizia sa și violența pornirilor firei sale sensuale. Cum zărește pe subreta Dorine pe de o parte cu un fel de sfruntare în ipocrizia sa strigă valetului său să strângă biciul cu care se flagелеază în semn de pocăință și să spună la toți cari vor întreba de dânsul că s'a dus să împartă porci la săraci, dar pe de altă parte, rămas singur cu Dorine și văzând că sânul ei e decoltat o roagă să și-l acopere căci vederea pielei ei face să se trească într'ânsul dorința păcatului.

Tartuffe. (apercevant Dorine).

Laurent, serrez ma haine avec ma discipline,
Et priez que toujours le Ciel vous illumine.
Si l'on vient pour me voir, je vais aux prisonniers
Des aumônes que j'ai partager les deniers.

(il tire un mouchoir de sa poche).

Ah! mon Dieu, je vous prie,

Avant que de parler, prenez-moi ce mouchoir.

Dorine.

Comment ?

Tartuffe.

Couvrez ce sein que je ne saurais voir:

Par de pareils objets les âmes sont blessées,
Et cela fait venir de coupables pensées.

Observația lui îi atrage o replică usturătoare
din partea Dorinei :

Dorine.

Vous êtes donc bien tendre à la tentation,
Et la chair sur vos sens fait grande impression ?
Certes je ne sais pas quelle chaleur vous monte :
Mais à convoiter, moi, je ne suis point si prompte,
Et je vous verrais nu du haut jusques en bas,
Que toute votre peau ne me tenterait pas.

Sensualitatea violentă a lui Tartuffe nu rezistă
ispitei de a seduce pe Elmire soția lui Orgon, care
din felul cum o descrie soacra ei, Mme Pernelle, la
începutul primului act, e o femeie tânără, atrăgătoare,
cochetă, iubitoare de găteală. Când Elmire în dorința
de a împiedica pe Tartuffe să ia pe Marianne i-a
dat ipocritului o întâlnire, sensualitatea lui Tar-
tuffe izbucnește și când Elmire îi arată contrazi ce-
rea între purtarea lui și pietatea pe care o simu-
lează îi răspunde ca un iezuit cazuist că posedă arta
de a da o interpretare favorabilă unor noțiuni soco-
tite culpabile:

Tartuffe.

Je puis vous dissiper ces craintes ridicules,
Madame, et je sais l'art de lever les scrupules.
Le Ciel défend, de vrai, certains contentements;
(C'est un scélérat qui parle).

Mais on trouve avec lui des accommodements;
Selon divers besoins, il est une science
D'étendre les liens de notre conscience,
Et de rectifier le mal de l'action
Avec la pureté de notre intention,
De ces secrets, Madame, on saura vous instruire;
Vous n'avez seulement qu'à vous laisser conduire.
Contentez mon désir, et n'ayez point d'effroi :
Je vous répons de tout, et prends le mal sur moi.

Dar în timp ce ipocrizia lui Tartuffe e în conflict cu poftele sale sensuale, din punct de vedere sufletesc ipocrizia sa e în conflict cu o altă trăsătură a caracterului său cu aviditatea sa de a face avere, cu lăcomia sa de bani. Cupiditatea lui îl îndeamnă să ceară mâna Mariannei, fiica lui Orgon și tot cupiditatea îl împinge să spolieze familia lui Orgon determinându-l pe acesta în urma unor manopere machiavelice să-i facă donație propria sa casă. La învinuirile lui Cléante cumnatul lui Orgon, că prin manoperile sale frustează pe copii de averea părintească, Tartuffe răspunde cu aceeași cazuistică la care recurge când la învinuirile Elminei răspunde că poate purifica niște acțiuni culpabile prin intențiunea de la care pornesc.

Tartuffe.

Ceux qui me connaîtront n'auront pas la pensée
Que ce soit un effet d'une âme intéressée.

Tous les biens de ce monde ont pour moi peu d'appas
De leur éclat trompeur je ne m'éblouis pas;
Et si je me résous à recevoir du père
Cette donation qu'il a voulu me faire,
Ce n'est, à dire vrai, que parce que je crains
Que tout ce bien ne tombe en de méchantes mains,
Qu'il ne trouve des gens qui l'ayant en partage,
En fassent dans le monde un criminel usage,
Et ne s'en servent pas, ainsi que j'ai dessein,
Pour la gloire du Ciel et le bien du prochain.

Caracterul lui Tartuffe e foarte complex și susceptibil de a fi interpretat une ori ca o luare în răs nu numai a ipocriziei religioase dar chiar a religiei. Tartuffe poate fi considerat nu numai ca un ipocrit dar și ca un credincios cu o inimă perversă care neputându-se opune poftelor sale găsește mijlocul să le justifice și să le împace cu scrupulele sale religioase. MOLIERE a putut susține unii critici să ne arate prin persoana lui Tartuffe felul cum perversitatea inimii omeneste poate să altereze și să falsifice chiar învățămintele religiei.

Pentru a ilustra interpretarea că Tartuffe e un om corupt care în același timp e un credincios, să ne amintim de personalitatea curioasă a unui Rasputin la care credința se asocia cu destrăbălarea.

Pentru a permite trupei sale să dea reprezentații

căci interzicerea reprezentării lui Tartuffe îi lipsea de posibilitatea de a subzista, MOLIERE compuse în intervalul care merge de la 1664 la 1669 numeroase farse și comedii, balet din care una din cele mai interesante e l'Amour médecin care e cea dintâiu dintre piesele sale în care ia în râs medicina și pe doctorii din timpul său. Tot în acel timp dându-și seama de succesul pe care-l obținuseră la Paris câte-va piese astăzi uitate ale unor autori de a doua mână care aduseseră pe scenă aventurile lui Don Juan, de care tocmai se ocupaseră câțiva autori italieni, luă ca subiect al unei comedii legenda lui Don Juan .

Legenda lui Don Juan s'a născut în Spania și a fost luată ca subiect de dramă de un autor însemnat dela sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea Tirso da Molina care în drama sa : El Burlador de Sevilla (Seducătorul din Sevilla)ne înfățișase pe Don Juan, un gentilom care după o viață de desfrânat are îndrăsneala să ia în râs o statuie după mormântul unui nobil pe a cărui fată o sedusese, statuia se mișcă și luându-l de mână pe Don Juan îl aruncă în flăcările infernului .

Din Spania legenda trecu în Italia unde chiar în secolul al XVII-lea se găsiră autori dramatici care făcură dintr'însa subiectul pieselor lor . Dar în timp ce în Spania la Tirso da Molina legenda mai păstrase un caracter religios și drama era plină de gravitate și de serios, lăsând să se desprindă dintr'însa o lecție morală : pedeapsa desfrânatului, legenda lui Don Juan luată în Italia ca subiect de comedie devenise pretextul a tot felul de aventuri romanești și burlești, în timp ce autorii francezi care exploataseră și ei această legendă, făcuseră din Don Juan nu numai un desfrânat dar și un revoltat contra legilor divine, un ateu .

MOLIERE păstrează incidentele și episodurile pe care i le impunea tradiția literară, deaceia comedia sa din punct de vedere al intrigei e destul de incoherentă . Evenimentele se petrec în locuri foarte diferite, când într'un palat, când într'o pădure, când pe țărmul mării și această diversitate în ce privește locul unde se petrece acțiunea n'ar fi așa de supărătoare dacă nu s'ar uni cu o lipsă și a unității de ton . Intr'adevăr în Don Juan scene de farsă stau alături de scene de înaltă comedie

și de altele de adevărată dramă . Toate aceste scene așa de disparate converg toate către acelaș scop, să ni-l facă cunoscut pe Don Juan, să ne arate caracterul său care se desfășoară cu un realism de un puternic adevăr .

Don Juan întrunește cele două trăsături din care chiar una singură constituia pentru oamenii din secolul al XVII-lea libertinajul : e un om cu moravuri corupte, e un om lipsit de credință .

Don Juan și-a pus ca singur scop în viață să seducă femeile ; pentru a poseda o femeie care-i place se servește de orice mijloc : promisiuni, cadouri, amenințări, răpiri și de crime ; astfel pentru a seduce pe Dona Elvire a făcut-o să părăsească mănăstirea pentru a-l urma ; el a luat-o de soție, dar își continuă viața destrăbălată și o părăsește făgăduind altor femei că le va lua de soție ; "c'est l'epouseur du genre humain" spune despre Don Juan valetul său Sganarelle . Don Juan analizează cu luciditate mobilele purtării sale de seducător îi găsește că plăcerea ce i- procură posedarea unei femei, în afară de satisfacerea curiozității pentru necunoscut e o plăcere analoagă celei a unui cuceritor de țări, a unui Alexandru, plăcerea de a înfrânge rezistența opusă

de altă voință, de a-și afirma puterea și superio-
ritatea :

Don Juan

Quoi qu'il en soit, je ne puis refuser mon
coeur à tout ce que je vois d'aimable ; et dès qu'un
beau visage me le demande, si j'en avois dix mille,
je les donnerois tous . Les inclinations naissantes,
après tout, ont des charmes inexplicables, et tout
le plaisir de l'amour est dans le changement. On
goûte une douceur extrême à réduire, par cent
hommages, le coeur d'une jeune beauté, à voir de jour
en jour les petits progrès qu'on y fait, à combattre
par des transports pas des larmes et des soupirs,
l'innocente pudeur d'une âme qui a peine à rendre
les armes, à forcer pied à pied toutes les petites
résistances qu'elle nous oppose, à vaincre les scrupules
dont elle se fait un honneur et la mener
doucement où nous avons envie de l'a faire venir .
Mais lorsqu'on en est maître une fois, il n'y a plus
rien à dire ni rien à souhaiter ; tout le beau de
la passion est fini, et nous nous endormons dans
la tranquillité d'un tel amour, si quelque objet
nouveau ne vient réveiller nos desirs, et présenter
à notre coeur les charmes attrayants d'une con-
quête à faire . Enfin il n'est rien de si doux que
de triompher de la résistance d'une belle personne,
et j'ai sur ce sujet l'ambition des conquérants,
qui volent perpétuellement de victoire en victoire,
et ne peuvent se résoudre à borner leurs souhaits

Dar în acelaș timp cum se întâmplă la mulți vo-
luptuoși, Don Juan mărturisește că în dorința lui
de a poseda o femeie intră ca un mobil și excitarea
că va putea strica fericirea pe care un alt bărbat
o simte iubind în tihnă acea femeie . E o voluptate

pentru el de a despărți o pereche de îndrăgostiți și de a lua locul ca triumfător al celui ce fusese iubit până atunci.

Don Juan .

Jamais je n'ai vu deux personnes être si contents l'un de l'autre, et faire éclater plus d'amour .La tendresse visible de leurs mutuelles ardeurs me donna de l'emotion ; j'en fus frappé au coeur et mon amour commença par la jalousie . Oui, je ne pus souffrir d'abord de les voir si bien ensemble; le dépit alarma mes desirs, et je me figurai un plaisir extrême à pouvoir troubler leur intelligence, et rompre cet attachement, dont la délicatesse de mon coeur se tenoit offensée ; mais jusques ici tous mes efforts ont été inutiles, et j'ai recours au dernier remède .

Plăcerea de a face pe alții să sufere se unește la Don Juan cu aplecarea pentru corupție. În același timp pentru a se libera de turburarea pe care i-ar aduce-o gustării desfrâului ideea pedepsei divine, Don Juan se liberează de orice credință și devine un ateu. Când Sganarele valetul său caută să-l facă să renunțe la destrăbălările sale prezentându-i imaginea lui Dumnezeu, Don Juan râde de dânsul și libertinajul său devine sfruntat în scena cu un cerșetor pe care-l întâlnește într'o pădure și pe

care-l întreabă cu ce-și trece timpul în pădurea în care se află: când cerșetorul îi răspunde că-și trece timpul rugând pe Dumnezeu pentru cei care îi vin în ajutor, Don Juan îl ia în râs spunându-i că atunci n'are nevoie de ajutorul oamenilor de oare ce un om care se roagă atât lui Dumnezeu trebuie să stea foarte bine. Cerșetorul protestează că e în mare nevoie. Tiens, voilà un louis d'or îi zice Don Juan; mais je te le donne pour l'amour de l'humanité.

Totuși în ultimul act îl vedem pe Don Juan când e muștrat de bătrânul său tată, că vorbește ca un om evlavios și cu temere de Dumnezeu. Dar atitudinea și vorbele sale sunt dictate de ipocrizie, la exclamațiile de uimire ale valetului său față de purtarea și de limbajul neașteptat a lui Don Juan acesta face elogiul ipocriziei:

Don Juan.

Il n'y a plus de honte maintenant à cela: l'hypocrisie est un vice à la mode, et tous les vices à la mode passent pour vertus. Le personnage d'homme de bien est le meilleur de tous les personnages qu'on puisse jouer aujourd'hui, et la profession d'hypocrite a de merveilleux avantages. C'est un art de qui l'imposture est toujours respectée; et quoiqu'on la découvre, on n'ose rien dire contre elle. Tous les autres vices des hommes sont exposés à la censure, et

chacun a la liberté de les attaquer hautement; mais l'hypocrisie est yb vice privilégié, qui de sa main, ferme la bouche à tout le monde, et jouit en repos d'une impunité souveraine.

În acest elogiu și în atacurile îndreptate contra bigoților trebuie să vedem resentimentele lui MOLIERE contra intrigilor urzite de la Compagnie du Saint Sacrement contra lui Tartuff și care avuseseră de rezultat interzicerea acestei piese.

Caracterul de desfrânat și de libertin a lui Don Juan, fusese transmis lui MOLIERE de predecesorii săi. Dar la trăsăturile pe care tradiția i le transmisese MOLIERE a adăugat observațiile sale asupra multor mari seniori de la curtea lui Ludovic al XIV. care erau după cum ne arată memoriile timpului, nu numai niște seducători de profesie și niște stricați dar în același timp și oameni lipsiți de ori și ce pietate cum era de exemplu Prințul Henri de Lorraine care era însurat cu trei femei în același timp și era amantul a o mulțime de alte femei. Când Sganarelle caracterizează pe stăpânul său "un grand seigneur méchant homme" definiția aceasta s'ar fi putut aplica la mulți din seniorii de la curtea lui Ludovic al XIV-lea.

Intervalul de timp care corespunde intrigelor urzite de adversarii lui MOLIERE pentru interzicerea reprezentării comediei Tartuffe e una din epocile cele mai penibile din viața lui MOLIERE. Pe lângă lupta pe care o are de susținut contra bigoților care se înverșunaseră contra lui, MOLIERE mai are de suferit nemulțumiri grave în căsnicia sa. Insurat cu fiica naturală a fostei sale prietene Madeleine Béjart, actrița Armande Béjart, cu vre-o 25 de ani mai tânără decât dânsul, MOLIERE avu de suferit nu numai din cauza acestei uniri disproporționate ca vârstă dar și din cauza caracterului soției sale, ușuratecă, cochetă, plăcându-i să primească omagiile admiratorilor, înșelând pe MOLIERE cu foarte mulți dintre dânsii, ceea ce-l făcea pe MOLIERE să sufere îngrozitor fără să-l hotărască să rupă cu dânsa deoarece o iubea. Purtarea ușoară a soției sale face subiectul a numeroase pamflete care aveau darul să exaspereze pe MOLIERE.

La suferințele sale morale se adăogară și suferinți fizice. MOLIERE căzu greu bolnav în 1665 și aproape un an nu mai apăru pe scenă. Dar întremat el se puse la lucru și în starea sufletească de iritație și de

nemulțumire în care se află termină Le Misanthrope care fu jucat în 1666. Ideea de a scrie această piesă încolțise în mintea lui MOLIERE încă de mult căci în l'Impromptu de Versailles, unul din personagii luând apărarea lui MOLIERE despre care altul spusese că în curând îi va lipsi materia pentru comediile sale, declară că mai are douăzeci de caractere pe care nu le-a adus pe scenă, de ex. al oamenilor care când se văd își fac cele mai mari demonstrații de prietenie și care de îndată ce și-au întors spatetele se sfâșie unul pe altul, acel al oamenilor care îmbrățișează cu o egală ardoare și cu același entusiasm pe prieteni și pe oamenii cari de abia îi cunosc, cum face Philinte în Le Misanthrope, faptă pentru care-l ceartă Alceste încă din prima scenă:

Je vous vois accabler un homme de caresses,
Et Témoigner, pour lui, les dernières tendresses;
De protestations, d'offres, et de serments,
Vous chargez la fureur de vos embrassements:
Et quand je vous demande après, quel est cet homme,
A peine pouvez-vous dire comme il se nomme;
Votre chaleur, pour lui, tombe en vous séperant,
Voire chaleur, pour moi, d'indifférent.
Et vous me le traitez, à moi, d'indifférent.
Morbieu, c'est une chose indigne, lâche, infâme,
De s'abaisser ainsi jusqu'à trahir son âme:
Et si, par un malheur, j'en avais fait autant,
Je m'irais de regret, pendre tout à l'instant.

Le Misanthrope e din toate comediile lui MOLIERE cea în care străbate mai mult personalitatea sa cu resentimentele și urile sale. După cum în ipocrizia lui Don Juan trebuie să vedem un reflect al resentimentelor lui MOLIERE contra bigoților a căror ipocrie îi făcuse atât de mult rău, tot astfel în misantropia lui Alceste trebuie să vedem un reflect al iritației lui MOLIERE exasperat de lipsa de lealitate a adversarilor săi, iar în situația misantropului față de Celimène , o înfățișare a situației lui MOLIERE față de cocheta și ușuratică sa soție.

LE MISANTHROPE - CARACTERIZAREA OPEREI LUI MOLIERE.

Vom încheia lecțiunile asupra lui MOLIERE cu o caracterizare a operei sale, dar înainte să o fac e nevoie de o analiză a misantropului în care sistemul dramatic a lui MOLIERE atinge punctul culminant și care e piesa poate cea mai reprezentativă a geniului său comic.

Le Misanthrope oferă din punct de vedere al subiectului o mare asemănare cu La critique de l'école

des femmes. Această piesă e constituită dintr' o serie de conversațiuni într'un salon aristocratic al epocii. In acest salon tronează o văduvă tânără, frumoasă și spirituală Célimène, în jurul căreia roesc numeroși admiratori din care unul singur o iubește într'adevăr, anume Alceste, un om cu foarte mari merite, dar ursuz și misantrop și care-și exprimă părerea despre ceilalți cu o brutalitate și o bruschețe comică.

In salonul Célimenei vizitatorii spre a fi pe placul stăpânei casei căreia îi place să râdă de cunoșcuții ei, bârfesc pe socoteala celor absenți. Spiritul Celimenei îmboldit de admiratorii ei face portretul a o mulțime de persoane. Rând pe rând Célimène face să defileze înaintea noastră portretul lui Damon cel plicticos care de câte ori vede pe cineva îi ține un discurs din care nu se pricepe nimic, pe Simante cel misterios care are mereu să-ți spună un secret.

Sans cesse il a, tout bas, pour rompre l'entretien
Un secret à vous dire, et ce secret s'est rien;
De la moindre vètille il fait une merveille,
Et jusques au bonjour, il dit tout à l'oreille.

pe Géralde care se laudă cu relațiile sale cu cei

mai mari seniori cu Bélise care e așa de proastă încât nu e în stare să ție cea mai mică conversație. Printre admiratorii Celimenei e și un gentilom care-și închi-pue că are talent de poet; acesta e Oronte care citește un sonet făcut de curând. Vizitatorii, de politețe îl laudă dar Alceste care a fost silit să-și spună părerea critică cu severitate gustul rău al autorului și declară că preferă manierismului din acest sonet, naivitatea și naturalul unui cântec popular - ceea ce ofensează pe Oronte. Cetirea și critica sonetului constituie unul din incidentele cele mai însemnate ale piesei; un alt incident însemnat e citirea scrisorii pe cale Célimène a adresat-o unuia din admiratorii săi; scrisoarea a căzut în mâinile unei rivale a Celimenei, o văduvă mai trecută care e "une prude", și care dorește să-l atragă pe Alceste și să-l depărteze de Célimène arătându-i cât e de perfidă. Alceste după învinuiri violente somează pe cochetă să se explice ceea ce face cu multă dibăcie asigurându-l că scrisoarea care e redactată în termeni echivoci era adresată unei femei. Alceste care iubește pe Célimène se lasă convins dar vrea s'o silească pe aceasta să

se pronunțe hotărât dacă-l acceptă numai pe dânsul sau preferă pe altul. Célimène ar eși și din această încurcătură dacă doi marchizi nu ar arăta celorlalți vizitatori niște scrisori ale Célimènei în care râde de fiecare din adoratorii ei, mărturisind că nu iubește pe nici unul. Salonul Celimènei e părăsit de toți admiratorii care văd că au fost luați în răs de cochetă. Singur Alceste rămâne cu speranța că dragostea lui cea mare va reuși s'o facă pe Célimène să renunțe la lume și să o înduplece să fie fericită numai cu dânsul.

Conversațiile la care se reduce acțiunea din această comedie și incidentele așa de puțin numeroase și așa de obișnuite pe care le cuprinde sunt numai un prilej pentru a pune în lumină caracterul protagonistului Alceste și al principalelor personaje în special al cochetei Célimène.

Alceste e după cum MOLIERE s'a gândit un moment să-și intituleze piesa: ^{melancolic} l'atrabilaire amoureux. Alceste e un "atrabilaire" adică un om care din cauză că are bila neagră vede totul în rău, e supărăcios, e ursuz, dar acest atrabilaire este și îndrăgostit. Misantropul

fiind îndrăgostit și Célimène nerăspunzând dragostei sale, va avea ocazie să-și desvelească cu mai multă ușurință firea sa lesne iritabilă, din cauza contradicțiilor ce le va încerca pasiunea sa.

La Alceste găsim o dublă contradicție, pe de o parte o contradicție între temperamentul său iritabil, brusc și violent și caracterul său care e înclinat să îndatoreze și să iubească pe semenii săi, dar care constatând că sunt răi, vicleni și falși și că nu răspund așteptărilor sale, ajunge să-i urască și să-l facă să dorească să se retragă într'o pustietate departe de orice ființă omenească. Dar mai găsim la Alceste o contradicție între caracterul său leal, sincer și iubitor de adevăr și pasiunea sa pentru Célimène, o femeie cochetă care întrupează minciuna și artificiuul. Alceste simte contradicția în care-l pune față de principiile sale dragostea sa nenorocită și sentimentul acesta sporește iritabilitatea lui și provoacă exploziuni și mai puternice ale mâniei sale neputincioasă. Această dublă contradicție între temperamentul și caracterul său și între caracterul și pasiunea sa fac din Alceste un personaj comic. Rădem

de Alceste fără ca râsul nostru să micșoreze stima pe care ne-o impun meritele sale reale. In Lettre a d'Alembert sur les spectacles J.J.Rousseau dorind să demonstreze că teatrul e o școală de imoralitate afirmă că MOLIERE ne face de multe ori să râdem de oameni virtuoși, că înfățișează "le ridicule de la vertu" și rezumă rechizitoriul său cu această frază:

Vous ne sauriez me nier deux choses: l'une qu'Alceste est un homme droit, sincere, estimable, un véritable homme de bien; l'autre que l'auteur lui donne un personnage ridicule. C'en est assez, ce me semble pour rendre Moliere inexcusable.

ROUSSEAU însă nu și-a dat bine seama de ce râdem de Alceste.; râdem de a vedea că misantropul care face atâta caz de sinceritate și de adevăr iubește o cochetă și mai râdem de felul cum din cauza temperamentului său chiar când are dreptate izbucnește în eșiri violente, are exploziuni de mânie recurgând la un limbajiu excesiv în disproporție cu cauzele, de multe ori fără însemnătate care au provocat supărarea lui.

Astfel încă din prima scenă asistăm la o ceartă între el și prietenul său Philinte care zărind pe o

persoană pe care de abia o cunoștea a îmbrățișat-o și fiind întrebat de Alceste n'a putut să spună exact cine e acea persoană. Amabilitatea exagerată a lui Philinte față de o persoană care îi e indiferentă a supărat pe Alceste și supărarea lui care la început se exprimă în termeni care pot fi aprobați de toți, crește din cauza temperamentului său bilios și devine comică prin declarația lui Alceste că dacă ar fi făcut același lucru ca Philinte s'ar duce să se spânzure:

Je vous vois accabler un homme de caresses,
Et témoigner, pour lui, les dernières tendresses;
De protestations, d'offres, et de serments,
Vous chargez la fureur de vos embrassements:
Et quand je vous demande après, quel est cet homme,
A peine pouvez-vous dire comme il se nomme;
Votre chaleur, pour lui, tombe en vous séparant,
Et vous me le traitez, à moi, d'indifférent.
Morbleu, c'est une chose indigne, lâche, infâme,
De s'abaisser ainsi jusqu'à trahir son âme:
Et si, par un malheur, j'en avais fait autant,
Je m'irais, de regret, pendre tout à l'instant.

Tot astfel dacă aprobăm supărarea lui de a vedea că un adversar poate grație intrigelor sale și a relațiilor ce le posedă să câștige un proces în care dreptatea e de partea lui Alceste, bruschețea cu care izbucnește supărarea sa și excesele de limbajiu în

care cade fac din Alceste un personagiu comic prin declarația la care ajunge:

Alceste.

Je voudrais, m'en coûtât-il grand'chose,
Pour le beauté du fait avoir perdu ma cause.

Lipsa de măsură chiar când are dreptate face din Alceste un personagiu comic, căci cum îi spune prietenul său Philinte a cărui atitudine liniștită și purtare flegmatică n'o pot turbura defectele și păcatele oamenilor, înțelepciunea vrea ca să ne păstrăm cumpătul în orice împrejurare.

Il faut, parmi le monde, une vertu traitable;
A force de sagesse, on peut être blâmable;
La parfaite raison fuit toute extrémité,
Et veut que l'on soit sage avec sobriété.

Cu aceiași bruschețe și lipsă de măsură comică izbucnește indignarea Misanthropului când află că tribunalul de onoare la care s'a adresat Oronte, deoarece ce a fost ofensat de aprecierea lui Alceste asupra sonetului citit în salonul Célimenei, că acest tribunal ar vrea să-l împace cu adversarul său. Alceste declară că Tribunalul de onoare nu-i poate pretinde să găsească bune niște versuri proaste și că autorul acestui sonet e bun de spânzurătoare. Această pedeapsă

în disproporție cu păcatul comis de Oronte face ca Alceste în indignarea lui să fie un personaj comic.

Alceste.

J'irai; mais rien n'aura pouvoir
De me faire dédire.

Philinte.

Allons vous faire voir.

Alceste.

Hors qu'un commandement exprès du Roi me vienne
De trouver bons les vers dont on se met en peine,
Je soutiendrai toujours, morbleu! qu'ils sont mauvais,
Et qu'un homme est pendable après les avoir-faits.

Geniul lui MOLIERE l'a îndemnat să-l pună pe misantropul său să fie îndrăgostit de Célimène.

Célimène e tipul cochetei, adică a femeii care simțind efectele pe care grația și frumusețea o exercită asupra bărbaților are vanitatea de a ține în jurul ei un cerc de adoratori lăsând pe fiecare să creadă că e preferat dar necedând de fapt nici unuia. Célimène pricepe amorul ca o luptă în care vanitatea ei trebuie să iasă mereu triumfătoare. Pentru a reține pe toți acești adoratori ale căror omagii o măgulesc ea dovedește foarte multă dibăcie și o deosebită artă în a nu se compromite chiar în actele cele mai riscate.

Când îi scrie lui Oronte ea redactează scrisoarea în așa mod încât mai pe urmă când scrisoarea cade în

mâinile lui Alceste, să poată să se justifice spunând că i-a scris unei femei. De altfel ea mai are în arsenalul ei bogat în stratageme pentru a se apăra și a eși din încurcătură, încă o resursă, aceea de a lua o atitudine de demnitate jignită de bănuelile ce se fac asupra purtării ei, de a trece astfel de la defensivă la ofensivă ceea ce e un mijloc de reușită în ce privește pe Alceste, dat fiind dragostea cea mare a misantropului pentru dânsa. Incidentul scrisoarei către Oronte, scrisoare care cade în mâinile lui Alceste e prilejul izbucnirii unui duel între lealitatea lui Alceste și viclenia Celimenei, între buna credință a misantropului și perfidia iubitei sale, între candoarea acestui om de treabă și rafinăria în înșelăciune a unei cochete de salon care triumfă deși cel îndrăgostit de dânsa își dă seama perfect de manoperile ei dar nu îndrăsnește să rupă lanțurile care-l rețin de oare ce dragostea această așa de otrăvită are totuși dulceața ei.

Alceste.

Ciel! rien de plus cruel peut-il être inventé?
Et jamais coeur fut-il de la sorte traité?
Quoi? d'un juste courrouz je suis ému contre elle,
C'est moi qui me viens plaindre, et c'est moi qu'on querelle!
On pousse ma douleur et mes soupçons à bout,

On me laisse tout croire, on fait gloire de tout;
Et cependant mon cœur est encore assez lâche
Pour ne pouvoir briser la chaîne qui l'attache,
Et pour ne pas s'armer d'un généreux mépris
Contre l'ingrat objet dont il est trop épris!
Ah! que vous savez bien ici, contre moi-même,
Perfide, vous servir de ma faiblesse extrême,
Et ménager pour vous l'excès prodigieux
De ce fatal amour né de vos traîtres yeux!

Publicul nu se lăsă captivat de comicul prea delicat a unei comedii ca Misanthropul în care acțiunea lipsește aproape cu desăvârșire. Nevoia pentru MOLIERE de a-l atrage la reprezentările trupei sale cum și obligațiunea de a furniza piese pentru petrecerile Curții în scopul de a-și asigura protecția lui Ludovic al XIV-lea îl siliră să compună în afară de două mari comedii: l'Avare și les Femmes savantes, mai multe comedii farse ca: Le médecin malgré lui, le Bourgeois gentilhomme, Monsieur de Pourceaugnac, La comtesse d'Escarbagnas al căror comic era mai ușor accesibil, sau mici piese cu balete și cu intermedii muzicale pentru divertismentele Curții, cum sunt Méliceste, La Pastorale Comique, Le Sicilien.

Munca excesivă pe care o depunea MOLIERE în calitate de autor, de actor și de director de trupă, hărțuețele cu le avea cu adversarii săi și nemulțumirile

sale conjugale surpară cu desăvârșire sănătatea sa de mult compromisă. În felul acesta la a șaptea reprezentare a comediei sale *Le Malade imaginaire*, la 17 Februarie 1673, MOLIERE fu cuprins de convulsiunile morții chiar pe scenă. Printr'un contrast tragic cu profesiunea sa de comedian, MOLIERE juca unul din rolurile cele mai comice pe care le crease, cel al bolnavului închipuit Argan. Spre a-i face plăcere lui Argan se organizează o ceremonie burlescă pentru admiterea lui Argan în corpul medical. Medici, chirurghi și spițeri defilează cu instrumentele profesiei lor și într'o latinească de bucătărie întreabă pe Argan dacă jură că va păzi principiile Facultății de a trata pe bolnav ori care ar fi boala de care ar suferi, luându-i sânge și dându-i purgative.

Bachelierus.
Clysterium donare,
Postea seignare,
Ensuitta purgare.

Când MOLIERE care juca rolul lui Argan pronunță formula jurământului, fu cuprins de fiori și începu să tremure cu tot corpul. Totuși printr'un râs forțat mască spectatorilor răul de care fusese cuprins. Avu

tăria să joace până la sfârșit, dar trecând în culise nu se mai putu stăpâni și ceru ajutor. Fu transportat acasă unde două ceasuri mai târziu muri.

Astfel la vârsta de cincizeci și unu de ani se stinse unul din cei mai mari autori comici ai omenirii, poate cel mai mare autor comic al omenirii. Căci nici unul din autorii comici ai antichității sau ai timpurilor moderne nu poate sta alături de dânsul. Pentru a ne da seama însă de valoarea lui MOLIERE ca autor comic e nevoie să scoatem în relief trăsăturile principale ale geniului său comic.

Dacă ținem seamă că înainte de sosirea sa la Paris MOLIERE nu compusese decât două piese și că activitatea sa dramatică începe de fapt în 1659 cu *Les Précieuses ridicules* și se termină în 1673 cu *Le Malade imaginaire*, sentimentul ce se impune în fața ei e un sentiment de admirația pentru prodigioasa fecunditate ce a arătat în cursul acestor 14 ani. Această fecunditate se asociază cu o extrem de mare varietate în felul cum se manifestă geniul comic a lui MOLIERE - care dă pe lângă farse ca M. de Pourceaugnac sau Les fourberies de Scapin sau comedii balet cum e L'amour médecin și

Le mariage force, comedii de caracter, comedii înalte ca Le Misanthrope sau Tartuffe, comedii de moravuri ca Les femmes savantes, comedii pastorale cum e Mélicerte și La pastorale comique, comedii mitologice ca Amphytrion. Din aceste comedii unele sunt în proză ca l'Avare și Le malade imaginaire, în versuri ca Tartuffe, Le Misanthrope, și Amphytrion. MOLIERE a căutat în ansamblul acestor piese comice să atingă scopul pe care-l are comedia după un personaj din L'Impromptu de Versailles, prin intermediul căruia MOLIERE își exprimă părerea.

Brécourt.

...l'affaire de la comédie est de représenter en général tous les défauts des hommes, et principalement des hommes de notre siècle.

Această idee că scopul comediei trebuie să fie să redea în genere defectele oamenilor și în special al contemporanilor, trebuie alăturată de critica pe care Dorante prin intermediul căruia MOLIERE își exprimă ideile în La Critique de l'Ecole des femmes o face despre tragedie spunând că e un gen mai ușor decât comedia de oare ce când înfățișezi eroi cum face autorul tragic poți să nu te ții de realitate: Mais lorsque vous peignez les hommes, il faut peindre

d'après nature. On veut que ces portraits ressemblent; et vous n'avez rien fait si vous n'y faites reconnaître les gens de votre siècle. Dorante adaugă imediat că prin aceste portrete autorul comic trebuie să facă să râdă pe les honnêtes gens.

Din această definiție a scopului comediei se vede care vor fi liniile mari ale sistemului dramatic al lui MOLIERE. Puțină acțiune, puține incidente, uneori chiar cum se întâmplă în piesele în care sistemul său dramatic e dus la extrem "nulitate de acțiune" de ex. în Misanthropul care e mai mult un tablou dramatic decât o dramă că e o serie de conversații destinate să permită caracterului cochetei și a Misanthropului să se desfășure în voce. Același lucru se poate spune și despre Don Juan că e o succesiune de tablouri dramatice, căci cu toată diversitatea scenelor și a episodurilor românești din Don Juan, și aci constatăm că toate incidentele și episodurile acțiunii sunt destinate să permită caracterului personajului principal să evolueze de la libertinajul de moravuri din primele acte la libertinajul de idei și la ipocrizia religioasă din ultimul act. Cu alte cuvinte la MOLIERE acțiunea

e subordonată necesității înfățișării caracterelor. După ce a imaginat un caracter comic imaginează și împrejurările în care acest caracter ar putea să-și desvăluască toate aspectele sale, MOLIERE imaginează mediul în care va putea să reacționeze și ca o consecință a reacțiunii sale să se desvăluască pe deplin. E de observat de exemplu că nicăiri caracterul Misanthropului nu putea mai bine să-și desvelească toate laturile sale decât în mediul în care trăește Célimène, în salonul unei doamne elegante, loc de întâlnire al persoanelor care neavând nici o ocupație își trec timpul, punând la cale intrigi, bând, clevetind ceea ce are darul de a face să ajungă la paroxism iritația surdă a lui Alceste și de a spori misantropia lui.

Lipsa de interes pe care o are MOLIERE pentru acțiune o arată faptul că de multe ori împrumută fără sfială în dreapta și în stânga incidente, epizoduri și chiar intriga pe de-a întregul - astfel intriga din E'Avare e luată din Aulularia lui Plaut, de la același autor a luat intriga din Amphitryon, pe când din Adeiphii lui Terențiu, provine intriga din l'Ecole

des maris și în mare partea cea din Les Fourberies de Scapin. Alteori un epizod comic e luat de el dintr'un autor străin și adaptat nevoilor piesei sale. Astfel novela lui SCARRON, Montufar a dat naștere unuia din epizodurile cele mai reușite din Tartuffe după cum o altă novelă a lui SCARRON, La précaution inutile e punctul de plecare a acțiunii din l'Ecole des femmes.

Lipsa de interes pe care o are MOLIERE pentru acțiune o arată și desnodămintele comediiilor sale care nu derivă ca la autorii care pun preț pe intrigă din țesătura de întâmplări înfățișată spectatorilor; MOLIERE nu oferă după o înodare care ține încordată atenția spectatorilor, un desnodământ meșteșugit. Desnodămintele unora din comediiile sale sunt din cenă artificială, lasă impresia de ceva adăugat la acțiune pentru a putea termina piesa; așa sunt desnodămintele din Tartuffe și din Don Juan în care intervine o persoană străină un deus ex machina, o ființă care a fost adusă acolo de autor și grație puterii ei taie ițele unei acțiuni greu de desnodat; așa e intervenția regelui în Tartuffe, iar în Don Juan a lui Dumnezeu

care dă viață statuei comandorului, făcând-o să arunce în flăcările iadului pe seducătorul nelegiuit. Alte ori nici nu există desnodământ; de ex. în *le Misanthrope* Salonul Celimenei a fost părăsit de admiratorii ei și cocheta a rămas singură cu misantropul. Ceea ce nu-i un desnodământ, la sfârșitul acțiunii putem presupune că acțiunea ar putea încă să fie ce era la început. Alte ori desnodământul e constituit din incidente așa de convenționale încât convenționalismul sau banalitatea lor arată că MOLIERE a recurs la ele numai ca la un mijloc comod pentru a termina piesa. Astfel e desnodământul cu recunoașteri românești din *l'Ecole des femmes*..

MOLIERE care nu e original în inventarea acțiunii sau a subiectului comediilor sale e însă pe deplin original în crearea caracterelor comice - scopul suprem al comediei după dânsul. Ceea ce i-au oferit predecesorii săi a fost corectat cu ajutorul elementelor pe care le-a găsit în realitatea contemporană și împrumuturi literare ca și elemente oferite de realitate au fost contopite și turnate într'o creație nouă de geniu său. Astfel pentru *Tartuffe* a plecat de la

Montufar a lui SCARRON și de la Macette eroina unei satire a lui REGNIER - o bătrână care după o tinerețe plină de aventuri galante s'a pocăit, a devenit evlavioasă, bisericooasă, are o atitudine smerită așa încât:

Son oeil tout pénitent ne pleure qu'eau bénite.

dar a avut în vedere și pe unii bigoți din timpul său, pe l'abbé Roquette după unii comentatori, pe le président séguier după alții. Tot astfel s'a zis că în Don Juan ar fi avut în vedere pe prințul de Conti.

MOLIERE a protestat cu energie contra personalităților de care a fost acuzat. A plecat ce e drept de la indivizi întâlniți în realitate dar creând personagiile sale a uitat modelele de la care a plecat, în dorința de a crea un tip omenesc general fără o existență istorică precisă. Pentru a face viabile creațiunile sale, MOLIERE a uitat propria sa personalitate după cum a uitat particularitățile personagiului real de la care a plecat: așa putem înțelege cum el, omul cel mai sincer și mai drept a putut făcând abstracție de personalitatea sa, să creeze personagiul impos-

torului Tartuffe.

Ceea ce e de relevat în creațiunile lui MOLIERE în special în caracterele din epoca maturității talentului său, e marea lor complexitate. Aceste personaje oferă uneori chiar trăsături contradictorii; MOLIERE a apărat contrazicerile pe care le oferă caracterele acestor personaje invocând că și în realitate oamenii prezintă un complex de însușiri - calități și defecte - care par că se combat dar care se rezolvă într'un ansamblu unitar. Unul din personagiile din La Critique de l'Ecole des femmes, ia apărarea lui Arnolphe care se arată așa de mic la suflet și de egoist în felul cum o ține sechestrată pe Agnès și așa de generos prin felul cum îl ajută pe Horace prin observarea ca același personajiu poate fi criticabil prin unele trăsături ale caracterului său și de lăudat prin altele. O astfel de complexitate oferind trăsături contrare ne întâmpină în caracterul lui Don Juan care deși e un om corupt și chiar rău, căci vederea fericirii unor amanți trezește imediat în el dorința de a-i despărți, deși

e un om care nu ezită să comită chiar crime pentru a-și satisface poftele, are totuși calități strălucite, e nu numai darnic dar dovedește și generozitate de sentimente căci scapă de o ceată de bandiți care-l atacaseră pe don Carlos fratele donei Elvire, femeea sedusă și părăsită de el, deși știe că acest gentilom va cere socoteală pentru purtarea pe care a avut-o față de sora sa. Obrăsnicia spirituală cu care se desbară de creditorul său M. Dimanche, curajul, generozitatea ca și corupția sa formează un ansamblu unitar cu toate contradicțiile pe care le oferă unele trăsături: Don Juan este "le grand seigneur méchant homme" cum îl caracterizează Sganarelle valetul său.

S'a adus de multe ori clasicilor francezi învinuirea de a fi înfățișat pe oameni în mod abstract fără a fi preocupați să arate legăturile de dependență între caracterul lor și mediul social în care trăesc, condiția socială căreia îi aparțin și mai ales fără a fi preocupați de legătura ce există între natura morală a cuiva, caracterul său, și natura sa fizică. Această învinuire pe care criticul TAINE mai ales a formulat-o nu se poate adresa lui MOLIERE; la perso-

nagiile sale vedem de multe ori legătura între fizic și moral : Tartuffe care e un sensual e înfățișat ca un sanguin gros et gras, le teint fleuri et la bouche vermeille. Misanthropul e un "atrobilaire" dar mai ales vedem legătura între caracterul lor și condiția socială căreia îi aparțin.

Intre mediul social aristocratic și condiția lui Don Juan și caracterul său de seducător e lesne de prins legăturile. De asemeni când înfățișează pe Harpagon, MOLIERE are grije să ni-l prezinte ca pe un burghez bogat ale cărui venituri provin din banii pe care-i dă cu dobândă și a cărui avariție nu consimte decât cu durere de inimă la cheltuelile la care îl obligă condițiile vieții sale sociale. E nevoit să aibă servitori, trăsură și cai, dar livreaua servitorilor săi e în sdrențe, caii săi cărora de abia le dă să mănânce au ajuns niște fantome de cai și când e obligat să dea o masă are grije să recomande lui maitre Jacques, vizitiul său care pentru ca stăpânul său să poată face economii e în același timp și bucătar, să prepare mâncăruri sățioase așa încât

invitații să se sature de la începutul mesei și să lase neatinse celelalte feluri de mâncare .

Prin legăturile pe care personagiile lui MOLIERE le au cu mediul social căruia aparțin, opera sa devine o vastă galerie a tuturor claselor sociale de atunci. Din aceste clase aceea care e înfățișată printr'un număr mai mare de portrete e burghezia, clasă din care făcea parte și MOLIERE și pe care o cunoștea mai bine că îi aparținea prin originea lui, și crescuse în mediul ei. Acțiunea și personagiile din l'Ecole des femmes, din Tartuffe, din L'Avare, din le Bourgeois gentilhomme se petrec într'un cadru burghez și atât prin personagiile lor cât și prin atmosfera care învăluie acțiunea și prin chestiunile care se discută, aceste comedii sunt niște comedii burgheze. Dar și noblețea e reprezentată în comedia lui MOLIERE, prin unele figuri caracteristice ale timpului, cum e Don Juan marele snior corupt și libertin, sau cum sunt marchizii, gentilomi de curte încrezuți în însușirile personalității lor fizice și intelectuale.

Toate aceste personaje însă desi prin o mulțime

de particularități sunt strâns legate de epoca lor - secolul al XVII-lea și epoca lui Ludovic al XIV-lea - cuprind totuși prin felul cum MOLIERE a adâncit caracterul lor o valoare care depășește epoca lor căci sunt fiecare simbolul unui tip etern al umanității.

Astfel Tartuffe e un ipocrit bigot din secolul al XVII-lea dar e în același timp și tipul ipocritului și semnificarea lui se poate lărgi din cauza adevărului cu care MOLIERE a prins caracteristica sa așa încât să vedem în Tartuffe un simbol nu numai al ipocriziei religioase dar al ipocriziei de orice fel, politică, socială sau umanitară. Prin darurile sale de observare exactă și prin pătrunzătoarea sa intuiție a naturei morale a omului, MOLIERE e cu mult superior tuturor autorilor antichității pe care-i depășește și prin filosofia care se desprinde din comediile sale, prin teoriile sale de moralist. MOLIERE în toată opera sa se arată un continuator al marilor moralisti naturaliști ai Renașterii, un discipol al lui RABELAIS și al lui MONTAIGNE. El crede în bunătatea pornirilor naturale ale omului și socotește că e o greșeală să le constrângi, să le înăbuși în numele unor idealuri

contrarii. De aci ridiculizarea tuturor personajilor care-și forțază natura lor, combaterea prețioșilor și a pedanților - de aci lupta sa contra ipocriților care maschează în scopuri perfide felul lor adevărat de a fi. De aci ura sa contra șarlatanismului doctorilor care-și închipue că sunt mai pricepuți decât natura, că pot să s'o dăreagă, s'o îmbunătățească, s'o rectifice. Doctorii își închipue că vor putea cu ajutorul leacurilor să se opună naturii, în timp ce natura dacă vrea, are putința să ne facă să ne vindecăm singuri când suntem bolnavi. Intr'un dialog cu Argan bolnavul închipuit, fratele acestuia Bérard care a dat afară din casă pe toți doctorii îi demonstrează că doctorii l'au îmbolnăvit mai rău și că pretențiile lor sunt cu totul neîntemeiate. In om însă există și porniri rele și nu numai bune. Avariția lui Harpagon de exemplu sau pornirea spre desfrâu a lui Don Juan.

MOLIERE corectează consecințele primejdioase ale principiului bunătății naturii prin intervenirea rațiunii. Rațiunea e un frâu la toate excesele pe care le-ar putea aduce desfășurarea în voe nu numai a pornirilor noastre dar și a facultăților noastre - desfășurarea

sensibilității, a imaginației, ba chiar a înțelepciunii. Misanthropul Alceste e înțelept dar cu exces. Această lipsă de măsură în înțelepciune e vina lui, după cum i-o spune Philinte care-i arată că:

La parfaite raison fuit toute extrémité
Et veut que l'on soit sage avec sobriété.

Rațiunea fixează naturei, instinctului, măsura pe care nu trebuie s'o depășească, limitele lor. Rațiunea se opune la desfășurarea pornirilor naturale ale individului, căci această desfășurare ar încălca asupra drepturilor reclamate de natura altui individ. Morală naturalistă a lui MOLIERE devine în chipul acesta o morală sociabilă și socială. Astfel rațiunea se opune egoismului lui Arnolphe care neținând seama de natura morală a lui Agnès voește s'o țină în ignoranță și în servititudine pentru a-și clădi pe ruinele fericirii acestei fete tinere, propria sa fericire.

Din punct de vedere al principiilor literare: observarea naturei și redarea exactă a ei, MOLIERE e un naturalist. Dar în această operă a unui naturalist literar se exprimă ideile și părerile unui moralist naturalist. Nici unul din scriitorii francezi, nici

unul din scriitorii epocii care a fost denumită epoca lui Ludovic al XIV-lea n'a avut o influență așa de considerabilă ca MOLIERE. Influența lui MOLIERE se exercită bineînțeleș în primul rând asupra literaturii franceze în care în secolul al XVIII-lea atât comediz cât și romanul îi datoresc foarte mult lui MOLIERE. Autorii comici, REGNARD, LESAGE, BEAUMARCHAIS, luând de model comediile lui MOLIERE ba chiar romanul lui LESAGE Gil Blas e compus prin utilizarea în genul romanului a procedeeilor lui MOLIERE în comedie. Influența lui MOLIERE se învederează însă și în literaturile străine: comedia engleză a Restaurației cu CONGREVE și alții s'a dezvoltat sub auspiciile lui MOLIERE; principalele comedii ale lui GOLDONI sunt consacrate înfățișării unui caracter; așa Lingușitorul, Jucătorul de cărți, Avarul, Văduva vicleană, Mincinosul, și în aceste comedii autorul se servește de aceleași procedee de care se servise marele comic francez; cel mai însemnat autor al literaturii scandinave, LUDVIG HOLBERG a scris comediile sale inspirându-se direct din MOLIERE și la noi ALEXANDRI s'a servit pentru constituirea multora din caracterele personagiilor sale comice din modelele

oferite de comediile lui MOLIERE, așa încât se poate afirma că opera lui MOLIERE a servit la constituirea ca gen literar a comediei europene.
